

Τοπίο Συμβίωσης του χθες και του σήμερα |
Αποκατάσταση και ανάδειξη ενός πολιτισμικού τοπίου
στο οροπέδιο του Λασιθίου

Μόσχου Θεοδώρα

ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ:
"ΧΩΡΟΣ, ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΔΟΜΗΜΕΝΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ"

ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: *"Ολοκληρωμένη προστασία ιστορικού δομημένου
περιβάλλοντος με προηγμένες τεχνολογίες και υλικά"*

*"Τοπίο Συμβίωσης του χθες και του σήμερα,
Αποκατάσταση και ανάδειξη ενός πολιτισμικού τοπίου
στο οροπέδιο του Λασιθίου"*

ΘΕΟΔΩΡΑ ΜΟΣΧΟΥ, αρχιτέκτων μηχανικός

επιβλέπων ΝΙΚΟΣ ΣΚΟΥΤΕΛΗΣ

Σεπτέμβριος 2020

Ευχαριστώ θερμά

_το δήμαρχο Οροπεδίου Λασιθίου Γιάννη Στεφανάκη, το μηχανολόγο-μηχανικό Γιώργο Χατζάκη, τον αρχιτέκτονα Γιώργο Πετράκη και τον τοπογράφο Κώστα Κωστάκη για το υλικό και τις πληροφορίες που μου διέθεσαν απλόχερα.

_τη Μαρία, την Εμμανουέλα, την Αγγελική, το Μάνο, τον Ορφέα, το Νικόλα, το Γαβριήλ και τη μητέρα μου Πόπη για την πολύτιμη βοήθεια και υποστήριξη όλων αυτόν το καιρό.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Είναι σαφές στις μέρες μας ότι στο σύνολο της πολιτισμικής κληρονομιάς, την οποία οφείλουμε να διαφυλάξουμε, δεν περιλαμβάνονται μόνο η υλική παραγωγή των τεχνών, τα κτήρια ή τα οικιστικά συγκροτήματα, αλλά, επίσης, και όλες εκείνες οι σχέσεις που οι ανθρώπινες κοινότητες συγκροτούν στον τόπο διαμονής τους, στο πλαίσιο της ιστορίας και της παράδοσής τους, οι οποίες, τελικώς, συνδιαμορφώνουν την ταυτότητα του τόπου. Άλλωστε η λέξη πολιτιστικός προέρχεται από τη λέξη πολιτισμός, δηλαδή το σύνολο της υλικής και άυλης δημιουργίας ενός λαού στη διάρκεια της εξέλιξής του, παραπομπή που οδηγεί αβίαστα τη σκέψη μας στην άμεση σύνδεση της έννοιας με την ταυτότητα ενός λαού.

Έχοντας ως δεδομένα τα παραπάνω, η θεματική της συγκεκριμένης μελέτης εξαρχής τοποθετήθηκε στα πλαίσια της σχέσης τοπίου-μνημείου. Ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός της συγκεκριμένης μελέτης στόχο έχει την αποκατάσταση, αναβίωση και ανάδειξη ενός πολιτισμικού τοπίου και την ανάσυρση της μνήμης και της ταυτότητάς του, δημιουργώντας ένα νέο τόπο συμβίωσης, ένα τοπίο όπου φύση, σύγχρονος άνθρωπος και ανθρώπινες δομές βρίσκονται σε άμεση συσχέτιση.

Το γνώριμο προσωπικά τοπίο της Κρήτης εξαρχής υπήρξε η βάση της αναζήτησης, καθώς φανερώνει σε πολλά σημεία και στο βάθος του χρόνου και της ιστορίας του τη συνδιαλλαγή του ανθρώπου με τον τόπο του. Θέμα μελέτης και σχεδιασμού επιλέγεται το τοπίο του Οροπεδίου Λασιθίου. Εστιάζοντας στην περιοχή Σελί Αμπέλου και σε μια σειρά ανεμόμυλων οι οποίοι ήταν εγκατεστημένοι εκεί και σήμερα παραμένουν ανενεργοί, η παρούσα διπλωματική εργασία επιχειρεί το μετασχηματισμό και την αποκατάσταση του παραμελημένου πολιτισμικού και παραγωγικού τοπίου, διατηρώντας τη μνήμη του παλαιότερου τρόπου χρήσης του από τον άνθρωπο και δημιουργώντας μια νέα τοπιακή οντότητα.

ABSTRACT

Nowadays, it is clear that cultural heritage, which must be preserved, includes not only the material production of arts, buildings or residential complexes, but also all those relationships that human communities form in their place of living, in the context of their history and tradition, which, ultimately, co-shape the identity of the place. After all, the word cultural comes from the word culture, that is, the totality of the material and intangible creation of a group of people during its evolution, a reference that effortlessly leads our thoughts to the direct connection of the concept with the identity of these people.

Given the above, the theme of this study from the beginning was placed in the context of the landscape-monument relationship. The architectural design of this study aims to restore, revive and highlight a cultural landscape and retrieve its memory and identity, creating a new place of coexistence, a landscape where nature, modern man and man-made structures are directly related.

The personally familiar landscape of Crete has been the basis of the search from the beginning, as it reveals in many places and in the depths of time and history the reconciliation of man with his place. The landscape of the Lassithi Plateau is chosen as the subject of this study and design. Focusing on the "Seli Ampelou" area and a series of windmills that were installed there and today remain inactive, this dissertation attempts to transform and restore the neglected cultural and productive landscape, preserving the memory of its ancient human use and creating a new local entity.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

_περί τοπίου
_περί μνήμης και ταυτότητας

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	10-15
1. ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑ	16-43
1.1 Κρητικό τοπίο και άνθρωπος	18
1.2 Τοπίο Οροπεδίου Λασιθίου	21
1.3 Μνημεία υπαίθρου_Ανεμόμυλοι Λασιθίου	26
2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΡΡΟΕΣ	44-53
2.1 Πολιτιστική κληρονομιά	46
2.2 Οι αποκαταστάσεις στο σήμερα	47
2.3 Αναφορές	47
3. ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΩΣ ΤΟΠΙΑ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ	54-57
4. ΠΡΟΤΑΣΗ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ_ΣΧΕΔΙΑΣΤΙΚΗ ΕΠΕΜΒΑΣΗ	58-87
4.1 Αξίες ανεμόμυλων Σελί Αμπέλου	60
4.2 Αρχές επεμβάσεων	61
4.3 Ανάλυση σχεδιαστικής προσέγγισης	64
4.4 Στάδια και εργασίες υλοποίησης	84
ΣΧΕΔΙΑ_ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΕΙΣ	88-105
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	107
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ_ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	108-113

Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή σύμβαση για το τοπίο, η οποία κατοχυρώθηκε στη Φλωρεντία το 2000, με τον όρο τοπίο νοείται «ένα μέρος μιας γεωγραφικής περιοχής, έτσι όπως αυτό γίνεται αντιληπτό από τους ανθρώπους, και του οποίου ο χαρακτήρας προκύπτει από τη δράση φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων, όπως και από τις αναμεταξύ τους αμοιβαίες επιδράσεις».

Στη συγκεκριμένη εργασία επιλέγεται ο παραπάνω ορισμός για την έννοια του τοπίου, στον οποίο παρατηρούνται δύο βασικές τάσεις. Η πρώτη είναι αυτή που αναγνωρίζει το τοπίο ως ένα συγκεκριμένο, περικλειστο σώμα, ως μια οντότητα με σαφή γεωγραφικά πλαίσια που ορίζονται επακριβώς με βάση κάποια συγκεκριμένης φύσεως κριτήρια (γεωμορφολογικά, γεωλογικά, πολιτιστικά, ιστορικά κλπ.). Εντός των ορίων αυτής της γεωγραφικής περιοχής επιχειρείται η προσέγγιση και η ερμηνεία των ποικίλων φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων που δρουν, είτε αυτόνομα είτε αλληλένδετα, διαμορφώνοντας διαρκώς την εικόνα ή/και τις φυσικές και κοινωνικές δομές που επικρατούν στο υπό εξέταση τοπίο.¹

Το δεύτερο σημείο που προκύπτει από τον παραπάνω ορισμό είναι ότι το τοπίο πλέον προσεγγίζεται μέσω ποικίλων σχέσεων που ο άνθρωπος ως παρατηρητής αναπτύσσει με το χώρο ή που ενυπάρχουν ήδη σε αυτόν, και συνδέεται με την ιστορικότητά του, έτσι όπως αυτή εκφέρεται από τα διάφορα φυσικά και ανθρωπογενή στοιχεία που τη συνθέτουν στην πάροδο των χρόνων. Αποτελεί το συγκεκριμένο πλαίσιο ανθρώπινων ενεργειών, αισθημάτων, σκέψεων, διαθέσεων, προθέσεων. Εξ αυτού προκύπτει ότι αντιλαμβανόμαστε ότι αποκτούμε γνώση ενός τόπου, από τη στιγμή που ο τόπος αυτός έχει αποτελέσει το μέσον ή το αντικείμενο ανθρώπινων ενεργειών.²

Η παρουσία φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων που συνεργούν στην κατασκευή του τοπίου, προσδίδουν σε αυτό ταυτόχρονα φυσική αλλά και πολιτισμική αξία και το καθιστούν μαρτυρία της αμφίδρομης και αέναης σχέσης επιρροής μεταξύ ανθρώπου και φυσικού περιβάλλοντος. Η έννοια του τοπίου είναι μια ανθρώπινη επινόηση και υφίσταται οπουδήποτε υπάρχουν άνθρωποι ώστε να γίνεται αντιληπτό.

Στο συγκεκριμένο σημείο γεννάται η έννοια του πολιτισμικού τοπίου, το οποίο ουσιαστικά διαμορφώνεται σε ένα φυσικό τόπο από μια πολιτισμική ομάδα ανθρώπων και εξαρτάται άμεσα από τις πολιτισμικές δράσεις, δραστηριότητες και διεργασίες της εκάστοτε ομάδας σε σχέση με αυτό. Τα πολιτισμικά τοπία μπορούν να θεωρηθούν ως αποθήκες/δεξαμενές νοημάτων και εννοιών που προέρχονται από τις κοινωνικές ομάδες που τα καταλαμβάνουν τώρα, ή τα καταλάμβαναν στο παρελθόν.

Η συλλογική μνήμη μιας κοινωνίας ή ενός λαού είναι συνδεδεμένη με την υλικότητα που διαθέτει το σύνολο της εμπράγματης κληρονομιάς των περασμένων χρόνων που ξετυλίγεται μέσα σ' ένα χωρικό πλαίσιο, καθώς και με την πνευματική και άυλη υπόστασή της. Η παρουσία της ιστορίας μέσα στο χώρο παράγει και αναπαράγει αντιλήψεις, νοήματα και αποτελεί τόσο συνθετικό όσο και αντιθετικό σημείο αναφοράς για την ανθρώπινη συμπεριφορά. Τόσο στην αρχιτεκτονική, όσο και στην ποίηση και τη φιλοσοφία, σε όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής, η χρήση του παρελθόντος καθίσταται αναγκαία λόγω της βαρύτητας που έχει η έννοια της ταυτότητας στο εκάστοτε υποκείμενο.

Μια τέτοια προβολή, επιτρέπει στο συλλογικό φανταστικό να δει τον εαυτό του στην ιστορία, εν προκειμένω σε ένα τοπίο. Η συλλογική αυτή κίνηση προς το Είναι του, απαντά και στη θεωρία του Χάιντεγκερ για το χώρο. Η θέση του συνοψίζεται στο ότι κατά τη συνάντησή μας με το χώρο, βρισκόμενοι σε σύνδεση με το είναι μας, δεν εξαντικειμενοποιούμε τα πράγματα αλλά τα χρησιμοποιούμε μέσα σε μια αφανή οικειότητα. Η οικειότητα αυτή μας βοηθάει να κατανοήσουμε το Είναι ενός υποκειμένου, τόσο ατομικού όσο και συλλογικού.

Μιλώντας για την ιστορική ταυτότητα ενός λαού αναφερόμαστε κυρίως στο σύνολο των πράξεων και των έργων που δημιούργησε στο παρελθόν, σε μια προσπάθεια να πιστοποιήσει την ύπαρξή του στον εκάστοτε χωροχρόνο. Τα εμφανή αποτελέσματα αυτών των ενεργειών είναι αυτά που αναδεικνύονται ως χαρακτηριστικά γνωρίσματα του συγκεκριμένου λαού στο σήμερα και τα οποία μεταφέρονται στις επόμενες γενιές ως σημάδια αυτού που υπήρξε. Σύμφωνα με την κοινωνιολόγο Anne-Marie Fortier³ η διαδικασία του να φανταστείς μια κοινότητα συνίσταται τόσο στη συγκρότηση μιας κοινής ιστορίας, εμπειριών και πολιτισμικών στοιχείων ως ομάδας –τα κοινά της ομάδας– όσο και στον τρόπο με τον οποίο η κοινότητα είναι συνδεδεμένη με χώρους –η χωροθέτηση των πολιτισμικών της στοιχείων.

Ο Maurice Halbwachs στο βιβλίο του «Η συλλογική μνήμη» σημειώνει ότι «ο τόπος στον οποίο έχει υπάρξει μια ομάδα δεν είναι σαν ένας μαυροπίνακας επάνω στον οποίο γράφει και σβήνει κανείς αριθμούς και στοιχεία. Κάθε πλευρά, κάθε λεπτομέρεια αυτού του χώρου έχει μια σημασία που είναι ακατάληπτη για όλους εκτός από τη μέλη της ομάδας, επειδή όλα τα μέρη του χώρου που αυτή έχει καταλάβει αντιστοιχούν σε ισάριθμες διαφορετικές όψεις της δομής και της ζωής της κοινωνίας, τουλάχιστον στο πιο σταθερό τμήμα της.»⁴

Θα λέγαμε, λοιπόν, ότι στην ουσία, δεν υπάρχει ομάδα ούτε είδος συλλογικής δραστηριότητας που να μην έχει κάποια σχέση με έναν τόπο, δηλαδή με ένα μέρος του χώρου. Τίποτα δεν παραμένει στο μυαλό μας και δε θα καταλαβαίναμε ότι μπορούμε να ξανασυλλάβουμε το παρελθόν εάν αυτό δεν διατηρούνταν μέσω του υλικού περιβάλλοντος γύρω μας. Η μνήμη χρειάζεται ένα πεδίο δράσης για να εγγραφεί και έπειτα να εκτυλιχθεί. Δεν μπορεί να υφίσταται μακριά από το χώρο, καθώς αναπαριστά γεγονότα που έχουν πραγματοποιηθεί σε συγκεκριμένους τόπους και περιβάλλον. Φαίνεται πως, η αλληλεξάρτηση μνήμης και χώρου προκύπτει ως μια σχεδόν αυτονόητη συνθήκη η οποία αξίζει να μελετηθεί περισσότερο.

1 Π. Δουκέλλης, *Το ελληνικό τοπίο, Μελέτες ιστορικής γεωγραφίας και πρόσληψης του τόπου*, σελ. 9

2 Π. Δουκέλλης, ο.π., σελ. 14

3 Fortier, A.-M., *Re-membering Places and the Performance of Belonging(s)*, Performativity and Belonging. 1999. σελ. 41-64

4 Halbwachs Maurice, ο.π.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Θα μπορούσε εύκολα να ισχυριστεί κανείς ότι αυτό που χαρακτηρίζει τις σημερινές κοινωνίες είναι η πορεία με ταχύτητα προς το μέλλον, ταυτόχρονα, βέβαια, με την απεγνωσμένη και αδιάκοπη προσπάθεια να κρατηθούν από το παρελθόν. Αυτή η προσπάθεια του ανθρώπου να κινηθεί νοητικά στην αντίθετη φορά του χρόνου –να επιτύχει δηλαδή την αντιστρεψιμότητα στη συνειδησιακή του σφαίρα, αφού δεν μπορεί να το επιτύχει στην πραγματικότητα του φυσικού κόσμου (να ξαναφέρει δηλαδή πίσω κάτι που έγινε)- πηγάζει από την ανάγκη για ταυτότητα, ατομική και ομαδική.⁵ Ο Νίτσε στο βιβλίο του *Ιστορία και Ζωή* αναφέρει ότι «η ιστορία της πόλης ενός ανθρώπου γίνεται ιστορία του ίδιου, σαν ένα εικονογραφημένο ημερολόγιο της νιότης και ξαναβρίσκει σε όλα αυτά κάθε φορά τον εαυτό του»⁶. Ο άνθρωπος, λοιπόν, έχοντας στη μνήμη του το παρελθόν του ίδιου του τόπου του, μπορεί ανά πάσα στιγμή να ανακαλέσει και τη δική του ταυτότητα.

Στον ελληνικό χώρο, φυσικά στοιχεία και χωρικές διατάξεις και κατασκευές συνιστούν μια στερεά παράδοση τρόπων συνδιαλλαγής του ανθρώπου με το τοπίο. Από τις αγροτικές καλλιέργειες και τα αρδευτικά συστήματα μέχρι τις τούμπες των αρχαίων τάφων, τις πεζούλες ή τις ποτίστρες και τους νερόμυλους, το ελληνικό τοπίο της ενδοχώρας είναι γεμάτο από μικρά μοντέλα τροποποίησης και διαχείρισής του. Υπάρχουν στο χώρο αποδεικνύοντας συνεχώς τη σύνδεση του Έλληνα κάτοικου με το φυσικό τοπίο. Τέτοια στοιχεία μας ενδιαφέρουν (ως αρχιτέκτονες και σχεδιαστές) όχι μονάχα για να αξιοποιήσουμε την εκφραστική δύναμη των μορφών τους αλλά και για να ανασύρουμε πρώτη ύλη αναστοχασμού και δημιουργικής, νέας ερμηνείας⁷.

Εστιάζοντας στο σήμερα, φαίνεται πως αυτή η σχέση του ανθρώπου με τη φύση και το περιβάλλον γύρω του, έχει διασπαστεί, αν όχι ολοκληρωτικά χαθεί. Τα τελευταία χρόνια με την έντονη αστικοποίηση και τα νέα δεδομένα ζωής που αυτή επέφερε, εμφανίστηκε έντονα αυτή η ρωγμή και η απομάκρυνση. Ο ταλαιπωρημένος πλέον και απογοητευμένος κάτοικος των αστικών κέντρων διαπιστώνει με νοσταλγία ότι απέναντι στη σύγχρονη αρχιτεκτονική και σχεδιασμό υπάρχει ακόμα η αρχιτεκτονική κληρονομιά, δημιούργημα ενός άλλου ρυθμού και στόχου, που δεν αγνοεί τόσο γοερά τις τοπικές και κλιματικές συνθήκες και δεν περιφρονεί τόσο ψυχρά και αναισθητα βασικές φυσιολογικές ανάγκες τις ανθρώπινης ύπαρξης.⁸ Είναι αυτό, που σήμερα ονομάζουμε ιστορική και παραδοσιακή αρχιτεκτονική, σε σχέση πάντα με τα τοπία που την περιβάλλουν, την οποία και αποζητούμε ή προσπαθούμε να τη διασώσουμε με πάθος, Βέβαια, τα επονομαζόμενα παραδοσιακά κτίσματα και δομές, ως παράγωγα της αρχιτεκτονικής, είναι το αποτέλεσμα ή το προϊόν μιας άλλης αρχιτεκτονικής αντίληψης, γεννήθηκαν και εδραιώθηκαν με την τυπολογική, μορφολογική και χρηστική νομοτέλεια του εκάστοτε χωροχρόνου που ανήκουν και συνήθως απέχουν κατά πολύ από τη σημερινή αρχιτεκτονική παραγωγή.

Παρά, λοιπόν, τη μεγάλη προϊστορία που έχει στη χώρα μας η συνειδητή σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον του, λίγα είναι τα παραδείγματα στον όπου ο σχεδιασμός και η ανάδειξη του τοπίου και των αρχιτεκτονικών δομών που ενυπάρχουν σε αυτό αποτελεί ζήτημα και σκοπός. Η νεότερη σχεδιασμένη μορφοποίηση του τοπίου είναι σχεδόν αμελητέα, ειδικά όταν αντιπαρατεθεί στις δραματικές αλλαγές που αυτό έχει υποστεί. Με τον όρο σχεδιασμένη, βέβαια, δεν αναφερόμαστε στη μελέτη που προηγείται κάθε τεχνικού έργου, αλλά στην «ποιητική» διαδικασία αναδιατύπωσης των δεδομένων και νοημάτων της πραγματικότητας, σε αυτό δηλαδή που επιχειρεί η αρχιτεκτονική βούληση.⁹

Κάπου ανάμεσα σε όλες τις παραπάνω σκέψεις, γεννήθηκε ένα ξαφνικό ενδιαφέρον για το τοπίο και τη σχέση του με την αρχιτεκτονική. Το συγκεκριμένο ενδιαφέρον όμως δεν πρέπει να εννοηθεί ως μια προσπάθεια επαναφοράς αυτού που έχει μείνει στη μνήμη μας και που, πιθανά, ανήκει σε ένα παρελθόν που χάθηκε ανεπιστρεπτί, αλλά ως μια ανάγκη δημιουργίας μιας νέας συνθήκης, όπου το σύγχρονο με το περασμένο αλληλοτροφοδοτούνται.

*Ανεβήκαμε πάνω στο λόφο να δούμε τον τόπο μας
φτωχικά, μετρημένα χωράφια, πέτρες, λιόδεντρα.
Αμπέλια τραβάν κατά τη θάλασσα.
Δίπλα στ' αλέτρικαπνίζει μια μικρή φωτιά.
Του παππούλη τα ρούχα τα σιάξαμε σκιάχτρο για τις κάργιες. (..)*

*Πολύ αγαπιέται αυτός ο τόπος
με υπομονή και περηφάνεια. Κάθε νύχτα απ' το ξερό πηγάδι
βγαίνουν τ' αγάλματα προσεχτικά κι ανεβαίνουν στα δέντρα.*

Ο τόπος μας, Γιάννης Ρίτσος¹⁰

5 Γ. Λάββας, *Ζητήματα πολιτιστικής διαχείρισης*, σελ. 104

6 Φ. Νίτσε, *Ιστορία και Ζωή*, σελ. 35

7 Κ. Μανωλίδης, *Προς την ενδοχώρα: σε αναζήτηση μιας συνείδησης του τοπίου*, στο βιβλίο: *Ωραίο, φρικτό και απείριστο τοπίο*

8 Γ. Λάββας, ο.π., σελ. 184

9 Κ. Μανωλίδης, ο.π.

10 Το ποίημα ανήκει στη συλλογή «Ο τοίχος μέσα στον καθρέφτη» και είναι γραμμένο στις 13 Δεκεμβρίου 1967 στο Παρθένι της Λέρου, όπου ο Ρίτσος είχε εξοριστεί από τη δικτατορία του 1967. Για το Γιάννη Ρίτσο, τόπος σημαίνει κάτι περισσότερο από τοποθεσία. Υμνεί την ομορφιά της απλής φυσικής ζωής και τονίζει τη συνύπαρξη παρελθόντος – παρόντος στη διαμόρφωση της ελληνικής φυσιογνωμίας.

ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ - ΠΛΑΙΣΙΟ

Είναι σαφές στις μέρες μας ότι στο σύνολο της πολιτισμικής κληρονομιάς, την οποία οφείλουμε να διαφυλάξουμε, δεν περιλαμβάνονται μόνο η υλική παραγωγή των τεχνών, τα κτήρια ή τα οικιστικά συγκροτήματα, αλλά, επίσης, και όλες εκείνες οι σχέσεις που οι άνθρωποι κοινοτήτες συγκροτούν στον τόπο διαμονής τους, στο πλαίσιο της ιστορίας και της παράδοσής τους, οι οποίες, τελικώς, συν-διαμορφώνουν την ταυτότητα του τόπου.¹¹ Άλλωστε η λέξη πολιτιστικός προέρχεται από τη λέξη πολιτισμός, δηλαδή το σύνολο της υλικής και άυλης δημιουργίας ενός λαού στη διάρκεια της εξέλιξής του, παραπομπή που οδηγεί αβίαστα τη σκέψη μας στην άμεση σύνδεση της έννοιας με την ταυτότητα ενός λαού.

Έχοντας ως δεδομένα τα παραπάνω, η θεματική της συγκεκριμένης μελέτης εξαρχής τοποθετήθηκε στα πλαίσια της σχέσης τοπίου-μνημείου. Το αρχικό ενδιαφέρον για το τοπίο, ως ένα περιβάλλον ζωής και συνύπαρξης ανθρώπων, γέννησε ένα νέο ενδιαφέρον για τον τρόπο που έχουν «κατοικηθεί» τα εκάστοτε τοπία και για τα αποτυπώματα που έχουν αφήσει στη συλλογική μνήμη, θέτοντας το ερώτημα του τρόπου που μπορεί ένας νέος σχεδιασμός του τοπίου σε σχέση με υφιστάμενες μνημειακές δομές να ανακαλέσει και να αναβιώσει την ταυτότητα ενός τόπου, εξυπηρετώντας φυσικά τη σημερινή ζωή.

Κύριος άξονας της έρευνας στάθηκε, λοιπόν, η μνήμη και η ταυτότητα του τόπου. Η μνήμη δεν είναι ανεξάρτητη από την ύλη, καθώς μεταφέρεται και εκφράζεται όχι μόνο από νοητικές, αλλά και από υλικές κατασκευές. Κοινωνίες και κοινωνικές ομάδες ορίζουν αναγνωρίσιμες τοποθεσίες στις οποίες ίχνη του παρελθόντος αποτελούν το υλικό έρεισμα συλλογικών αναμνήσεων. Ο Halbwachs παρομοιάζει τα αντικείμενα που μας περιβάλλουν σαν μια ακίνητη, μουγκή κοινωνία και υπογραμμίζει ότι «*παρ'ότι δε μιλούν, τα καταλαβαίνουμε διότι αποκρυπτογραφούμε με ευκολία τη σημασία τους*».¹² Αναλόγως, άνθρωποι ή φυσικές κατασκευές και κτίρια ενός τόπου, μας υπενθυμίζουν συνεχώς τη σχέση της κοινωνίας μας με αυτά και, τελικώς, του ίδιου μας του εαυτού με το περιβάλλον γύρω μας.

Επομένως, η διατήρηση της συλλογικής μνήμης δρα ως αναφορά και επεξήγηση της ταυτότητας μιας ομάδας η οποία δεν δημιουργήθηκε εξαρχής αλλά αποκτήθηκε, σε ένα περιβάλλον που θα πρέπει να είναι ικανό να αναπνέει, να συμβιώνει με το συνεχόμενα νεότερο και να λειτουργεί ως μέσο σύνδεσης μεταξύ νέων και προηγούμενων γενεών, ενισχύοντας ότι έχει καταγραφεί έως τώρα.

Στο πλαίσιο αυτό, ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός της συγκεκριμένης μελέτης στόχο έχει την αποκατάσταση, αναβίωση και ανάδειξη ενός πολιτισμικού τοπίου και την ανάσυρση της μνήμης του τόπου, δημιουργώντας ένα νέο τόπο συμβίωσης του χθες και του σήμερα, ένα τοπίο όπου φύση, σύγχρονος άνθρωπος και άνθρωποι δομές βρίσκονται σε άμεση συσχέτιση.

¹¹ Στη Σύμβαση για την προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής κληρονομιάς της UNESCO του 1972 αναφέρεται συγκεκριμένα ως πολιτιστική κληρονομιά κάθε έργο του ανθρώπου ή αποτέλεσμα της συνύπαρξης ανθρώπου και φύσης (άρθρο 1). Επιπλέον, στην Ευρωπαϊκή σύμβαση για το τοπίο (σύμβαση της Φλωρεντίας) το 2010 αναφέρεται ότι το τοπίο συμβάλλει στη διαμόρφωση των τοπικών παραδόσεων και ότι αποτελεί ένα βασικό συστατικό της Ευρωπαϊκής φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς.

¹² Halbwachs Maurice, ο.π.

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΜΕΛΕΤΗΣ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

Το γνώριμο τοπίο της Κρήτης εξαρχής υπήρξε η βάση της αναζήτησης, καθώς φανερώνει σε πολλά σημεία και στο βάθος του χρόνου και της ιστορίας του τη συνδιαλλαγή του ανθρώπου με τον τόπο του. Στο επίκεντρο βρέθηκαν άνθρωποι κατασκευές και κτίρια τα οποία διατηρούν μια έντονη παρουσία στο τοπίο, που στέκονται αγέρωχα σε σταθερό σκηνικό, θραύσματα μνήμης ενός παρελθόν που έχει χαθεί ανεπιστρεπτή.

Ως αποτέλεσμα, θέμα μελέτης και σχεδιασμού επιλέγεται το τοπίο του Οροπεδίου Λασιθίου. Ένα τοπίο αφενός παραγωγικό, εφόσον εδώ και χιλιάδες χρόνια υπάρχει δυναμικά στον τομέα της αγροτικής παραγωγής της Κρήτης, αφετέρου ιδιαίτερα αντιφατικό καθώς οι περισσότερες τεχνητές, παραγωγικές δομές του παρελθόντος έχουν ξεχαστεί, ερειπωθεί και αντικατασταθεί από νέες και πιο αποδοτικές μεθόδους παραγωγής, αλλά παρ' όλα αυτά, βρίσκονται ακόμα και σήμερα παρούσες, έστω και παραμελημένες στο χώρο του Οροπεδίου. Στο συγκεκριμένο τόπο, η συλλογική μνήμη είναι έντονη και παράγει συνεχώς νοήματα στους κατοίκους του σήμερα, οι οποίοι μέσα από το ενδιαφέρον τους για το (όχι και τόσο μακρινό) παρελθόν προσπαθούν να επανακαθορίσουν τη χαμένη ταυτότητά τους.

Έχοντας ως καμβά το τοπίο του Οροπεδίου Λασιθίου και την ανθρώπινη δραστηριότητα που εμφανίζεται σε αυτό, η μελέτη και η πρόταση επιχειρεί με εργαλείο το ίδιο το φυσικό τοπίο να αναδείξει νέες προοπτικές ανάπτυξής του και να αναβιώσει το χαμένο του πρόσωπο. Επιχειρείται η αποκατάσταση και η ανάδειξη μιας *σειράς ανεμόμυλων* στο Οροπέδιο Λασιθίου, δημιουργώντας μια νέα τοπική, υπερτοπική οντότητα. Με την οργάνωση του χώρου μέσω δικτύων και σημείων σημασίας καθώς και με τις νέες χρήσεις θεμιτού τουρισμού και αναψυχής που προτείνονται, επιτυγχάνεται η ανάκτηση της πολιτισμικής ταυτότητας του συνόλου του Οροπεδίου, η δημιουργία πόλων έλξης επισκεπτών και νέων δυνατοτήτων για την τοπική κοινωνία. Μέσα από ευαίσθητες χειρονομίες, η πρόταση στοχεύει να επανασυνδέσει και να ενσωματώσει τις ξεχασμένες και υποβαθμισμένες δομές σε ένα νέο συνεχές τοπίο.

1. ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑ

Όπως αναφέρθηκε, επιλέγεται ως περιοχή μελέτης το Οροπέδιο Λασιθίου. Συγκεκριμένα, το ενδιαφέρον για το τοπίο του Οροπεδίου συνδέθηκε εξ αρχής με τα απομεινάρια ενός προβιομηχανικού τοπίου, εστιάζοντας στην περιοχή Σελί Αμπέλου, στη βόρεια είσοδο του Οροπεδίου. Ανεμόμυλοι πέτρινοι και μεταλλικοί δεσπόζουν στο τοπίο του Λασιθίου, άλλοι πιο προσεγγμένοι και άλλοι με φανερή φθορά και συντριβή, υπενθυμίζοντας ένα τοπίο το οποίο, ενώ χαθεί, ενυπάρχει έντονα στη συλλογική μνήμη των κατοίκων.

1.1 ΚΡΗΤΙΚΟ ΤΟΠΙΟ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΣ

Η Κρήτη διατηρεί ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, τα οποία έχουν τη δύναμη να γοητεύουν τον επισκέπτη, και να του δημιουργούν τη διάθεση να ενταχθεί στην κοινωνία, στους οικισμούς και στο τοπίο της. Παράλληλα, από τις προσωπικές μαρτυρίες των μελετητών και κάθε είδους εραστών και ποιητών της, φαίνεται να είναι αληθές –και πολλές στιγμές να γίνεται απτή πραγματικότητα- το πνεύμα του τόπου, μια αύρα αισθητή στους βράχους, στα κτίσματα, στους τρόπους των ανθρώπων της.¹³

Η σημερινή εικόνα του κρητικού τοπίου εμπεριέχει συχνά το ανθρώπινο αποτύπωμα (νερόμυλοι, ανεμόμυλοι, μιτάτα, πέτρινες πεζούλες, στέρνες, διαχωρισμοί ιδιοκτησιών κα.), αποτύπωμα που κυρίως έχει προκύψει στο παρελθόν για να καλυφθούν ανάγκες που στο τώρα έχουν –αν όχι εξαλειφθεί- τουλάχιστον καλυφθεί στο μεγαλύτερο βαθμό τους από σύγχρονες μεθόδους και μέσα. Αυτά τα «παραδοσιακά» τοπία αποτελούν στοιχεία ενός γενικού πλαισίου ζωής και κατοίκησης, που μαρτυρά την ιστορία και το πολιτισμικό σύστημα μιας περασμένης εποχής σε συγκεκριμένες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες. Παρουσιάζουν το ιδανικό της συνύπαρξης του ανθρώπου με τη φύση, εμπεριέχουν και προσωποποιούν το πνεύμα κάθε τόπου. Αναντίρρητα αποτελούν κομμάτι της ταυτότητας των κοινωνιών.

Τα παραδοσιακά αυτά κτίσματα έχουν επίσης διπλό προσδιορισμό: *γεωγραφικό και μορφολογικό*. Από τη μια μεριά, είναι ειδική κατηγορία των ιστορικών κτισμάτων που ανήκουν στο αγροτικό κυρίως περιβάλλον (ως συμπληρωματικά στοιχεία των παραδοσιακών οικισμών). Από την άλλη μεριά, χαρακτηρίζονται από μορφολογικά στοιχεία τυπικά της προβιομηχανικής περιόδου¹⁴ σε συγκεκριμένες περιοχές.

Ανθρώπινες μορφές που ασχολούνται με την καλλιέργεια του εδάφους, με ανεμόμυλους και νερόμυλους παράγοντας αλεύρι, φιγούρες στο αλέτρι, κοντά και μέσα στη φύση, δίπλα και σε συνδιαλλαγή με ζώα και άλλα στοιχεία της αποτυπώνονται συχνά σε φωτογραφίες και τεκμήρια εποχής. Στις παραπάνω εικόνες οι παλαιότερες γενιές αναγνωρίζουν εύκολα τα χαρακτηριστικά της εποχής τους αλλά και την απροσδιόριστη εκ πρώτης ιστορικότητάς τους. Στις ίδιες εικόνες οι νεότερες γενιές αναγνωρίζουν τα στοιχεία της προφορικής μαρτυρίας των παλαιότερων και ένα συμβολοποιημένο παρελθόν, που συνήθως δεν βίωσαν παρά μόνο μέσω των διηγήσεων.¹⁵

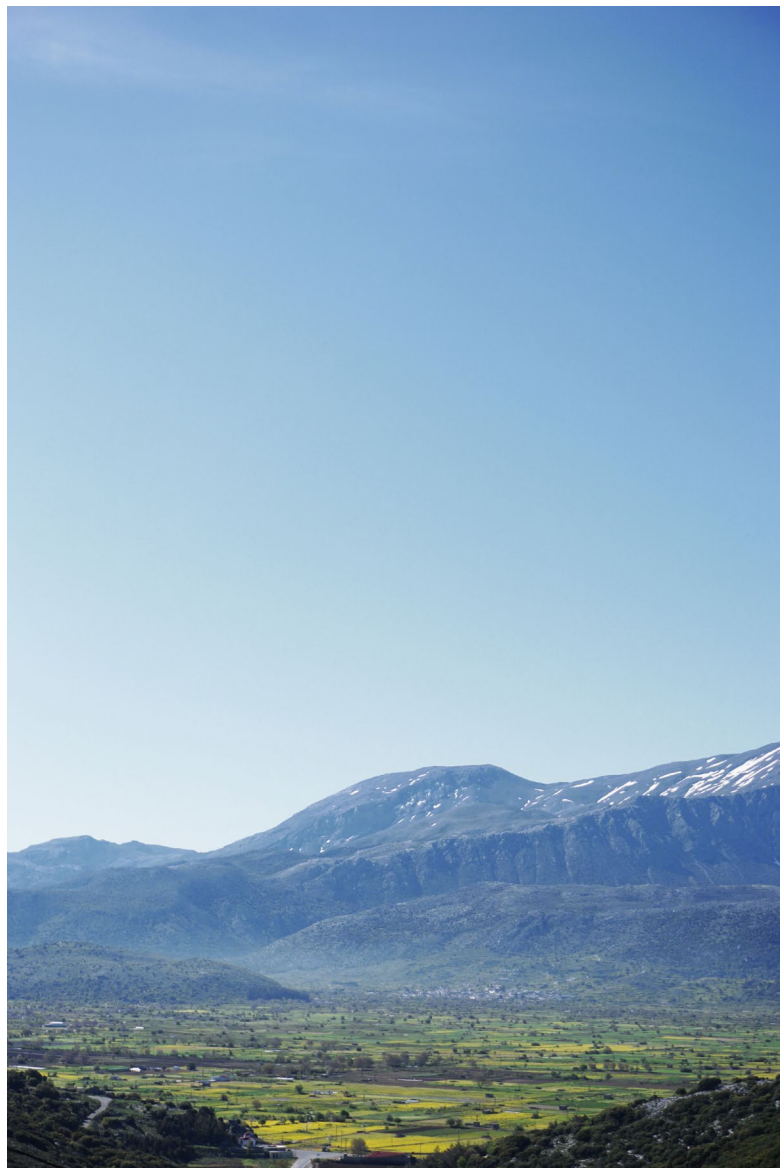
Ο Christian Norberg-Schulz στο βιβλίο του *Genius Loci*, υπογραμμίζει ότι, η ένωση ανθρώπου και φύσης εκφράζεται από την πρακτική χρήση της γεωργίας, εκεί όπου ο άνθρωπος θέτει τον εαυτό του μπροστά στη φύση ως «συνέταιρο» και την αντιμετωπίζει σαν ένα φιλικό συμπλήρωμα της δικής του ύπαρξης. Επιτυγχάνεται έτσι, κατά τα λεγόμενά του, η ουσία της διαμονής και η αίσθηση του ανοίκειν.

Εικ. 1, Εικ. 2: η φανέρωση του κρητικού τοπίου

¹³ Σκουτέλης Νίκος, *Κρήτη*, στο βιβλίο: *Νησιά του Αιγαίου*, σελ. 161

¹⁴ Δ. Φιλιππίδης, *Αναστήλωση και Αποκατάσταση μνημείων στην Ελλάδα*

¹⁵ Μπελαβίλας Νίκος, *Η αστική και αγροτική μορφολογία στις περιηγητικές και χαρτογραφικές πηγές*, στο βιβλίο: *Το Ελληνικό Τοπίο*, σελ.163

Ερχόμενοι ξανά στο κρητικό τοπίο, παρατηρούμε εύκολα ότι εμπεριέχει τόσο το τεχνητό όσο και το φυσικό. Βέβαια, το μνημονικό ίχνος της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής στο υπαιθρο μιλάει περισσότερο σα σημάδι απουσίας της αρχικής του αναφοράς, παρά σα στοιχείο επιβεβαίωσης της άφθαρτης υπόστασής του ή της πρωτογενούς ανάγκης δημιουργίας του, ακόμα και αν το διάστημα γέννησης του κτίσματος σε σχέση με το σήμερα δεν είναι ιδιαίτερα μεγάλο. Οι Moody και Rackham υπογραμμίζουν στο βιβλίο τους *Η δημιουργία του κρητικού τοπίου* ότι «η παραδοσιακή Κρήτη έχει πολλά να διδάξει στον υπόλοιπο κόσμο όσον αφορά την αρμονική συμβίωση με το τοπίο και το περιβάλλον», επιβεβαιώνοντας τους παραπάνω ισχυρισμούς για τη σημασία της σχέσης που είχαν αναπτύξει και εξακολουθούν να έχουν οι κάτοικοι του νησιού με τη φύση.

1.2 ΤΟΠΙΟ ΟΡΟΠΕΔΙΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

Τα οροπέδια αποτελούν ένα ιδιαίτερο κομμάτι της προσωπικότητας της Κρήτης. Το μεγαλύτερο σε έκταση στο νησί είναι το οροπέδιο Λασιθίου, το οποίο βρίσκεται σε ύψος 850μ με διαστάσεις περίπου 11 χιλιομέτρων στον άξονα Ανατολή-Δύση και 6 χιλιομέτρων στον άξονα Βορρά-Νότο. Περιβάλλεται από ιδιαίτερα ψηλά βουνά, καταλαμβάνοντας περιοχές στα όρια των νομών Ηρακλείου και Λασιθίου, όπου και ανήκει γεωγραφικά.

Το οροπέδιο Λασιθίου πρόκειται για το μεγαλύτερο υψόμετρο στην Κρήτη, όπου στους νεότερους χρόνους συναντάται μόνιμη κατοίκηση καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Πρωτοκατοικήθηκε πριν από το 5.000 π.Χ. και έκτοτε βρίσκεται σε συνεχή χρήση από τον άνθρωπο, με εξαίρεση από το 1293 έως το 1463, όταν οι Ενετοί απαγόρευσαν την κατοίκηση στο Οροπέδιο, με αποτέλεσμα να αφανιστούν όλα τα χωριά της περιοχής.¹⁶

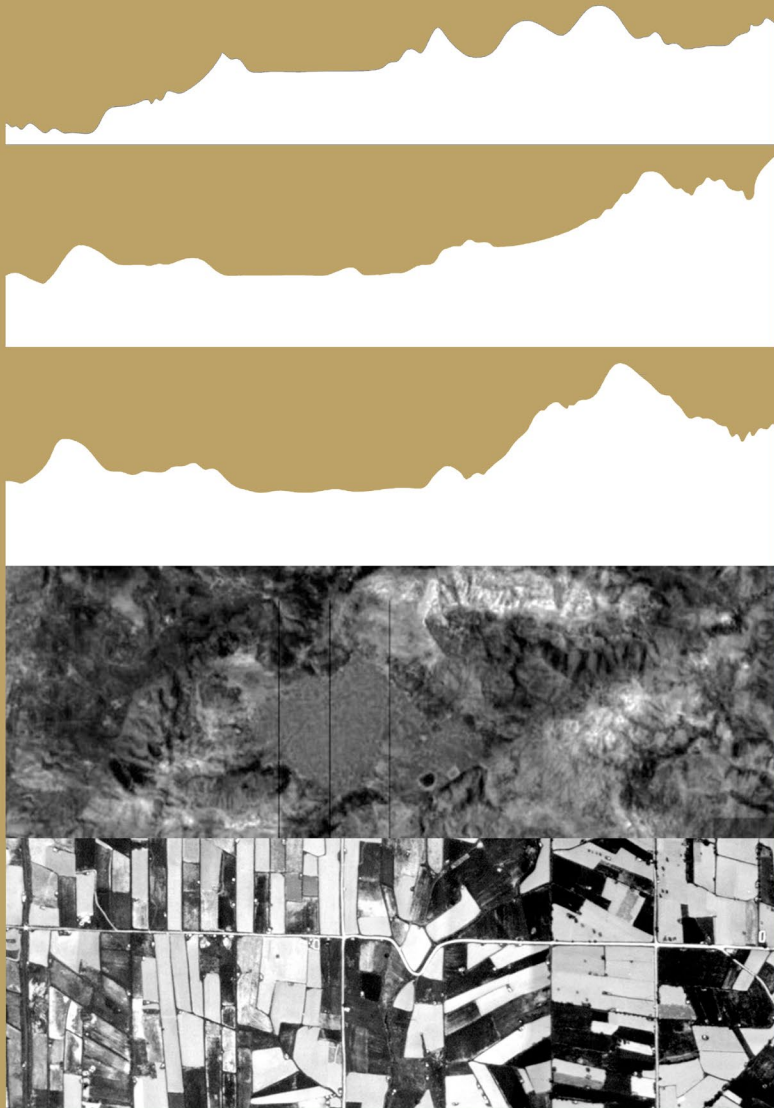
Η διατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος μέχρι σήμερα, οφείλεται στον αραιοκατοικημένο χαρακτήρα της περιοχής και στην απουσία έντονης βιομηχανικής παραγωγής.

Η οικονομία του Οροπεδίου Λασιθίου, όπως και της Κρήτης σε γενικότερο επίπεδο, μέχρι τα μέσα του προηγούμενου αιώνα, ήταν επικεντρωμένη στον αγροτικό τομέα και στην κτηνοτροφία. Στοιχεία που προσδίδουν τη διάσταση αυτή είναι διάσπαρτα στο τοπίο. Τα πιο χαρακτηριστικά είναι τα μητάτα, που χρησιμοποιήθηκαν και συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται ως τόποι προσωρινής κατοικίας κτηνοτρόφων, οι φάμπρικες, δηλαδή παλιά ελαιотριβεία που έχουν πλέον στις μέρες μας δε χρησιμοποιούνται, οι λίνιες στο κέντρο του Οροπεδίου Λασιθίου, οι οποίες αποτελούν πρωτότυπα αποστραγγιστικά έργα της Ενετικής περιόδου και οι ανεμόμυλοι, είτε αντλητικοί (για την άντληση νερού για πότισμα) είτε αλευρόμυλοι (αλεστικοί, για το άλεσμα των δημητριακών).¹⁷

εικ. 3: Οροπέδιο Λασιθίου, χρωματική παλέτα

¹⁶ Χατζάκης Γεώργιος, *Το αιολικό πάρκο των Θεών: οροπέδιο Λασιθίου*, ΤΥΠΟΚΡΕΤΑ, Ηράκλειο 2011, σελ. 14

¹⁷ Δήμος Οροπεδίου Λασιθίου, *Οροπέδιο Λασιθίου: ο τόπος των Θεών και των θρύλων*, ΤΥΠΟΚΡΕΤΑ, Ηράκλειο, 2007, σελ. 67

Μετά τα μέσα του 20^{ου} αιώνα ο τουρισμός στο Οροπέδιο Λασιθίου άρχισε να εμφανίζει μια σχετική άνοδο . Οι πόλοι έλξης, είτε φυσιολατρικοί, είτε συνδεδεμένοι με τα μνημεία της υπαίθρου, τη μυθολογία και την αρχαιότητα, είναι αρκετοί. Ενδεικτικά αναφέρονται το ευρωπαϊκό μονοπάτι E4 και άλλα εθνικά μονοπάτια, αναρριχητικές διαδρομές υψηλών βαθμών δυσκολίας, το ορειβατικό καταφύγιο στο ύψωμα Στροβίλι, οι μεταλλικοί και πέτρινοι ανεμόμυλοι Λασιθίου, το οικολογικό πάρκο Λάσινθος, το Δικταίο Άνδρο, το φαράγγι του Χαυγά, ο μινωικός οικισμός στο Καρφί, η Μονή Κρουσταλλένιας κ.α.

Παρά τους σημαντικούς πόλους έλξης, ο αριθμός των τουριστών που επισκέπτεται το Οροπέδιο δεν είναι ιδιαίτερα μεγάλος, συγκριτικά με τον αριθμό που φιλοξενεί ετησίως συνολικά η Κρήτη.¹⁸ Ταυτόχρονα, ο τουρισμός στην περιοχή παρουσιάζει μια εποχικότητα, λόγω των δύσκολων καιρικών συνθηκών που επικρατούν το χειμώνα, και μια αίσθηση βραχυχρόνιας διαμονής των επισκεπτών. Συνήθως δεν αποτελεί για αυτούς τερματικός σταθμός, αλλά προσπελάσιμος, καθώς το επισκέπτονται συνήθως για μερικές μόνο ώρες.

Χαρακτηριστικά_

Το οροπέδιο του Λασιθίου αποτελεί μάλλον το μοναδικό ιστορικό παράδειγμα στην Κρήτη ενός γεωμετρικού συστήματος ορθογώνιων χωραφιών. Υπάρχει ένα δίκτυο από χαντάκια, που ονομάζονται λίνιες, τα οποία ορίζουν και τα καλλιεργήσιμα τμήματα, καθένα από τα οποία ονομάζεται βουδέα (bonina στη βενετική διάλεκτο). Αποστραγγίζεται από έναν ποταμό που χάνεται στο Χώνο, στο βορειοδυτικό άκρο του. Ο Ξερόκαμπος, το ανατολικό τμήμα του οροπεδίου, βρίσκεται σε ελαφρώς ψηλότερο επίπεδο και έχει ακανόνιστα χωράφια και καθόλου χαντάκια. Υποστηρίζεται ότι ολόκληρο το σύστημα αγρών του οροπεδίου Λασιθίου χρονολογείται στη δεκαετία του 1630, παρ' ότι τα έγγραφα δεν το αναφέρουν.¹⁹ Κατά τη χειμερινή περίοδο, όταν το σύστημα αποστράγγισης δεν επαρκεί λόγω έντονων καιρικών φαινομένων, στο οροπέδιο δημιουργείται μια λίμνη, γεγονός που μάλλον συνέβαινε και στο παρελθόν, καθώς σε πολλά έγγραφα είχε χαρτογραφηθεί ως λίμνη.²⁰

Το τοπίο του Οροπεδίου Λασιθίου αποτελεί ένα κλειστό σώμα, μια οντότητα με σαφή γεωγραφικά και γεωμετρικά πλαίσια. Ορίζεται από τρία βασικά στοιχεία: τα περιμετρικά βουνά, το δρόμο που διασχίζει τους πρόποδες τους και τα χωριά που συναντά κανείς κατά την προσπέλασή του. Το τοπίο γίνεται αντιληπτό ως σύνολο καθώς παρουσιάζει μια συγκεκριμένη δομή, δηλαδή ένα τμήμα γης το οποίο περικλείεται εξολοκλήρου από ψηλούς ορεινούς όγκους, έχει συγκεκριμένη αίσθηση εισόδου-εξόδου και οι εναλλαγές της κλίμακας είναι συγκεκριμένες, από μικρή και ανθρώπινη στο κέντρο του, σε μεγάλη και υπερτοπική όσο προχωράμε προς τα περιμετρικά βουνά. Τα ξεκάθαρα χρώματα του τοπίου στα διαφορετικά σημεία (κάμπος-περιμετρικά βουνά) συνεισφέρουν στην αίσθηση ολότητας, αποκαλύπτοντάς μας τη φύση των υλικών και των υφών.

εικ. 4: Όρια και περιγράμματα

18 Δρακωνάκης Ηλείας, Ανάπτυξη εναλλακτικού τουρισμού στο Οροπέδιο Λασιθίου, Υπευθ. Καθ.: Φραγκούλης Αντώνιος, Τ.Ε.Ι. Κρήτης, σελ. 25

19 Moody Jennifer, Rackham Oliver, Η δημιουργία του κρητικού τοπίου, σελ. 216

20 Μπουμπουλάκη Κωνσταντίνα, Αναγνώσεις του τοπίου μέσα από τη φωτογραφία: Ιχνηλατώντας το Οροπέδιο Λασιθίου, Υπευθ. Καθ.: Σκουτέλης Νικόλαος, Πολυτεχνείο Κρήτης, τμήμα Αρχ. Μηχ., Χανιά, 2017, σελ. 52

1.3 ΜΝΗΜΕΙΑ ΥΠΑΙΘΡΟΥ_ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΙ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

Νερό και Άνεμος

Η χρησιμοποίηση από τον άνθρωπο δημητριακών καρπών σε μορφή αλεύρου αποτέλεσε αναμφίβολα ένα σπουδαίο σταθμό του πολιτισμού. Στην Οδύσσεια του Ομήρου βρίσκουμε αρκετές αναφορές για τους μύλους, την άλεση και τα άλευρα φανερώνοντας την ύπαρξή τους από την αρχαιότητα. Η κατασκευή των αλεύρων από τους αρχαίους, κατά βάση γίνονταν με χειρόμυλους μικρών διαστάσεων και αποτελούσε έργο των γυναικών. «...στο παλάτι του ο Αλκίνοος...γυναίκες σκλάβες έχει, άλλες αλέθουν στους χειρόμυλους καρπό χρυσό σα μήλο...»²¹

Τη θέση του ανθρώπου και στη συνέχεια των ζώων, που επιφορτίζονταν με την περιστροφική κίνηση της μυλόπετρας, πήραν σταδιακά το νερό και ο άνεμος δίνοντας και τα ονόματα νερόμυλος και ανεμόμυλος αντίστοιχα. Ο μύλος ήταν η πλέον σύνθετη μηχανική επιινόηση του ανθρώπου που χρησιμοποιούσε της ήπιες μορφές ενέργειας για την άλεση των σιτηρών, αυξάνοντας παράλληλα σημαντικά την παραγωγή. Με τον όρο μύλο δεν εννοείται μόνο ο μηχανισμός αλλά ο συνδυασμός κτίσματος και μηχανισμού, σε μια αλληλεπίδραση τεχνολογίας και αρχιτεκτονικής.

Ο ανεμόμυλος για τη λειτουργία του οποίου χρησιμοποιήθηκε η αιολική ενέργεια, αποτελεί το πιο σύνθετο δημιούργημα μηχανισμού ευρείας χρήσεως της προβιομηχανικής τεχνολογίας, με δυνατότητα παραγωγής πολύ μεγαλύτερης από του νερόμυλου. Η πρώτη γνωστή εμφάνιση αλεστικού ανεμόμυλου τοποθετείται περίπου στο 700 μ.Χ. στο Σεϊστάν της Περσίας.²²

Οι κατασκευές των κτισμάτων διαφοροποιούνται από τόπο σε τόπο, ακολουθώντας τις τοπικές αρχιτεκτονικές συνήθειες και μεθόδους, όπως είχαν διαμορφωθεί από τα διαθέσιμα υλικά και το εκάστοτε περιβάλλον. Έχει υπολογιστεί ότι στα νησιά της Ελλάδας, με τα παράλια της ηπειρωτικής χώρας, οι ανεμόμυλοι ξεπερνούσαν τους 2.350, χωρίς να καταμετρώνται οι μύλοι της ελληνικής ιδιοκτησίας των παραλίων της Μικράς Ασίας και των τούρκικων σήμερα νησιών.²³

Από τη μελέτη των ελληνικών ανεμόμυλων έχει προκύψει ένας διαχωρισμός σε τύπους, ανάλογα με την περιστροφή της φτερωτής (κατακόρυφα ή οριζόντια), τη μορφή της, τη δυνατότητα προσανατολισμού ανάλογα με τη διεύθυνση του αέρα, τη θέση της σε σχέση με τον αλεστικό μηχανισμό, τη μορφή και το μέγεθος του ανεμόμυλου.

εικ. 5, εικ. 6: Υδροκίνητες και ανεμοκίνητες εγκαταστάσεις στον ελληνικό χώρο. Στρογγυλοί και πεταλόσχημοι ανεμόμυλοι, με διαφορετικές δυνατότητες περιστροφής της φτερωτής.

21 Ομήρου Οδύσσεια, Ν. Καζαντζάκη – Ι. Κακριδή ραψ.η στ. 103-104
22 Πληροφορίες για τους Ελληνικούς Μύλους, Hellenicmills.gr, ο.επ. στις 11.09.2020
23 Πληροφορίες για τους Ελληνικούς Μύλους, Hellenicmills.gr, ο.επ. στις 11.09.2020

Σε ενετικά έγγραφα αναφέρεται ότι υπήρχαν σε ορεινούς όγκους γύρω από το Οροπέδιο Λασιθίου ήδη από την πρώτη περίοδο της ενετοκρατίας στην Κρήτη, με πρώτη αναφορά σε έγγραφο του 1343 για το μύλο του Χαβγά στα νότια του Οροπεδίου.²⁴ Η κύρια εμφάνισή ανεμόμυλων και νερόμυλων κυρίως σε συστάδες έγινε αργότερα κατά τον 19^ο αιώνα. Σε μια απογραφή του 1928 αναφέρονται σε λειτουργία 84 αλεστικοί ανεμόμυλοι στην Κρήτη και, μόνο στο Λασιθί, το 1971 οι αντλητικοί ανεμόμυλοι, ένας καινοτόμος, μεταλλικός τύπος ανεμόμυλου, είχαν καταμετρηθεί πάνω από 8.000.²⁵

Γενικότερα οι ανεμόμυλοι ως κτίσματα προστατεύονται από τον αρχαιολογικό νόμο 3028/2002, χωρίς να απαιτείται η κήρυξή τους. Αξίζει να τονιστεί ότι μόνο στην Ευρώπη λειτουργούν περίπου 50 οργανώσεις, εταιρίες, σύλλογοι σε τοπικό, περιφερειακό ή εθνικό επίπεδο για την προστασία και ανάδειξή τους. Για την καλύτερη συνεργασία των οργανώσεων, τη δεκαετία του 1960 ιδρύθηκε η TIMS (The International Molinological Society) μέλος της οποίας είναι και το Ινστιτούτο των Ελληνικών Μύλων (ΙtEM) το οποίο ιδρύθηκε το 1996. Μέχρι σήμερα αριθμεί πάνω από 200 μέλη και έχει ως κύριους σκοπούς την έρευνα, καταγραφή, μελέτη και προστασία των ιστορικών μορφών μύλων στον ελληνικό χώρο.

Αλεστικοί ανεμόμυλοι

Χαρακτηριστικά, δομή και μηχανισμός

Ο τύπος του κρητικού αλεστικού ανεμόμυλου, τον οποίο συναντάμε κυρίως στην Ανατολική Κρήτη (στο Λασιθί και στο βόρειο Μεραμπέλο), ονομάζεται πεταλόσχημος ή μονόκαιρος, παίρνοντας την ονομασία από την κάτοψή του η οποία είναι πεταλόσχημη. Στην υπόλοιπη Κρήτη εμφανίζονται σποραδικά και άλλοι τύποι ανεμόμυλων, όπως ο στρογγυλός ανεμόμυλος, πολύ όμοιος με εκείνων των Κυκλάδων, καθώς και κάποιες σπάνιες περιπτώσεις κτισμάτων με ιδιαίτερα μορφολογικά στοιχεία, στη Μονή Αρκαδίου και στο Ρέθυμνο.

Ο τύπος του πεταλόσχημου ανεμόμυλου, με πεταλόσχημη κάτοψη όπως αναφέρθηκε, αποτελείται από ένα ημικυκλικό τμήμα, πάντοτε προσανατολισμένο προς την κατεύθυνση των ανέμων (στην περίπτωση της Κρήτης προς τα βόρεια-βορειοδυτικά), μια μικρή ευθεία πλευρά (απέναντι από το ημικυκλικό τμήμα) και δύο ακόμα ευθείες παράλληλες ή ελαφρώς αποκλίνουσες, με μήκος που κυμαίνεται από 6,5 έως και 8 μέτρα και μέσο πλάτος 3,5 μέτρα περίπου. Το πάχος του τοίχου ποικίλει ανάλογα με το μέγεθος του μύλου από 0,60m ως και 1,00m. Το κτίσμα ήταν κατασκευασμένο από τοπικούς λίθους και στεγαζόταν από ξύλινη στέγη και ελαφρώς κεκλιμένο δώμα προς τη στενή πλευρά, στην οποία υπήρχε η θύρα εισόδου, σε διαμήκη νοητό άξονα με τη φτερωτή και τον αλεστικό μηχανισμό²⁶, ο οποίος τοποθετούνταν στο ημικυκλικό τμήμα, σε ελαφρώς υπερυψωμένη θέση.

Σπάνια η υπερύψωση είναι τόσο ώστε να προκύπτει κάποιος χώρος κάτω απ' το υπερυψωμένο επίπεδο που τοποθετείται ο μηχανισμός άλεσης του μύλου και στις περιπτώσεις που υπάρχει πρόκειται για μικρό αποθηκευτικό χώρο. Ο χώρος εσωτερικά ήταν ιδιαίτερα σκοτεινός, καθώς υπήρχαν μόνο λίγα και πολύ μικρά, τετράγωνα ανοίγματα, συνήθως στις δύο μεγαλύτερες πλευρές.

Το χαρακτηριστικό του κρητικού αλεστικού ανεμόμυλου είναι ο μόνιμος προσανατολισμός του στα βορειοδυτικά από όπου πνέουν συνήθως στο νησί οι άνεμοι και για το λόγο αυτό ονομάζονται και «μονόκαιροι», όπως αναφέρθηκε. Επειδή, το αξόνι και η φτερωτή είναι τοποθετημένα σε μόνιμη θέση, σε αντίθεση με τους στρογγυλούς, δεν είναι κατευθυνόμενοι, επομένως λειτουργούσαν μόνο όταν ο άνεμος είχε τη σωστή διεύθυνση.

Για το χτίσιμο του ανεμόμυλου χρησιμοποιείται ο τοπικός ασβεστόλιθος συνήθως ακατέργαστος σε ποικιλία σχημάτων και μεγεθών. Σε μερικές περιπτώσεις απαντώνται ελάχιστα λαξευμένες πέτρες, είτε στις γωνίες της νοτιοανατολικής πλευράς, είτε στα ελάχιστα μικρά ανοίγματα και περιμετρικά της θύρας εισόδου. Στους παλαιότερους μύλους φαίνεται να χρησιμοποιείται σαν συνεκτικό υλικό απλή λάσπη από σκέτο χώμα που μερικές φορές το ανακάτευαν με άχυρο και τα κενά συμπληρώνονταν με μικρές πέτρες και εσωτερικά χρησιμοποιούσαν επίχρισμα από χωματάνια λάσπη πολλές φορές ανακατεμένη επίσης με άχυρο ή κασικότριχα. Σε ορισμένους νεότερους εμφανίζονται πιο επιμελημένες κατασκευές με λάσπη από ασβέστη και άμμο και κάλυπτε ολόκληρη σχεδόν την εσωτερική και εξωτερική επιφάνεια. Εξωτερικά το κτίσμα έμενε ανεπίχριστο ή έμεναν ασοβάτιστες οι μεγάλες πέτρες, αρμολογώντας τα υπόλοιπα τμήματα της λιθοδομής

Σε διάφορα ύψη διακρίνονται μικρές οπές, οι λεγόμενες «σκαλότρυπες», που θα διευκόλυναν την στήριξη ξύλινης σκαλωσιάς για τις μελλοντικές επισκευές ή προεξέχουσες πλακώδεις πέτρες που είχαν κι αυτές το ρόλο σκαλοπατιών για το ανέβασμα στη στέγη. Στην ημικυκλική πλευρά ορισμένων μύλων διακρίνονται οι λεγόμενες «σοκαρότρυπες», δηλαδή εσοχές στην λιθοδομή που μέσα τους ήταν φυτεμένο ένα κομμάτι αγριόξυλο ή ρίζα και στο οποίο δένονταν το «σοκαρόσχοινο», το σχοινί που χρησίμευε για το σταμάτημα της φτερωτής.

Η πόρτα βρίσκεται πάντα στην στενή υπήνεμη πλευρά ώστε να μην υπάρχει το εμπόδιο και οι κίνδυνοι στην επικοινωνία με το εσωτερικό του ανεμόμυλου όσο λειτουργεί η φτερωτή που βρίσκεται στην αντίθετη πλευρά και επιπλέον παραμένει ανοιχτή, για τις ανάγκες φωτισμού και αερισμού χωρίς να επηρεάζεται από τους βορειοδυτικούς ανέμους. Η κατασκευή των θυρόφυλλων είναι απλή, μονόφυλη, χωρικού τύπου, με κάθετες φαρδιές σανίδες (τάβλες) και τρεις εσωτερικές τραβέρσες. Το πλάτος τους κυμαίνεται από 0,70 ως 1,00m και το ύψος από 1,60 ως 1,90. Το οριζόντιο υπέρθυρο (πρέκι) ήταν συνήθως από ακατέργαστη χοντρή ξυλεία χωρίς να λείπουν και οι περιπτώσεις υπερθύρων από επεξεργασμένους – πελεκημένους μονόλιθους. Το κατώφλι γινόταν από μια ή περισσότερες μερικά πελεκημένες πέτρες η διαμορφωνόταν από τις πλάκες της εσωτερικής πλακόστρωσης. Σε ορισμένους μύλους διακρίνονται ίχνη από υποτυπώδη τζάκια τα οποία εκτός από την θέρμανση του χώρου θα χρησίμευαν και για την προετοιμασία του φαγητού.

²⁴ Τζομπανάκη Χρυσούλα, *Η Αρχιτεκτονική στην Κρήτη, περίοδος των νεότερων χρόνων*, Τόμος Α2, έκδοση Χρυσούλα Τζομπανάκη, Ηράκλειο 2007, σελ. 156

²⁵ Διερεύνηση τρόπων αποκατάστασης στη θέση Άμπελος Οροπεδίου Λασιθίου, επιστ. Υπευθ. Παπαντώνης Δημήτριος

²⁶ Τζομπανάκη Χρυσούλα, ο.π. σελ. 108

Επίσης, στο εσωτερικό του μύλου κατά μήκος των δύο μακριών πλευρών δεξιά και αριστερά του αλεστικού μηχανισμού, διακρίνονται πέτρινα πεζούλια, εσοχές και κάποια ξύλινα καθίσματα και ντουλάπια, δημιουργώντας συγχρόνως και πάγκους εργασίας.

Η στέγη στηρίζεται σε ακατέργαστους κορμούς πρίνων ή κυπαρισσιών ή ασφένδαμου, πάνω στους οποίους τοποθετούσαν λεπτότερα ξύλα (κλαδιά η «σχίζες») και στην συνέχεια μια στρώση από θάμνους (συνήθως αστιβίδες) καλυπτόταν από αργιλόχωμα πάχους περίπου 20 εκατοστών που καθιστούσε αδιάβροχη την όλη κατασκευή. Η κεκλιμένη αυτή κατασκευή ήταν η πλέον κατάλληλη για την γρήγορη απορροή των όμβριων. Αφού τελείωνε η κατασκευή της στέγης γινόντουσαν τα αρμολογήματα η σοβαντίσματα.

Η έκταση γύρω από τον κάθε ανεμόμυλο, η λεγόμενη «μυλοστασιά» ήταν ακάλυπτη και χέρσα για καθαρά λειτουργικούς λόγους. Γενικά φαίνεται να υπάρχει μια σταθερή ελάχιστη απόσταση περίπου 8 μέτρων από μύλο σε μύλο. Την εξασφάλιση αυτού του χώρου την επέβαλαν λόγοι πρόνοιας, που αναγνωρίστηκαν αργότερα από το προστατευτικό εθιμικό δίκαιο και αφορούσαν την ανάγκη να μην εμποδίζεται η ασφαλής λειτουργία της φτερωτής. Ο μοναδικός χώρος που διαμορφώνεται είναι αυτός της μικρής αυλής έξω από την είσοδο που είναι και ο μοναδικός προστατευμένος από τον άνεμο χώρος.

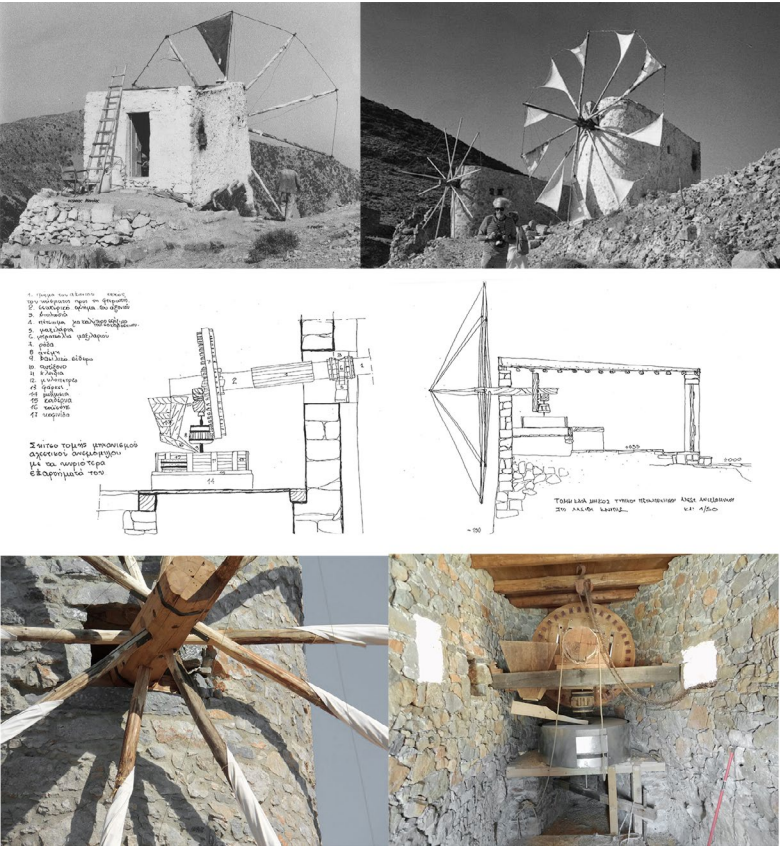
Όλος ο μηχανισμός των μύλων ήταν ξύλινος και χειροποίητος (αργότερα κάποιοι δέχτηκαν μικρές προσθήκες από σιδερένια εξαρτήματα) και απαρτίζεται από δύο ομάδες μηχανισμών, τον κινητικό και τον αλεστικό. Ο μηχανισμός προσανατολισμού της φτερωτής δεν υφίσταται όπως σε άλλους τύπους μύλων, καθώς, όπως σημειώθηκε, ο κρητικός ανεμόμυλος είχε σταθερή φτερωτή. Ο κινητικός μηχανισμός βρισκόταν έξω από τον πέτρινο πύργο του ανεμόμυλου και ήταν στην ουσία ο μετατροπέας της δύναμης του αέρα σε κινητική. Η φτερωτή είχε ένα βοηθητικό σύστημα μεταφοράς ή μετάδοσης της κίνησης στις μυλόπετρες, κι ένα ακόμα σύστημα για τη διακοπή της κίνησης όποτε χρειαζόταν. Μέρη του αποτελούσαν η φτερωτή με περίπου 8μ διάμετρο, το αξόνι, το τραβάτουλο, τα μαξιλάρια, η ρόδα, ο σταυρός, τα αντόδια. Ο αλεστικός μηχανισμός αξιοποιούσε τη μεταδιδόμενη κίνηση περιστρέφοντας την πάνω μυλόπετρα, ώστε να γίνει η άλεση του καρπού, με κύρια μέρη τις μυλόπετρες, τη χελιδόνα και το φανάρι. Η κατασκευή όλων των τμημάτων του μηχανισμού ήθελαν αρκετή τεχνογνωσία αλλά και χειρωνακτική και πολύωρη εργασία για την κατασκευή και αναμφίβολα αποτελούν ένα μνημείο λαϊκής τεχνολογίας.

Η κτηριολογική σύνθεση και συνακόλουθα η μορφή των ανεμόμυλων ήταν το απόλυτα πετυχημένο αποτέλεσμα που προέκυψε από την τήρηση μίας από της πιο βασικές αρχές της αρχιτεκτονικής του περασμένου αιώνα: κατά το σχεδιασμό κάποιας κατασκευής η μορφή να καθορίζεται από τη λειτουργία. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, το ζητούμενο ήταν να εξασφαλιστεί τέτοια μορφή στο κτίσμα του ανεμόμυλου, ώστε όχι μόνο να μη δυσκολεύεται αλλά να υποβοηθείται η δύναμη του ανέμου στο να προκαλέσει την κίνηση του μηχανισμού άλεσης²⁷, πράγμα που επετεύχθη. Το σχήμα τους, λοιπόν, έχει προκύψει από τον σκοπό και τη λειτουργία τους, χωρίς να υπάρχει καμία προσθήκη για αισθητικούς λόγους.

εικ. 7-8: Εξωτερικές όψεις των ανεμόμυλων στην αρχική τους μορφή

εικ. 9-10, εικ. 11-12: Τμήματα του μηχανισμού

²⁷ Τζομπανάκη Χρυσούλα, ο.π. σελ. 101

Ταυτόχρονα, οι ανεμόμυλοι είναι αρμονικά ενσωματωμένοι στο τοπίο, κοντά στην κλίμακα του περιβάλλοντος χώρου και του ανθρώπου και με σαφή χρήση των υλικών της φύσης, τόσο όσον αφορά στα υλικά κατασκευής τους, τα οποία έχουν μηδενική εσωτερική ενέργεια καθώς είναι όλα τοπικά, όσο και στην ίδια τη χρήση της αιολικής ενέργειας.

Μυλοτόπι Σελί Αμπέλου_

Οι κρητικοί αλεστικοί ανεμόμυλοι είναι χτισμένοι συνήθως σε σειρές, σε απότομα σημεία ή βουνά στα οποία ο άνεμος είναι έντονος, και συνήθως σε υψηλά και περιόπτα μέρη, οργανώνοντας τα λεγόμενα «μυλοτόπια», τα οποία εμφανίστηκαν κυρίως κατά την τελευταία περίοδο της Τουρκοκρατίας. Αξιόλογα μυλοτόπια δημιουργήθηκαν κοντά στους οικισμούς Νικηθιανό, Μαρνέληδες και Φουρνή Λασιθίου, αλλά και σε διάφορα άλλα σημεία, όπως στις θέσεις Ζάρωμα (το παλαιότερο μυλοτόπι της ανατολικής Κρήτης με 15 ανεμόμυλους) και Ασφεντάμι, με μεγαλύτερο εκείνο στη θέση Αυχένας ή Σελί Αμπέλου, στο Οροπέδιο Λασιθίου.

Πρόκειται για ένα μυλοτόπι στο οποίο δέσποζαν 26 μονόκαιροι ανεμόμυλοι, οι οποίοι εκμεταλλεύονταν πλήρως το εξαιρετικά μεγάλο αιολικό δυναμικό της περιοχής με τους βορειοδυτικούς ανέμους. Το ανάπτυγμά του έφτανε τα 350μ και οργανώθηκε έπειτα από την καταστροφή από τους Τούρκους των ανεμόμυλων της θέσης Ζάρωμα. Η γυμνή κορυφογραμμή του Αυχένα Αμπέλου πάνω στην οποία αναπτύσσονται οι μύλοι προσφέρει αφθονία ασβεστόλιθων που χρησίμευσαν σαν πρώτη ύλη για την κατασκευή των μύλων. Στις αρχές της δεκαετίας του 1930 κατεδαφίστηκε ένας ανεμόμυλος για να δημιουργηθεί ο δρόμος που ενώνει το Οροπέδιο Λασιθίου με το Ηράκλειο. Από τους 25, οι 24 είναι μονόκαιροι και ένας είναι κυλινδρικός.

Το συγκεκριμένο μυλοτόπι έμεινε σε λειτουργία έως και τα μέσα της δεκαετίας του 1960, έχοντας μια σταδιακή παρακμή από τα μέσα της δεκαετίας του 1950, όταν και άρχισαν να αντικαθίστανται από νέα, πιο σύγχρονα μηχανήματα. Η νεότερη τεχνολογία των πετρελαιοκίνητων μύλων και των κυλινδρόμυλων καθώς και η εισαγωγή έτοιμων αλευριών οδήγησε στην εγκατάλειψη των παραδοσιακών ανεμόμυλων και νερόμυλων που είχαν συνδεθεί με την παραγωγή του ψωμιού και γενικότερα την καθημερινή ζωή.²⁸

εικ. 13: Σκίτσο-όψη των μύλων σε σειρά

εικ. 14-15-16: Παλιές απεικονίσεις

εικ. 17-18: Το μυλοτόπι στις θέσεις Πινές και Νικηθιανό

²⁸ Ψωμιάδης Γεώργιος, Η Επίδραση του Ανθρώπου στη Διαμόρφωση του Αγροτικού Τοπίου στην Κρήτη, Υπεύθ. Καθ.: Καρράς Γεώργιος, Τ.Ε.Ι. Ηπείρου, Άρτα 2014, σελ. 17

Αλευρόμυλοι και άνθρωποι_

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, οι μύλοι αποτελούν κτίσματα κοντά στην ανθρώπινη κλίμακα, είτε αυτό προκύπτει από το μέγεθος της κατασκευής, είτε από τον τρόπο ζωής που προάγει η χρήση του. Πρόκειται για μια δομή κατασκευασμένη εξολοκλήρου από τον άνθρωπο για τον άνθρωπο.

Η σημασία των μύλων και της λειτουργίας τους ήταν ιδιαίτερα μεγάλη για την κοινωνία. Ο αριθμός των αλεστικών μύλων γενικά στο Οροπέδιο και στην ευρύτερη περιοχή ήταν μεγάλος, καθώς καλλιεργούνταν κυρίως τα δημητριακά, που αποτελούσαν βασικό συστατικό της καθημερινής διατροφής των κατοίκων των γύρω οικισμών. Ήταν ιδιόκτητοι και οι μυλωνάδες θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελούσαν τους βιομήχανους της εποχής.

Κατά τη δεκαετία του 1930, το μυλοτόπι στο Σελί Αμπέλου ήταν πολυσύχναστος τόπος, που έσφυζε από καθημερινή κίνηση και ζωή κατά τους μήνες που ήταν σε λειτουργία. Οι μύλοι γενικά συνδέθηκαν με πλήθος παραδόσεων, μαντινάδων και παροιμιών. Πολλές φορές το μυλοτόπι έδινε την εικόνα λαϊκού πανηγυριού. Αποτελούσε τόπος συνάντησης και ανταλλαγής σκέψεων, ειδήσεων, ιστοριών, κοντά στους οικισμούς αλλά ταυτόχρονα απομονωμένο από αυτούς. Ήταν, αναντίρρητα, κομμάτι της καθημερινής ζωής των κατοίκων της περιοχής. Μαζί με τους αντλητικούς ανεμόμυλους του Λασιθίου, αποτελούσαν σήμα κατατεθέν του Οροπεδίου, με αρκετές αναφορές και εμφανίσεις σε ταινίες εποχής, σε καρτ-ποστάλ και σε φωτογραφίες περιηγητών και επισκεπτών.

*«Στο μύλο μου έλα κοπελιά να αλέσεις τ' άλεσμά σου,
μα εγώ δε θέλω αλεστικά, μόνο τη συντροφιά σου»*

«Μπάτε σκύλοι αλέστε και αλεστικά μη δίνετε»

(Λέγεται για όσους δεν έχουν καλή διαχείριση σε ζητήματα που τους αφορούν)

«Ο καλός μύλος τα' αλέθει όλα»

(Για εκείνους που μπορούν και ξεπερνούν όλα τα εμπόδια
και γι' αυτούς που έχουν γερό στομάχι)

«Αν είσαι και παπάς, με την αράδα σου θα πας»

(Όταν η σειρά προτεραιότητας τηρείται απόλυτα,
όπως την τηρεί με ευλάβεια στ' αλέσματα ο μυλωνάς)

Αλευρόμυλοι και τοπίο_

Το τοπίο στο συγκεκριμένο σημείο είναι εξαιρετικά επιβλητικό, με θέα είτε προς βορειοδυτικά προς την πεδιάδα, τους γύρω ορεινούς όγκους και τη θάλασσα, είτε νοτιοδυτικά προς το Οροπέδιο Λασιθίου και τα βουνά που το πλαισιώνουν. Οι μύλοι και το τοπίο έχουν μια σχέση μορφής-φόντου: κάθε μύλος εμφανίζεται ως μια «μορφή» σε σχέση με το εκτεταμένο φόντο του τοπίου. Είναι τόσο αρμονικά συνδεδεμένα μεταξύ τους που η σχέση αυτή καθορίζει την ταυτότητα του συγκεκριμένου τοπίου.

Τους χειμερινούς μήνες η περιοχή είναι αρκετά άγρια και δύσκολη στην πρόσβαση λόγω συνήθως των καιρικών συνθηκών αλλά και των πολύ έντονων ανέμων που πνέουν στο σημείο. Τους υπόλοιπους μήνες του χρόνου, και ιδιαίτερα την άνοιξη και το καλοκαίρι όταν και ο κάμπος του Οροπεδίου είναι πιο εύφορος, η θέαση προς αυτό είναι καθαρή και άπλετη, προκαλώντας έναν ιδιαίτερο εντυπωσιασμό.

Τα μονοπάτια ανάβασης στους μύλους δεν είναι ιδιαίτερα προσεγμένα. Κυρίως εξυπηρετούν τους 3-4 μύλους που έχουν ήδη αναστηλωθεί, αλλά και πάλι δε φαίνεται να υπάρχει η συχνή συντήρησή του. Στα υπόλοιπα τμήματα, υπάρχουν διαμορφώσεις του εδάφους από την παλαιότερη χρήση του τόπου. Σε σημεία έχουν δημιουργηθεί πατήματα ανάβασης στους υφιστάμενους βράχους και πέτρες, και πάλι όμως η ανάβαση προς τους μύλους σε ψηλότερα επίπεδα δεν είναι εύκολη.

Το μυλοτόπι σήμερα_

Ένας τόπος που είναι κατάλληλος για ένα μόνο ειδικό σκοπό, σύντομα θα καταστεί άχρηστος, όπως ακριβώς συνέβη και με το μυλοτόπι στον Αυχένα Αμπέλου μετά την παρακμή του. Οι περισσότεροι είναι σε ερειπωμένη μορφή και μονάχα 6 είναι σε καλή κατάσταση ή έχουν αναστηλωθεί, κυρίως για λόγους μουσειακούς και τουριστικούς. Τρεις από αυτούς πλέον ανήκουν στο Δήμο Οροπεδίου Λασιθίου και αναστηλώθηκαν ολιστικά στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος Κρήτης και Νήσων Αιγαίου 2007–2013. Στο παρελθόν έχουν γίνει μικρές προσπάθειες να επαναχρησιμοποιηθούν κάποιοι, είτε ως λαογραφική αναφορά είτε με άλλες χρήσεις, όπως μικρό πωλητήριο αναμνηστικών ειδών, αλλά καμία προσπάθεια δεν έχει βρει τελικώς εύφορο έδαφος.

Στο χώρο υπάρχουν σημάδια ηλεκτροδότησης και ανάδειξης μύλων, κυρίως κάποιοι σπασμένοι μικροί προβολείς. Υπάρχει, επίσης, μια πινακίδα με πληροφορίες και στοιχεία του μνημείου στην αρχή του μονοπατιού προς τους μύλους, όμως δε φαίνεται να υπάρχει κάποια άλλη διαμόρφωση για την ανάδειξη του τοπίου. Σε σημεία υπάρχουν ακόμα και διαχωριστικοί φράχτες ιδιοκτησιών (πιθανότατα διαφορετικών ιδιοκτητών των μύλων).

Οι περισσότεροι μύλοι που δεν έχουν αναστηλωθεί είναι σε κακή κατάσταση, μισογκρεμισμένοι και όχι εύκολα προσβάσιμοι, καθώς το υλικό της τοιχοποιίας που έχει πέσει στο έδαφος δεν έχει απομακρυνθεί ούτε τακτοποιηθεί. Κάποιοι από αυτούς έχουν υποστεί ολική κατάρρευση, αφήνοντας απλά το αποτύπωμα της βάσης τους στο έδαφος.

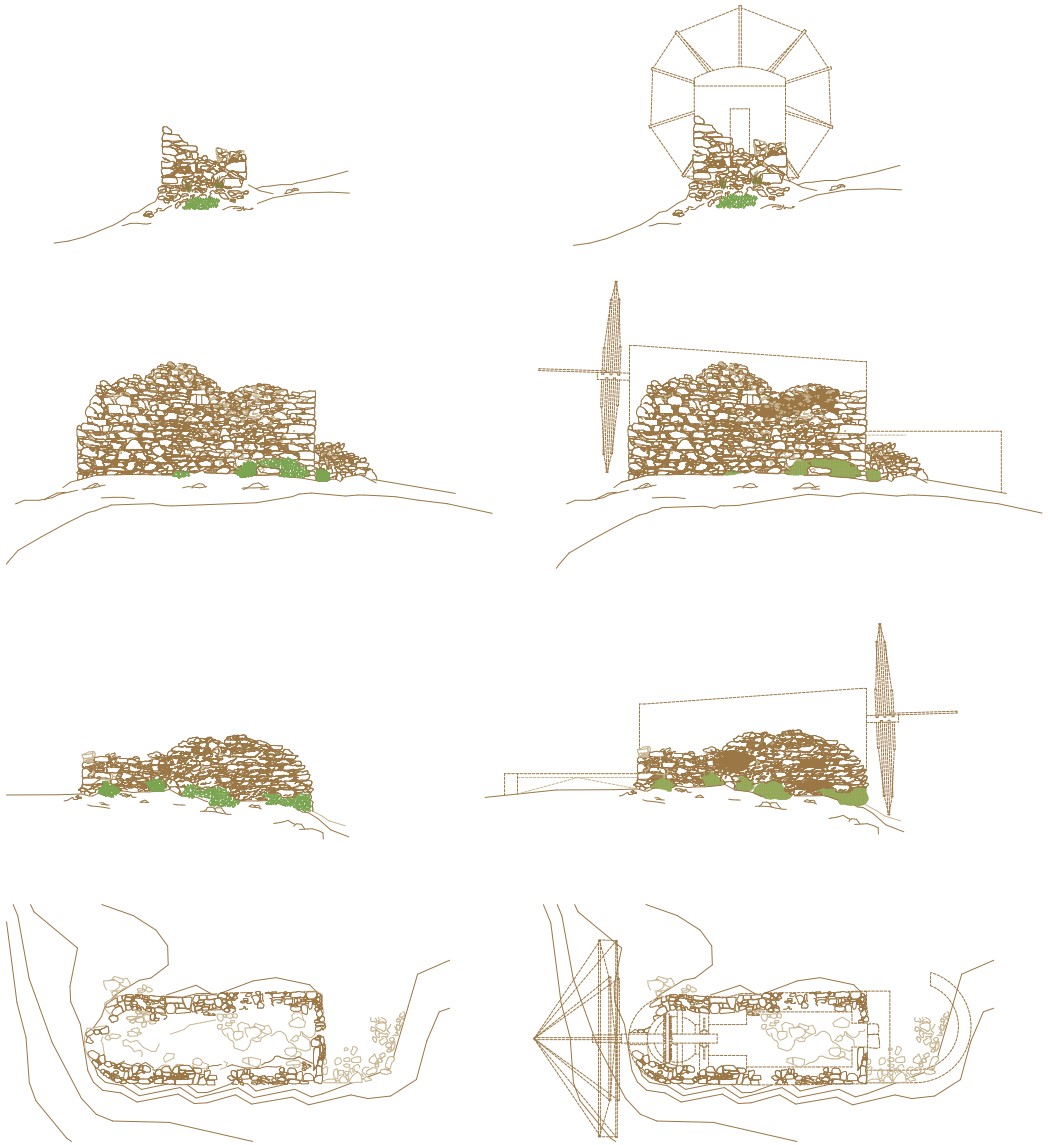

Υφιστάμενη κατάσταση και αποτύπωση μύλου_

Στα πλαίσια της συγκεκριμένης εργασίας πραγματοποιήθηκαν αποτυπώσεις κάποιων μύλων. Παρουσιάζεται η σημερινή κατάσταση του μύλου στη θέση 12. Έχει καταστραφεί πάνω από το μισό τμήμα του και ολόκληρο το υλικό της τοιχοποιίας βρίσκεται πεσμένο περιμετρικά και στο κέντρο του. Λόγοι που έχουν οδηγήσει την κατασκευή στην κατάρρευση είναι η μέτρια και γρήγορη ποιότητα χτισίματος, η μη συντήρηση και η εγκατάλειψη της λειτουργίας του, καθώς φυσικά και οι έντονες καιρικές συνθήκες στην ευρύτερη περιοχή.

Στη μια πλευρά του υπάρχει ένα μικρό άνοιγμα, ενώ στην άλλη φαίνεται μια πέτρα σε προεξοχή, πιθανότατα χρησίμευε ως πάτημα για την ανάβαση στην οροφή. Από το τμήμα της φτερωτής δεν έχει μείνει τίποτα στο πεδίο, εκτός από κάποια σιδερένια, κυκλικά εξαρτήματα. Σε σημεία παρατηρούνται απώλειες λίθων. Σε ολόκληρο το μύλο έχουμε απώλεια επιχρίσματος και συνδετικού κονιάματος, το οποίο εμφανίζεται μόνο σε λίγα σημεία και σε κακή κατάσταση. Γενικά οι λίθοι έχουν υποστεί διάφορα είδη διάβρωσης με αποτέλεσμα την χαλάρωση της λιθοδομής.

εικ. 19: Κολάζ φωτογραφιών υφιστάμενης καταστασης συνόλου
εικ. 20-23: Υφιστάμενη κατάσταση μύλου στη θέση 12

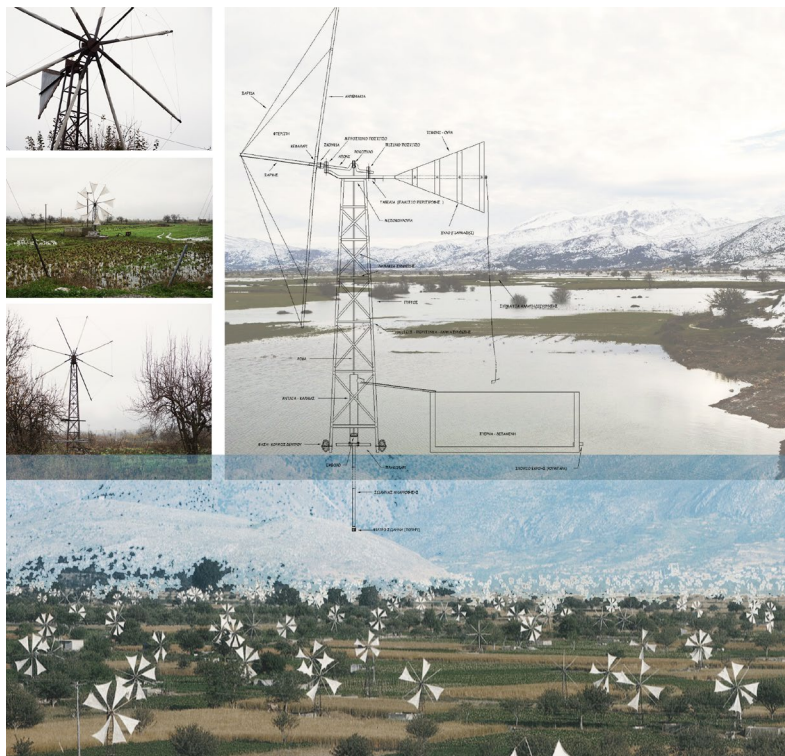
ΣΧΕΔΙΑ ΑΠΟΤΥΠΩΣΗΣ ΜΥΛΟΥ ΣΤΗ ΘΕΣΗ 12

βάσση

απώλεια υλικού
σε μεγάλο βαθμό

Ολική απώλεια επιχρίματος,
εμφάνιση συνθετικού
κονιάματος

Ολική απώλεια
επιχρίματος και
συνθετικού κονιάματος

Μεταλλικοί ανεμόμυλοι-Αντλητικοί

Προς το τέλος του 19ου αιώνα, στο οροπέδιο Λασιθίου, είχε αρχίσει ήδη η καλλιέργεια της πατάτας, προϊόν που έχει μεγαλύτερες ανάγκες σε νερό από ότι τα δημητριακά. Η ανάγκη αυτή οδήγησε στην κατασκευή του πρώτου αντλητικού ανεμόμυλου από τον Εμμανουήλ Παπαδάκη ή «Σπιρτοκούτη» μετά το 1890, ο οποίος συνδύασε τον κινητικό μηχανισμό του ήδη γνωστού αλεστικού ανεμόμυλου με την κλασσική αναρροφητική αντλία, διαμορφώνοντας την πρώτη ανεμοκίνητη αντλία. Η παράδοση και η τεχνογνωσία όσων αφορά στους ανεμόμυλους και την αξιοποίηση της αιολικής ενέργειας ήταν ιδιαίτερη ανεπτυγμένη στην περιοχή, ενώ η γεωμορφολογική σύσταση του οροπεδίου, με πλούσιο υδάτινο ορίζοντα, οδήγησε επιτακτικά στην εξεύρεση της παραπάνω λύσης. Οι πρώτοι αντλητικοί ανεμόμυλοι ήταν ξύλινοι, μονόκαιροι και στη συνέχεια εξελίχθηκαν σε μεταλλικούς με νέες καινοτομίες, όπως ο βοηθητικός μηχανισμός περιστροφής του άξονα προς την κατεύθυνση του ανέμου, τις οποίες εισήγαγε ο Στέφανος Μαρκάκης, μαθητευόμενος του Σπιρτοκούτη.

Η εξάπλωση του μεταλλικού ανεμόμυλου ήταν ραγδαία. Για τους καλλιεργητές υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική εφεύρεση, καθώς διευκόλυνε την καλλιέργεια των χωραφιών και, λόγω αυτού, σύντομα ανέβηκε το βιοτικό τους επίπεδο. Υπήρξε κομμάτι της καθημερινότητάς τους, σαν ένας συνεργάτης, στον οποίο έδιναν συχνά ανθρώπινη υπόσταση. Η καθημερινότητα των κατοίκων του Οροπεδίου στρεφόταν, κυρίως στο παρελθόν, γύρω από τη λειτουργία των αντλητικών ανεμόμυλων. Εκτός από την καθημερινή χρήση τους για τις γεωργικές ασχολίες, οι ηλικιωμένοι ιδιοκτήτες των ανεμόμυλων μεταφέρουν σήμερα πολλές αναμνήσεις και ιστορίες σχετιζόμενες με τους μύλους και την άντληση του νερού.

Η περίοδος ακμής των μηχανισμών αυτών υπήρξε η δεκαετία του 1950, ενώ από τις αρχές της επόμενης δεκαετίας αρχίζει σταδιακά η παρακμή και η εγκατάλειψή τους, έπειτα από την εμφάνιση των βενζινοκίνητων αντλιών. Παρ' όλα αυτά, το Οροπέδιο Λασιθίου, αποτελεί ένα μοναδικό, για τα ελληνικά δεδομένα, βιομηχανικό τοπίο και θεωρείται το πρώτο αιολικό πάρκο της Ευρώπης. Το συγκεκριμένο ανθρωπογενές περιβάλλον που δημιουργήθηκε αποτέλεσε πόλο έλξης πολλών επισκεπτών και αποτελεί έως και σήμερα τοπόσημο του Οροπεδίου Λασιθίου, αποτυπωμένο σε πολλά έγγραφα και φωτογραφίες της εποχής.

*«Λασίθι μου πανέμορφο σμαραγδοστολισμένο,
έγινες με τους μύλους σου στο κόσμο ξακουσμένο.»*

*«Σαν φτάσω στο Οροπέδιο και κάμπο αντικρύσω
δώσε μου θέ μου δύναμη, τους μύλους να μετρήσω.»*

Κατά το διάστημα 2018-2019 συντηρήθηκαν και αποκαταστάθηκαν πλήρως 250 Ανεμόμυλοι με προοπτική έως τις αρχές του 2020 να έχουν συντηρηθεί άλλοι 150. Τον Αύγουστο του 2020 οι ανεμόμυλοι στο τοπίο του Οροπεδίου Λασιθίου εντάχθηκαν στο εθνικό ευρετήριο ύλης πολιτιστικής κληρονομιάς με τίτλο: Πρακτικές Διαχείρισης του Νερού στο Οροπέδιο Λασιθίου Κρήτης. Η τεχνογνωσία των αντλητικών ανεμόμυλων.

εικ. 24: Μεταλλικά μνημεία στο τοπίο

2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΡΡΟΕΣ

2.1 ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

Η αναφορά στο παραδοσιακό τοπίο και στις αναπαραστάσεις που σχετίζονται με παλαιότερες μορφές κοινωνικής οργάνωσης σκιαγραφεί εκείνο που τώρα δεν υπάρχει, εκείνο που έχει χαραχθεί στη μνήμη μιας κοινωνίας και ενός τόπου. Τα αποτυπώματα στο τοπίο εμφανίζονται στο σήμερα ως μνημεία²⁹, ως μικρές ιστορίες μνήμης των ανθρώπων μέσα στη φύση, και αποτελούν τμήματα της πολιτιστικής κληρονομιάς της εκάστοτε περιοχής.

Σύμφωνα με τη Διεθνή Σύμβαση για την προστασία της Πολιτιστικής και Φυσικής κληρονομιάς, θεωρούνται κομμάτια της όχι μόνο μνημεία και σύνολα αλλά και τοπία, έργα του ανθρώπου ή συνδυασμός έργων του ανθρώπου και της φύσης, καθώς και εκτάσεις οι οποίες έχουν παγκόσμια ιστορική αισθητική, εθνολογική και ανθρωπολογική αξία.³⁰ Υπογραμμίζεται εδώ ότι η πολιτιστική κληρονομιά ως έννοια δεν αφορά μόνο ιστορικά μνημεία και περιβάλλοντα αλλά ασχολείται με κάτι γενικότερο, με τους δεσμούς μεταξύ του παρελθόντος και του παρόντος, καθώς και με τη σχέση του ανθρώπου με το χώρο.

Υπό το πρίσμα αυτό, αναγνωρίζεται η οικουμενική της διάσταση και υποχρέωση του ανθρώπου είναι η διαφύλαξή της, ως μαρτυρίες της ύπαρξης και των δραστηριοτήτων του ανθρώπου, της ταυτότητας ενός τόπου και της σύγχρονης ζωής και ανάπτυξής του.³¹

Στο σημείο αυτό, αξίζει να τονιστεί ότι η μνήμη και οι υλιστικές εκδηλώσεις δεν αποτελούν μόνο ένα συμβολικό και πολιτιστικό κεφάλαιο ενός συγκεκριμένου τόπου, αλλά ταυτόχρονα μπορούν να αποτελέσουν έναν σημαντικό επενδυτικό παράγοντα στο παρόν και στο μέλλον. Έτσι, τα μνημεία του παρελθόντος αντιμετωπίζονται, αφενός ως έμπρακτη απόδειξη μιας συγκεκριμένης εποχής, αφετέρου ως μια πιθανή σφαίρα δραστηριότητας, ως ένα είδος υποκειμένου με δυνητική αξία ή χρήση στο παρόν ή στο μέλλον.

²⁹ Μνημείο: 1. κυριολεκτικά οτιδήποτε ανακαλεί στη μνήμη ή υπενθυμίζει κάτι στους συγχρόνους του και στους επιγενόμενους, 2. κατ' επέκταση, το κτίσμα-σήμα της διαιώνισης της μνήμης ενός προσώπου, μιας πολιτείας, ενός γεγονότος. (λήμμα για τη λέξη μνημείο, Φανή-Μαλλούχου Tufano, στο βιβλίο Αρχιτεκτονική)

³⁰ Διεθνής Σύμβαση για την προστασία της Πολιτιστικής και Φυσικής κληρονομιάς, ΦΕΚ Α 32, 10.02.1981, άρθρο 1. Η Σύμβαση για την προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς, συντάχθηκε το Νοέμβριο του 1972 στο Παρίσι, ορίζοντας τι σημαίνει πολιτιστική και τι φυσική κληρονομιά και θέτοντας νέες οδηγίες για τον τρόπο που οι χώρες και οι φορείς πρέπει να τις διαχειρίζονται.

³¹ Ανδρουλάκη Μαρία, Βιδάλης Γεώργιος, Ιγγλεζάκης Ιωάννης-Γεώργιος, *Παράμετροι διαμόρφωσης στρατηγικής για την ολοκληρωμένη διαχείριση των Ταμπακαριών Χανίων*, σελ. 300

2.2 ΟΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ ΣΤΟ ΣΗΜΕΡΑ

Από τη δεκαετία του 1980, οι πολιτιστικές οργανώσεις και δραστηριότητες θεωρούνται βασικός μοχλός για την αναζωογόνηση περιοχών. Η πολιτιστική διαχείριση, λοιπόν, δεδομένου ότι αγγίζει πολλές πτυχές της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής μιας χώρας ή μιας μικρότερης περιοχής, εμπίπτει στο πλαίσιο της συνολικής διαχείρισης της οικονομίας και θεωρείται μια στρατηγική επιλογή όσων αφορά στην αιεφόρο ανάπτυξη.

Σήμερα στο σχεδιασμό προστασίας και αναβίωσης των ιστορικών κτηρίων και συνόλων οι αποφάσεις κινούνται μεταξύ της ανάγκης ένταξης νέων χρήσεων στα παλιά κτίρια, όπως απαιτούν τα σύγχρονα κοινωνικοοικονομικά δεδομένα, και της ανάγκης διαφύλαξης της ταυτότητας που αποκτήθηκε με το χρόνο και αποτελεί χαρακτηριστικό στοιχείο προσδιορισμού του τόπου.

Γίνεται αντιληπτή η αναπτυξιακή δυναμική της αξιοποίησης του ιστορικού αποθέματος. Η επανάχρηση δηλώνει την επιθυμία το παραγόμενο αποτέλεσμα να καλύπτει ανάγκες οι οποίες με τη σειρά τους να μπορούν να εξασφαλίσουν τη μελλοντική βιωσιμότητα των κελυφών. Ταυτόχρονα, αναβίωση ενός οικιστικού συνόλου σημαίνει ακριβώς επαναφορά του σε νέα μορφή ζωής, εάν αυτή είχε διακοπεί, ή καλύτερευση και μεγιστοποίησή της, εάν είχε υποστεί κάμψη και παρακμή.

Αυτό βέβαια δε σημαίνει επιστροφή σε μια παρωχημένη μορφή ζωής αλλά συνέχιση της ζωής σ' ένα παραδοσιακό οικιστικό περίγραμμα και χώρο, που έχει τη δυνατότητα να δεχτεί, χωρίς να αλλοιωθεί θεμελιακά, τις σύγχρονες ανάγκες και απαιτήσεις των κατοίκων.³² Παρ' όλα αυτά, πολλά παραδοσιακά κελύφη αποκαθίστανται και, συνήθως προβάλλονται, με σύγχρονα υλικά και μορφές που εκπροσωπούν κάποιο συγκεκριμένο «στιλ» και με κύριο γνώμονα τον τονισμό του καταναλωτικού τους χαρακτήρα, χάνοντας την πραγματική τους σχέση με αυτό που ήδη υπήρχε πριν.

2.3 ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Σήμερα, οι περισσότερες αποκαταστάσεις που αφορούν σε διάφορους τύπους ανεμόμυλων, όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και στην υπόλοιπη Ευρώπη, κυρίως γίνονται σε πλαίσια εκπαιδευτικά και λαογραφικά. Λίγες είναι οι περιπτώσεις που προσδίδεται στα μνημεία αυτά μια νέα χρήση ώστε να καταστούν σημαντικά σε κοινωνικοοικονομικό επίπεδο στο σήμερα.

Για το λόγο αυτό, παρακάτω παρατίθενται εν συντομία τρία παραδείγματα αποκαταστάσεων και διαχείρισης περιβάλλοντος, ως αξιολογες αναφορές.

³² Γ. Λάββας, *Ζητήματα πολιτιστικής διαχείρισης*, σελ. 155

Landscape viewing point in Calcination kilns Lucainena de las Torres, Spain, 2015

Η συγκεκριμένη μελέτη εστιάζει στην αποκατάσταση και ανάδειξη ενός προβιομηχανικού μνημείου. Οι κλίβανοι πύρωσης φτιάχτηκαν τον δέκατο ένατο αιώνα και ήταν σε λειτουργία μέχρι το 1942, όταν και άρχισαν να καθίστανται παρωχημένοι λόγω της εξέλιξης της τεχνολογίας στην παραγωγή μετάλλων. Έπειτα από την εγκατάλειψή τους, οι κάμινοι υπέστησαν λεηλασίες μισού αιώνα που σε συνδυασμό με τις επιδράσεις των καιρικών φαινομένων, οδηγήθηκαν στην καταστροφή και σε μια ερειπιώδη κατάσταση. Η μελέτη δεν εστιάζει στη συμβατική έννοια του όρου συντήρηση, αλλά στην επανάχρηση και στην ανακύκλωση. Οι αρχιτέκτονες *Luis Castillo* και *Mercedes Miras* σημειώνουν: «δεν σκοπεύαμε να ανακατασκευάσουμε πιστά ένα αντικείμενο του οποίου η ακριβής λειτουργία μας είναι άγνωστη, αλλά μάλλον να εκμεταλλευτούμε τη μοναδική ομορφιά του για να μετατρέψουμε ένα παρωχημένο βιομηχανικό αντικείμενο σε ένα παρατηρητήριο πάνω από το ερημικό τοπίο. Περιττός και ξεπερασμένος, ο τρόπος λειτουργίας τους διαγράφηκε από τη συλλογική μνήμη, όμως αυτά τα αδρανή αντικείμενα μπορούν να ξαναζωντανέψουν».

Σε αυτό το έργο εφαρμόστηκε κυριολεκτικά η έννοια της ανακύκλωσης: το υλικό που βρέθηκε στα ερείπια επαναχρησιμοποιήθηκε για την ανοικοδόμηση του πρώτου φούρνου. Τα τούβλα και η τοιχοποιία ξαναχρησιμοποιούνται, επιμηκύνοντας τον κύκλο ζωής αυτών των κατασκευών. Η ιδιαιτερότητα του χώρου και η σχέση μεταξύ του τοπίου και του αρχιτεκτονικού αντικειμένου είναι ένας από τους στόχους που τροφοδότησαν την ιδέα εξαρχής. Χωρίς το άγονο τοπίο στο οποίο βρίσκονται αυτοί οι κλίβανοι, αυτό το έργο δεν θα μπορούσε να γίνει κατανοητό.

Eggum Tourist Route Lofoten, Norvegia, 2007

Το Eggum Tourist Route είναι μία από τις 18 Εθνικές Νορβηγικές Τουριστικές Διαδρομές, την οποία διαχειρίζεται η Δημόσια Διοίκηση Οδικών Δικαιωμάτων, επιτρέποντας στους ταξιδιώτες να απολαμβάνουν το εντυπωσιακό τοπίο της περιοχής, παρέχοντας κτίρια υπηρεσιών, μονοπάτια πεζοπορίας και δημόσια έργα τέχνης. Το έργο Eggum αποτελείται από ένα κτίριο υπηρεσιών μέσα σε ένα αμφιθέατρο, ένα μονοπάτι πεζοπορίας, χώρο στάθμευσης αυτοκινήτων και σκάλες υπό τη μορφή πλατωμάτων χτισμένες σε τοίχους gabion. Το ίδιο το έδαφος καθόρισε τη θέση όλων των παραπάνω. Στην κορυφή του παρακείμενου λόφου βρίσκονται α ερείπια ενός γερμανικού σταθμού ραντάρ του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Τα δομικά υλικά που χρησιμοποιήθηκαν στο έργο ήταν σε μεγάλο βαθμό τοπικά στο χώρο. Όλα τα συρματοκιβώτια ήταν γεμάτα με πέτρα από την ανασκαφή της τοποθεσίας και οι ξύλινοι τοίχοι του κτηρίου ήταν χτισμένοι από παρασυρόμενα κούτσουρα που βρέθηκαν στην κοντινή παραλία. Έμφαση δόθηκε στη χρήση ακατέργαστων, φυσικών υλικών με συνεπή λεπτομέρεια. Το έργο της Snøhetta, με την ευαίσθητη προσέγγισή του και την έντονη και συνεπή εστίασή του στη μεταφορά των ιδιοτήτων του τόπου, έχει αναδειχθεί ως αξιοθέατο και σημείο συνάντησης.

εικ. 25-28: Μεταλλικά μνημεία στο τοπίο

εικ. 29-31: Χώρος επισκεπτών και τοπικές διαμορφώσεις Eggum

Consolidation of the Castle of Matrera Cadiz, Spain, 2014

Λίγα είναι τα παραδείγματα στην Ισπανία, όπου το φυσικό και τεχνητό τοπίο βρίσκεται σε τέλεια αρμονία από αρχιτεκτονική, πολιτιστική και εμβληματική άποψη, όπως οι μεσαιωνικοί πύργοι που υπάρχουν διάσπαρτοι σε όλη την επικράτεια. Αν και αποτελούν πολιτιστικές μορφές και εμβλήματα των ισπανικών πόλεων και εδαφών, το αυξημένο κόστος για τη διατήρησή τους έχει οδηγήσει τους περισσότερους στην πλήρη εγκατάλειψη. Μετά τη μερική κατάρρευση που υπέστη ο προς μελέτη μεσαιωνικός πύργος, ο οποίος αποτελεί ιστορικό ορόσημο για τη στρατηγική του θέση, ο αρχιτέκτονας Carlos Quevedo Rojas πρότεινε την ενοποίηση και την αποκατάσταση του τοπίου, που έχασε μέρος του επιβλητικού όγκου του. Αυτό το έργο στοχεύει να εξετάσει την πιθανή αποκατάσταση της ενότητας χωρίς να κάνει ένα ιστορικό μνημείο ψευδές ή να ακυρώσει κάθε ίχνος της ιστορίας του σε βάθος χρόνου. Προσπαθεί να προσεγγίσει το έργο αναγνωρίζοντας το «μνημείο» στη φυσική του συνέπεια και τη διπλή πολικότητά του, αισθητική και ιστορική, προκειμένου να μεταδοθούν οι αξίες του στο μέλλον.

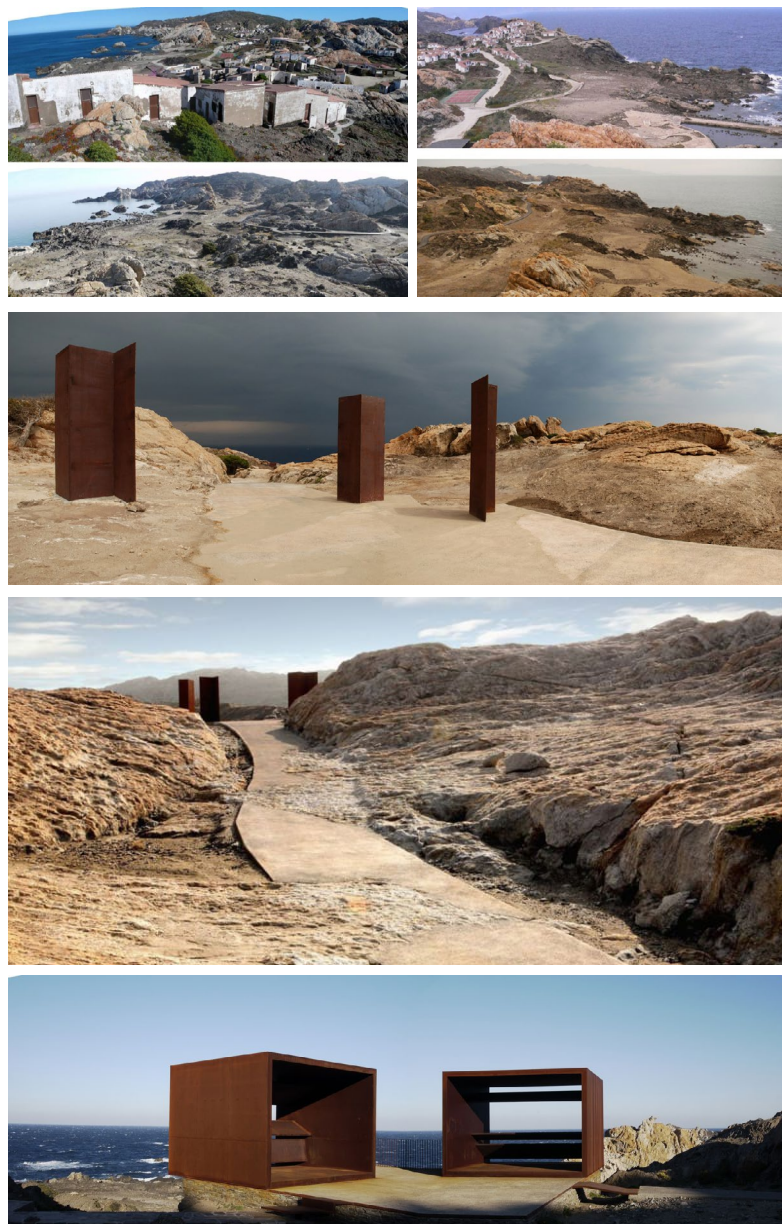
Σύμφωνα με τα κριτήρια της ιταλική κριτικής αποκατάστασης, χρησιμοποιούνται υλικά συμβατά με τα υπάρχοντα ιστορικά στοιχεία. Για τους πυρήνες των στηριγμάτων χρησιμοποιείται οι ασβεστόλιθοι που βρέθηκαν στη βάση του Πύργου μετά την κατάρρευση του, εφαρμόζοντας ένα ασβεστοκονίαμα προστασίας σε όλα τα στοιχεία που έρχονται σε επαφή με την προϋπάρχουσα τοιχοποιία. Η τελική επίστρωση πραγματοποιείται από ένα λευκό ασβεστοκονίαμα που εφαρμόστηκε δημιουργώντας μια βάση από κονίαμα και πλέγμα από ίνες γυαλιού για την ενίσχυση των τελειωμάτων. Ολόκληρη η νέα παραμένει σε εσοχή δεκαπέντε εκατοστών από την υφιστάμενη τοιχοποιία.

εικ. 32: Μνημείο στην τελική του μορφή μετά την αποκατάσταση

εικ. 33: Συσχετισμοί υλικών

εικ. 34-35: Κατάσταση του μνημείου πριν την αποκατάσταση. Φανερά σημάδια καταστροφής.

Cap de Creus Restoration Cadaques, Spain, 2010

Η αξία της φυσικής κληρονομιάς στο ακρωτήρι Cap de Creus έγκειται στην ποιότητα και στην ποικιλία των αναδυόμενων πετρωμάτων. Τα δυο αυτά στοιχεία επιτρέπουν την κατανόηση των γεωλογικών διεργασιών τόσο σε τοπικό επίπεδο όσο και στην ευρύτερη περιοχή της Ιβηρικής χερσονήσου καθώς στην περιοχή απαντώνται γεωμορφικοί σχηματισμοί οι οποίοι προσφέρουν χρήσιμες πληροφορίες για τη δημιουργία του ακρωτηρίου και των Πυρηναίων. Επιπροσθέτως, συνιστούν βάση επιστημονικής μελέτης για τις γεωλογικές μεταβολές του φλοιού της γης. Η περιοχή κρίνεται κατάλληλη για εκπαιδευτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, με τις επισκέψεις λόγω γεωλογικού ενδιαφέροντος να αυξάνονται κάθε χρόνο. Ταυτόχρονα, το Cap de Creus συγκαταλέγεται στις 20 σημαντικότερες τοποθεσίες γεωλογικού ενδιαφέροντος παγκοσμίως σύμφωνα με τα μέλη της επιστημονικής γεωλογικής κοινότητας.

Το 1961 το Club Med δημιούργησε ένα ιδιωτικό παραθεριστικό χωριό με 430 κτίρια για να δέχεται περίπου 900 επισκέπτες 3 μήνες το χρόνο. Το έργο θεωρείται ως ένα από τα πιο διαβόητα παραδείγματα σύγχρονου, παραθεριστικού οικιστικού συνόλου στην ακτή της Μεσογείου. Το 1998 το ακρωτήρι, συμπεριλαμβανομένου του περιβάλλοντος χώρου του Club Med, ανακηρύχθηκε φυσικό πάρκο. Εν συνεχεία, το Club Med διέκοψε τη δραστηριότητά του το καλοκαίρι του 2003.

Κατά την περίοδο 2008-10, έπειτα από μελέτη των EMF Landscape Architecture, το Club Med αποδομείται και απομακρύνονται ή επαναχρησιμοποιούνται τα κατάλοιπά του. Επιπλέον, η οικολογική δυναμική του ακρωτηρίου αναβιώνει και σχεδιάζεται ένα δίκτυο μονοπατιών και σημείων στάσης και θέασης, καθιστώντας το αποτέλεσμα το μεγαλύτερο έργο αποκατάστασης ακτών της Μεσογείου. Το έργο ενισχύει τις ουσιαστικές αξίες του τόπου, την ποικιλομορφία των γεωλογικών σχηματισμών, τη σκληρότητα και τη γυμνότητα των βραχονησίδων, την εξειδίκευση της φυσικής βλάστησης, τη μεγαλοπρέπεια του ανέμου και της θάλασσας.

Οι νέες χωρικές κατασκευές και προσθήκες κατασκευάζονται από χάλυβα. Τσιμεντένιες πλάκες σε συνδυασμό με πλάκες από οξειδωμένο χάλυβα (corten) χρησιμοποιούνται για τη διαμόρφωση των υπαίθριων παρατηρητηρίων και σημείων στάσης. Με την πάροδο του χρόνου ο οξειδωμένος χάλυβας αποτυπώνει το χρώμα της σκουριάς πάνω στο λευκό τσιμέντο αποδίδοντας την αίσθηση της φθοράς από το θαλάσσιο περιβάλλον προσομοιάζοντας έτσι στις αποχρώσεις των γεωλογικών ιζημάτων.

εικ. 36-37: Εικόνες τοπίου πριν και μετά την αποκατάσταση
εικ. 38-40: Υλικότητες και σχέσεις νέας παρέμβασης με το τοπίο

3. ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΩΣ ΤΟΠΙΑ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Ίσως περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη πολιτισμική διάσταση, το ιστορικό παρελθόν είναι εκείνο από το οποίο “τρέφεται” περισσότερο ο τουρισμός: όπως είναι φανερό από τις περιπτώσεις της Ιταλίας, της Γαλλίας, και της Ελλάδας, όσο περισσότερα ιστορικά στοιχεία, τόσο μεγαλύτερη και η δυνατότητα προσέλκυσης τουριστών.³³ Ο όρος πολιτιστικός τουρισμός είναι ήδη αρκετά διαδεδομένος και ορίζεται από το Υπουργείο Τουρισμού ως «εκείνη τη μορφή τουριστικής δραστηριότητας στην οποία το βασικό κίνητρο του επισκέπτη είναι η επίσκεψη σε πολιτιστικά αξιοθέατα προκειμένου να μάθει, να ανακαλύψει και να βιώσει την πολιτιστική κληρονομιά του εκάστοτε τουριστικού προορισμού».³⁴ Σήμερα ο πολιτιστικός τουρισμός δεν αναφέρεται μόνο στην επίσκεψη σε αξιοθέατα και μνημεία, κάτι το οποίο τείνει να είναι η παραδοσιακή άποψη, αλλά περιλαμβάνει επίσης την «κατανάλωση» του τρόπου ζωής των περιοχών που επισκέπτονται.

Επιπλέον, η έννοια της προστασίας εισάγεται και συνδέεται τα τελευταία χρόνια με νέες κατηγορίες ανάπτυξης, όπως, για παράδειγμα, υπεύθυνος αντί εναλλακτικός τουρισμός, ο οποίος δεν αποβλέπει μόνο στο κέρδος και στην ικανοποίηση ή εξυπηρέτηση του τουριστικού πλήθους, αλλά εντάσσεται σ’ ένα νέο σύστημα ζευγών αντίρροπων δυνάμεων και επιδιώξεων, οι οποίες πρέπει να συνυπάρξουν και να δράσουν, με στόχο το αμοιβαίο συμφέρον.³⁵

Στο σημείο αυτό εμφανίζεται επιτακτική η ανάγκη της συνετής εφαρμογής της οικονομικής θεώρησης, ως μια από τις βασικές θεωρήσεις του ζητήματος συντήρησης και αποκατάστασης μνημείων, η οποία υποστηρίζει ότι η αποκατάσταση των μνημείων θα πρέπει να δίνει κίνητρο ώστε να μπορέσει να καλύψει τις ανάγκες συντήρησής τους. Η παραπάνω θέση παρουσιάζεται αναλυτικά από την Χάρις Καλιγγά στο 9^ο συμπόσιο Ιστορίας και Τέχνης.³⁶ Με αυτόν τον τρόπο, ουσιαστικά, ενθαρρύνεται η αναβάθμιση ιστορικών κτισμάτων η οποία μπορεί να συμβάλλει στην οικονομική ενεργοποίηση της ευρύτερης περιοχής.

Στην προσπάθεια όμως συντήρησης του παρελθόντος για λόγους διατήρησης της πολιτισμικής και φυσικής ταυτότητας ενός τοπίου, παρουσιάζονται πολλές δυσκολίες και προβληματισμοί. Αρχικά, εμφανίζεται στην πράξη συνήθως μόνο η οπτική ικανοποίησης στο τοπίο, σύμφωνα πάντα με τις προσδοκίες του παρατηρητή. Το παράδοξο της σχέσης τουρίστα/επισκέπτη με τα τοπία τουρισμού έγκειται στο ότι τα αντιλαμβάνεται ως μια εντυπωσιακή, αλλά μόνο οπτική, ολότητα, και δεν επενδύει στην αναζήτηση και στο βίωμα των συμβολισμών που ενυπάρχουν μέσα στο τοπίο (εννοώντας τις αρχιτεκτονικές και, γενικά, ανθρωπογενείς μορφές που τελικώς καθορίζουν και τη σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον του).

Υπάρχουν, όμως, περιπτώσεις που ένας τουρίστας αναζητά το καινούριο στους τόπους περιήγησής του και είναι διατεθειμένος να απομακρυνθεί πραγματικά από το σύγχρονο, γνώριμο τρόπο ζωής του έστω και για λίγο. Η οπτική ανίχνευση παραμένει όμως η βασικότερη τουριστική δραστηριότητα, ακόμα και στις περιπτώσεις που ο τουρίστας συμμετέχει ενεργά στη ζωή του τόπου αυτού.

Και ενώ, όπως φαίνεται, ο σκοπός του τουρισμού για τον επισκέπτη είναι η απομάκρυνση από τα κοινά και τα καθημερινά θέλοντας να επιτύχει εσωτερική γαλήνη και ξεκούραση, ο σκοπός του ταξιδιωτικού πράκτορα ή του ντόπιου ως τοπικού επιχειρηματία δεν είναι άλλος παρά το οικονομικό κέρδος που προκύπτει από την τουριστική δραστηριότητα. Η Θεανώ Τερκενλή, στο βιβλίο της Το πολιτισμικό τοπίο, γεωγραφικές προσεγγίσεις (1996) παραθέτει κάποιους τρόπους με τους οποίους μπορεί να αποτραπεί το παραπάνω φαινόμενο. Υπογραμμίζει τη σημασία του σωστού σχεδιασμού του τοπίου, του συνεχή ελέγχου του αποτελέσματος με απώτερο στόχο τη συντήρησή του, καθώς και τη σημασία της μόρφωσης, η οποία θα πρέπει να ξεκινήσει με την ψυχική και συναισθηματική επένδυση στο περιβάλλον μας, το οποίο συχνά εκλαμβάνεται λανθασμένα ως δεδομένο.

Ταυτόχρονα, η προώθηση με ειδικές χρηματοδοτήσεις και κίνητρα εναλλακτικών ή έστω συμπληρωματικών του τουρισμού οικονομικών δραστηριοτήτων στενά συναρτώμενων με τον παραδοσιακό χαρακτήρα του κάθε τόπου, η στήριξη παραδοσιακών οικοδομικών επαγγελμάτων και τοπικών χειροτεχνικών δραστηριοτήτων καθώς και η ενίσχυση της σύγχρονης πολιτιστικής δράσης θα μπορούσαν να παίξουν θετικό, συμπληρωματικό ρόλο προς την επιθυμητή κατεύθυνση.

Στο σημείο αυτό είναι απαραίτητο να πραγματοποιηθεί ένας διαχωρισμός μεταξύ των όρων «τουρίστας», «επισκέπτης» και «εκδρομέας-περιηγητής», ο οποίος θα φανεί ιδιαίτερα σημαντικός στην ανάπτυξη της σχεδιαστικής πρότασης της συγκεκριμένης εργασίας. Αν και οι τρεις έννοιες συνδέονται με την ανάγκη για φυγή και απόδραση από τον έντονα αστικοποιημένο και μηχανοποιημένο τρόπο ζωής μέσα από την επαφή με αγνά περιβάλλοντα ή πιο παραδοσιακές και αυθεντικές κοινωνικές δομές, η ουσία τους διαφέρει. Ο «τουρίστας» και ο «επισκέπτης», καθένας με διαφορετικό τρόπο θεώρησής του ταξιδιού, συνήθως δεν «διαμένει» σε ένα χώρο, και όταν το κάνει, η διαμονή του είναι περισσότερο επιφανειακή. Εν αντιθέσει, ο «εκδρομέας-περιηγητής» τις περισσότερες φορές δημιουργεί μια πιο ουσιαστική σχέση με το τοπίο και τον τόπο που επισκέπτεται, έχει την ανάγκη να τον γνωρίσει εις βάθος, να αντιληφθεί το περιβάλλον, να περιηγηθεί σε μέρη και τόπους και να επιτύχει την πραγματική διαμονή³⁷ μέσα σε αυτούς.

³³ Θ. Τερκενλή, ο.π. σελ 122

³⁴ Όπως αναφέρεται στο Σχέδιο Νόμου του Υπουργείου Τουρισμού «Θεματικός τουρισμός – Ειδικές μορφές τουρισμού – Ρυθμίσεις για τον εκσυγχρονισμό του θεσμικού πλαισίου στον τομέα του τουρισμού και της τουριστικής εκπαίδευσης– Στήριξη τουριστικής επιχειρηματικότητας και άλλες διατάξεις»

³⁵ Γ. Λάββας, ο.π, σελ. 113

³⁶ Καλλιγά Χάρις, Μάλλιαρης Αλέξης, επιμέλεια, *Θεωρία και Πρακτική για την αποκατάσταση ιστορικών οικισμών με σκοπό τις νέες χρήσεις*, Μονεμβασιώτικος Όμιλος, Θ’ Συμπόσιο Ιστορίας και Τέχνης, βιβλιοπωλείον της ΕΣΤΙΑΣ, Αθήνα 2004

³⁷ Εννοώντας τη «διαμονή» μέσα στα πράγματα κατά Martin Heidegger, όπως αναλύει τον όρο στο βιβλίο του «Κτίζειν, κατοικείν, Σκέπτεσθαι»

4. ΠΡΟΤΑΣΗ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ_ΣΧΕΔΙΑΣΤΙΚΗ ΕΠΕΜΒΑΣΗ

Συνοψίζοντας, τα μνημεία είναι κομμάτια του τοπίου, τα οποία έχουν διηθηθεί από το χθες στο σήμερα. Η αρχική δυναμική σχέση που είχαν παλιά με τον άνθρωπο έχει μεταβληθεί, διότι έχουν χαθεί και οι αντίστοιχες κοινωνίες που τα δημιούργησαν. Επομένως, η επιστημονική ενασχόληση με το παρελθόν δεν μπορεί να εξακολουθήσει να βλέπει τα μνημεία ή τα τοπία ως απομεινάρια μίας εικόνας που πρέπει να ανασυσταθεί ώστε να αναπαρασταθεί το παρελθόν, διότι έτσι τα καθιστά και πάλι αντι-κείμενα. Αντίθετα, πρέπει να δούμε τα μνημεία ως οργανικά συστατικά του τοπίου του παρόντος, αυτού με το οποίο και μέσα στο οποίο ζούμε³⁸. και με την αποκατάσταση, ανάδειξη και αναβίωσή τους να αντιμετωπίσουμε και να λύσουμε σύγχρονες ανάγκες που εμφανίζονται σε διαφορετικούς τόπους, ώστε να δοθεί έναυσμα για την ανάπτυξη και την αυτοσυντήρησή τους.

Εξίσου σημαντικό στις αποκαταστάσεις μνημείων είναι να υπάρχει συνεχώς στο νου μας ότι η βασική πράξη της αρχιτεκτονικής είναι να κατανοήσει το «κάλεσμα» του τόπου, το *genius loci* του. Πλησιάζοντας το τοπίο, όχι μόνο για να διαβάσουμε ένα μέρος της πραγματικότητάς του, αλλά και με απώτερο σκοπό τη δική μας γραφή πάνω σε αυτό, πρέπει συνεχώς να επανέρχεται στο νου ότι ανθρώπινες δομές και φύση είναι άρρηκτα συνδεδεμένα, και ότι αν διαταραχθεί αυτή η σχέση χάνει το τοπίο την ταυτότητά του ως συνολική έκταση. Στόχος κάθε επέμβασης θα πρέπει να είναι η διαφύλαξη της αυθεντικότητας (ως πολιτισμικό τοπίο, *cultural landscape*) και της ακεραιότητάς του (ως φυσικό τοπίο, *natural landscape*), ώστε να αντανakλά μια εικόνα του παρελθόντος του τόπου/μνημείου, της προέλευσής του, μια προσέγγισή του στη φυσική του συνέπεια και τη διπλή πολικότητά του: αισθητική και ιστορική.

³⁸ Βαβουρανάκης Γιώργος, *Μερικές σκέψεις για τα τοπία και τα μνημεία*

4.1 ΑΞΙΕΣ ΑΝΕΜΟΜΥΛΩΝ ΣΕΛΙ ΑΜΠΕΛΟΥ

Κατά τον Alois Riegl μνημείο θεωρείται, μαζί με άλλα, και κάθε μαρτυρία η οποία απεικονίζει κάποια σημαντική στιγμή στην πρόοδο ενός οποιουδήποτε χώρου έκφρασης των ανθρωπίνων εκφράσεων, είτε ατομικών είτε συλλογικών³⁹. Στα προς μελέτη μνημεία αποδίδεται ο όρος «ακούσια ηθελημένα μνημεία» και διαθέτουν ιστορική αξία. Οι ανεμόμυλοι Λασιθίου δημιουργήθηκαν από τον άνθρωπο για να καλύψουν συγκεκριμένες λειτουργίες και όχι για να συντηρήσουν και να μεταφέρουν συγκεκριμένες πράξεις στις επόμενες γενιές, εκπροσωπώντας έτσι μια διακριτή βαθμίδα εξέλιξης στην άλεση των σιτηρών κατά την προβιομηχανική περίοδο και τεκμήριο δραστηριότητας που συνδέεται με την ιστορία της συγκεκριμένης περιοχής.

Οι αλευρόμυλοι στο Σελί Αμπέλου είναι αρμονικά ενσωματωμένοι στο τοπίο, όπως αναφέρθηκε, αφού το σχήμα τους έχει υπαγορευθεί από τον σκοπό και τον τρόπο λειτουργίας του, είναι στην κλίμακα του περιβάλλοντος χώρου, δεν υπάρχει καμία προσθήκη για αισθητικούς λόγους και κυριαρχεί η λιτότητα και η χρηστικότητα. Στο σημείο αυτό εμφανίζεται η χρηστική και η αρχιτεκτονική αξία τους ως χαρακτηριστική, παραδοσιακή δομή που αντιπροσωπεύει μια συγκεκριμένη λειτουργία και η οποία εμφανίζεται μόνο στη συγκεκριμένη περιοχή (στο ευρύτερο πλαίσιο της ανατολικής Κρήτης).

Η κοινωνική και πολιτιστική αξία των μνημείων θεωρούνται ίσως οι δύο σημαντικότερες, αφού το μυλολόπι λειτουργεί ως τεκμήριο της ζωής των κατοίκων της περιοχής που συμμετείχαν στην παραγωγική διαδικασία, υπενθυμίζοντας τη σημασία των αγροτικών αξιών ως βάση του συγκεκριμένου τόπου. Σηματοδοτούν στις συνειδήσεις των κατοίκων την αδιάκοπη στο χρόνο πολιτιστική και κοινωνική ζωή και δημιουργούν στους απογόνους τη συνείδηση ότι ζουν και περπατούν στους ίδιους χώρους όπου ζούσαν και περπατούσαν οι πρόγονοί τους. Με αυτήν την ιδιότητα, προσδίδεται μια σημαντική αίσθηση ταυτότητας στο σύνολό του και αναδεικνύεται ως τόπος αναφοράς της συλλογικής μνήμης της τοπικής κοινωνίας.

³⁹ Όπως αναλύει στο δοκίμιο «Η σύγχρονη λατρεία των μνημείων: το περιεχόμενο και οι αρχές της». Το δοκίμιο, με τίτλο στα γερμανικά «Der modern denkmalkutus. Sein wesen und seine entstehung», εκδόθηκε στη Βιέννη και στη Λειψία το 1903 και αποτελεί το εισαγωγικό κείμενο στην αυστριακή νομοθεσία σχετικά με την προστασία της ιστορικής κληρονομιάς.

4.2 ΑΡΧΕΣ ΕΠΕΜΒΑΣΕΩΝ

Γενικές

Οι μέθοδοι επέμβασης στη συγκεκριμένη πρόταση είναι βασισμένες στις αρχές του Χάρτη της Βενετίας και στη σύμβαση για την Παγκόσμια Πολιτιστική και Φυσική Κληρονομιά της Unesco.⁴⁰. Προτείνεται η ολοκληρωμένη Αποκατάσταση, Προστασία και Διαχείριση του πολιτιστικού μνημείου.⁴¹

Η φιλοσοφία του σχεδιασμού επιθυμεί να εκπληρώσει ένα διπλό στόχο: αφενός τη δημιουργία συνθηκών προσέλκυσης του σύγχρονου επισκέπτη και κάτοικου και αφετέρου τη μέριμνα για την προστασία, την ανάδειξη και το σεβασμό των αξιών του πολιτιστικού τοπίου. Είναι επιθυμητό το συγκρότημα των μύλων να αποτελέσει ξανά ένα ζώντα οργανισμό, όχι απλά ένα μνημειακό, ιστορικό και κατεξοχήν μουσειακό τόπο, αλλά μια νέα σύλληψη της κατοίκησης στο πεδίο συνάντησης μνήμης και τοπίου.

Παράλληλα με τα παραπάνω, είναι απαραίτητο να ληφθούν υπόψη οι οικονομικές και πρακτικές δυσκολίες, ώστε η πρόταση να είναι ρεαλιστική και βιώσιμη. Αρχικά πρέπει να ξεπεραστούν τα νομικά θέματα σχετικά με το ιδιοκτησιακό καθεστώς των μύλων, ώστε να περιέλθουν στην ιδιοκτησία κάποιου δημόσιου φορέα ή του Δήμου Οροπεδίου Λασιθίου. Στη συνέχεια, είναι σημαντικό να βρεθούν τα απαραίτητα κονδύλια, ώστε τόσο το συγκρότημα των μύλων όσο και ο περιβάλλον χώρος να μπορέσουν να αποκατασταθούν, ακολουθώντας το σχεδιασμό που προτείνεται..

Είναι ευρέως αποδεκτό ότι η αποκατάσταση και η επανάχρηση των διατηρητέων κτισμάτων αποτελεί ίσως τον μόνο τρόπο για την προστασία και τη διάσωσή τους. Καθώς τα τοπία και οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες με το πέρασμα των χρόνων αλλάζουν, η προσαρμογή στα δεδομένα της σημερινής εποχής είναι απαραίτητη. Η πολιτιστική κληρονομιά είναι απαραίτητο να ιδωθεί ως ένας συντελεστής αναζωογόνησης και ανάπτυξης. Πέρα από τα παραπάνω, σκοπός τίθεται επίσης η βελτιστοποίηση της οικονομικής και κοινωνικής αξίας της περιοχής και η σύνδεση με το παρόν, στο βαθμό που μπορεί η πολιτιστική κληρονομιά να συνδεθεί παραγωγικά με τομείς όπως η ψυχαγωγία, η εκπαίδευση και ο θεμιτός τουρισμός.

Από εκεί και πέρα, η έμπνευση και η συνθετική τόλμη ήταν και είναι το βασικό εργαλείο κάθε αρχιτεκτονικής σύνθεσης, υπό την προϋπόθεση της βαθιάς επίγνωσης του υποκειμενισμού των επιλογών που επιβάλει η εποχή, ο τόπος και οι κοινωνικές συνθήκες.

⁴⁰ Πρόκεινται για τα δύο σημαντικότερα διεθνή κανονιστικά κείμενα πάνω στις αρχές διατήρησης και προστασίας μνημείων και συνόλων. Η *Χάρτα της Βενετίας* ήταν προγενέστερο, συντάχθηκε το 1964 έπειτα από συνδιάσκεψη που πραγματοποιήθηκε στην Ιταλία με επίσημη ονομασία «*Διεθνής Χάρτα για τη συντήρηση και αποκατάσταση Μνημείων και Τοποθεσιών*». Η Σύμβαση για την προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς, συντάχθηκε το Νοέμβριο του 1972 στο Παρίσι, ορίζοντας τι σημαίνει πολιτιστική και τι φυσική κληρονομιά και θέτοντας νέες οδηγίες για τον τρόπο που οι χώρες και οι φορείς πρέπει να τις διαχειρίζονται.

⁴¹ Η συγκεκριμένη μέθοδος αποκατάστασης αποσκοπεί κυρίως στο να διαδώσει, κατά προτίμηση κατά χώραν, και να αναδείξει τα κατάλοιπα στο πλαίσιο εκπόνησης και υλοποίησης αναπτυξιακών και σχεδιαστικών προγραμμάτων. Η αντίληψη αυτή θεωρεί την αρχαιολογική προστασία δημόσια, συλλογική ευθύνη, επιτάσσει για την εφαρμογή της την διεπιστημονική συνεργασία ειδικοτήτων αλλά και γενικότερα τη στενή συνεργασία μεταξύ των κυβερνητικών αρχών, των φορέων της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και των πολιτών.

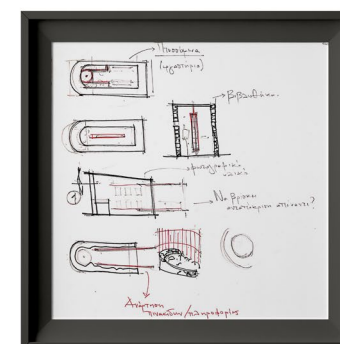
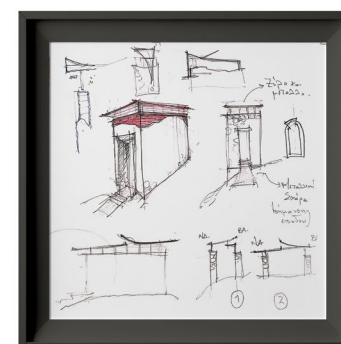
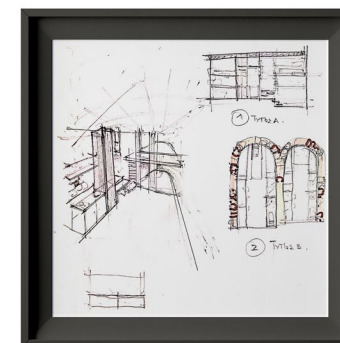
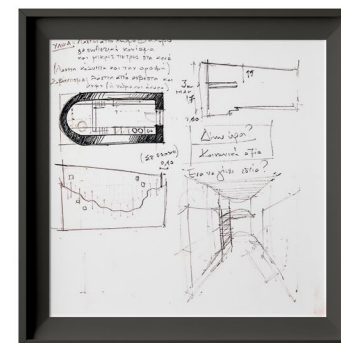
Αρχιτεκτονικές

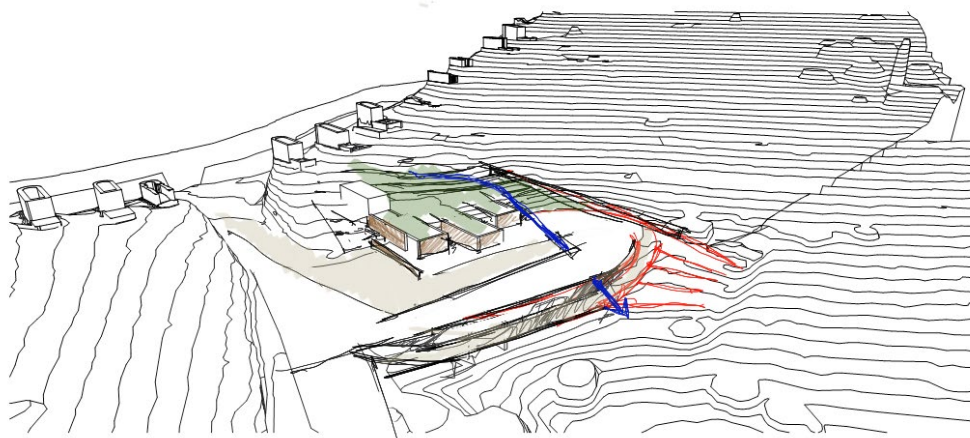
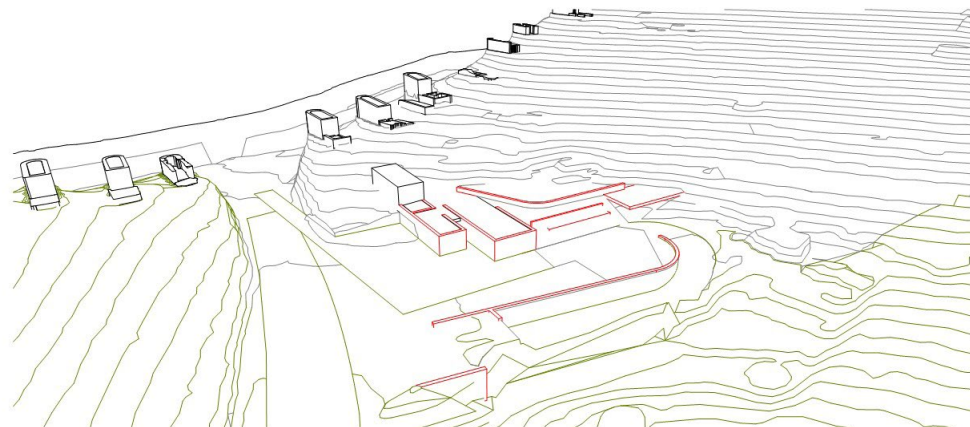
Η πρόταση επιδιώκει μια αναβίωση του τόπου. Υποστηρίζει την αποκατάσταση του τοπίου και τη συνετή επανάχρηση συγκεκριμένων μύλων, ώστε το συγκρότημα να αποτελέσει ξανά στην ολότητά του σημείο συνάντησης και τοπόσημο στην είσοδο του Οροπεδίου Λασιθίου.

Οι αρχιτεκτονικές παρεμβάσεις, εγγολπωμένες στο τοπίο, έχουν χρέος να το πλαισιώνουν και να αναδεικνύουν τις αξίες του παραμένοντας, ωστόσο, διακριτές από το περιβάλλον. Ο σχεδιασμός ουσιαστικά γεννιέται από τον τόπο για τον τόπο.

Ακολουθώντας τη Χάρτα της Βενετίας, ο σχεδιασμός της πρότασης βασίζεται στις παρακάτω αρχές:

- Οποιαδήποτε εργασία που ενδεχομένως θα θεωρηθεί απαραίτητη, θα πρέπει να διαχωρίζεται από την αρχική αρχιτεκτονική σύνθεση και να φέρει την σφραγίδα του σήμερα.
- Τα στοιχεία που προορίζονται να αντικαταστήσουν τμήματα του μνημείου που έχουν καταστραφεί, πρέπει να ενσωματώνονται αρμονικά στο σύνολο, αλλά και να διακρίνονται από τα αυθεντικά μέρη.
- Οι προσθήκες δεν μπορεί να γίνουν δεκτές παρά μόνο αν σέβονται όλα τα ενδιαφέροντα μέρη του κτηρίου, το παραδοσιακό του πλαίσιο, την ισορροπία της συνθέσεως του και τις σχέσεις του με τον περιβάλλοντα χώρο.
- Καθίσταται απαραίτητος ο σεβασμός και η διατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος που εντάσσεται το μνημείο, και σε περίπτωση φθοράς, η αποκατάστασή του.
- Οι επεμβάσεις πρέπει να μπορούν να είναι αναστρέψιμες. Δηλαδή, κάθε προσθήκη, αν μελλοντικά αφαιρεθεί, επιβάλλεται να επαναφέρει το μνημείο στην αρχική του κατάσταση, δηλαδή εκείνη πριν την επέμβαση.

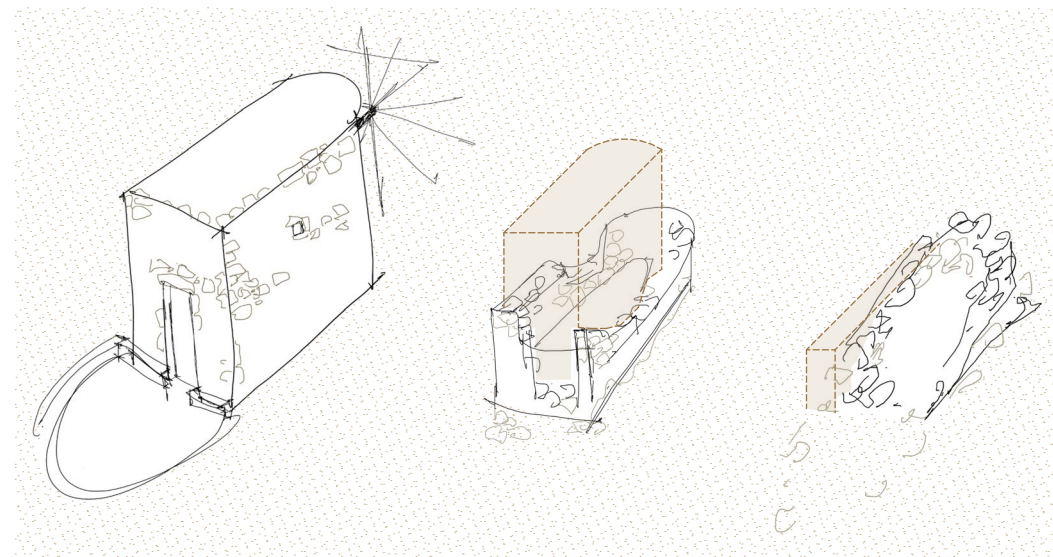

4.3 ΑΝΑΛΥΣΗ ΣΧΕΔΙΑΣΤΙΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ

Η αξιολόγηση των αρχιτεκτονικών, ιστορικών, περιβαλλοντικών και μορφολογικών χαρακτηριστικών των μύλων στο Σελί Αμπέλου που προηγήθηκε αποτελεί το πρώτο βήμα για την αποκατάσταση και επανάχρησή τους. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, οι μύλοι έστεκαν στο τοπίο σαν σταθερά σκηνικά δημιουργώντας μια ιδιαίτερη τεκτονική αίσθηση, η οποία λόγω της σημερινής, ερειπιώδους κατάστασής τους, έχει χαθεί. Η πρόταση επιθυμεί να αποκαταστήσει τη μορφή κάποιων μύλων ώστε να αναδειχθεί η συνολική υπόσταση του μυλοτοπιού και η αρχική συνολική οντότητά του. Ταυτόχρονα, αφήνει αρκετούς σε ελαφρώς ερειπιώδη μορφή, ενταγμένους στο σημερινό τοπίο, ως ενθύμηση της εγκατάλειψης και αντικατάστασης της λειτουργίας τους από πιο σύγχρονα μέσα και τεχνικές, σαν ένα τεκμήριο της εξέλιξης της τεχνολογίας στην άλεση των σιτηρών. Για την αποκατάσταση του τοπίου και του περιβάλλοντος χώρου κρίνεται απαραίτητη η αποδόμηση και απομάκρυνση των μικρών και μεγαλύτερων κτισμάτων που δε συνάδουν με τις αξίες των μνημείων και του νέου σχεδιασμού.

ΣΚΙΤΣΑ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

ΚΑΛΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
επανάχρηση ως μικρά εργαστήρια,
πωλητήρια, μικρά μουσεία

ΜΕΓΑΛΟ ΤΜΗΜΑ ΕΧΕΙ ΧΑΘΕΙ
επανάχρηση ως χώροι προσωρινής
κατοίκησης και καταφύγια

ΕΛΑΧΙΣΤΟ ΥΠΟΛΕΙΜΜΑ
παρατηρητήρια, μικροί χώροι στάσης
ή παραμεινουν ως ερείπια

Νέες προτεινόμενες χρήσεις

Μύλοι_

Όπως έχει αναλυθεί σε προηγούμενη ενότητα, τη δεδομένη στιγμή υπάρχουν στο μυλοτόπι 6 πλήρως αναστηλωμένοι αλευρόμυλοι, οι τρεις από αυτούς ανοιχτοί και άμεσα επισκέψιμοι για το κοινό. Οι συγκεκριμένοι μύλοι προτείνεται να παραμείνουν ανοιχτοί στο κοινό δημιουργώντας ένα επι-τόπου μουσείο με εκπαιδευτικό και πολιτιστικό ρόλο. Ένας εκ των υπολοίπων τριών προτείνεται να χρησιμοποιηθεί ως μικρό καφενείο, ενώ οι άλλοι δύο θα μπορούσαν είτε να έχουν κι αυτοί μουσειακό ρόλο, είτε να παραλάβουν χρήσεις όπως μικρά πωλητήρια αναμνηστικών ειδών, χρήση που υπήρχε και στο παρελθόν σε κάποιους από τους μύλους, μικρές δανειστικές βιβλιοθήκες ή μικρά εργαστήρια.

Στη συγκεκριμένη μελέτη προτείνεται η αποκατάσταση, η ανάδειξη και επανάχρηση επτά ανεμόμυλων κατά μήκος της ανατολικής πτέρυγας. Σημαντικό είναι η νέα χρήση να ανταποκρίνεται στις ανάγκες της τοπικής κοινωνίας, καθώς επίσης να ταιριάζει στο περιβάλλον και στην τυπολογία και μορφολογία των μύλων. Λήφθηκε υπόψη η επιθυμητή αλλά και η υφιστάμενη τουριστική προσελασιμότητα της ευρύτερης περιοχής, καθώς είναι ένας σημαντικός παράγοντας για την νέα χρήση που προτείνεται παρακάτω.

Εξαρχής έχει τεθεί ως στόχος η ανάπτυξη ενός θεμιτού τουρισμού. Η νέα χρήση θα πρέπει να ανταποκρίνεται περισσότερο σε επισκέπτες που εκτιμούν και ενδιαφέρονται για τα μνημεία και τα τοπία που τα περιβάλλουν και στην αναζήτηση μιας συνολικής γνωριμίας με τον τόπο και τον πολιτισμό του. Εντάσσεται στα πλαίσια του περιγητικού-ορειβατικού τουρισμού, ως πιθανό σημείο έναρξης διαδρομών, μιας και αρκετοί επισκέπτες ενδιαφέρονται για τις περιπατητικές διαδρομές του Οροπεδίου και ο ορειβατικός σύλλογος του Οροπεδίου Λασιθίου έχει γίνει ιδιαίτερα ενεργός τα τελευταία χρόνια.

Με βάση τα παραπάνω, ως χρήση προτείνεται αυτή της προσωρινής κατοίκησης, υπό τη μορφή μικρών καταφυγίων. Οι κτηριακές δομές από ερείπια μετατρέπονται σε χώρους ζωτικούς και βιώσιμους, από χρηστικά κτήρια του παρελθόντος γίνονται χωρικές εμπειρίες του σήμερα. Επιδιώκεται η ένταση μεταξύ της αρχικής του χρήσης και της νέας που του δόθηκε τώρα, αλλά και η ένταση οικείου-ανοίκειου που δημιουργείται από το εσωτερικό των νέων προς το εξωτερικό, έντονο τοπίο.

Πλάτωμα-παρατηρητήριο και χώροι εκδηλώσεων_

Από την ανάλυση της περιοχής και των αξιών που τη διέπουν, φαίνεται πως το κτηριακό συγκρότημα του εστιατορίου «Σελί Αμπέλου», είναι εξαπλωμένο αρκετά στο λόφο και δε συνάδει καθόλου με τις αξίες των μνημείων, ούτε αισθητικά, ούτε με τη χρήση του. Η συγκεκριμένη μελέτη προτείνει την κατεδάφιση και απομάκρυνση των επιμέρους τμημάτων του εστιατορίου και τη δημιουργία νέων κτηριακών δομών, οι οποίες θα ενισχύουν την πολιτιστική ταυτότητα του τοπίου και θα εντάσσονται πλήρως σε αυτό.

Για να μπορέσει το νέο σύστημα που δημιουργείται να ενισχύσει οικονομικά και κοινωνικά την ευρύτερη περιοχή του Οροπεδίου Λασιθίου, προτείνεται η θέσπιση ενός πολιτιστικού φεστιβάλ με επίκεντρο την υψηλότερη έκφραση της τοπικής μουσικής τέχνης και του πολιτισμού. Το φεστιβάλ μπορεί να αποκτήσει υπερτοπικό χαρακτήρα και να αναζωογονήσει ολόκληρο το Οροπέδιο Λασιθίου με δράσεις που μπορούν να εξαπλωθούν κατά μήκος ολόκληρου του Οροπεδίου και των οικισμών του. Μέσα από τέτοιες δράσεις και εκδηλώσεις, ο επισκέπτης καλείται να ανακαλύψει τον τόπο και τους ανθρώπους, να αναπτύξει σχέσεις και να επανέλθει σαν θεατής, φίλος ή συμμετέχων. Οι χώροι που προτείνονται, υπαίθριοι ή κλειστοί, αναδεικνύουν το σημείο ως τόπο συνάντησης και υποστηρίζουν την εγκαθίδρυση ενός τέτοιου φεστιβάλ.

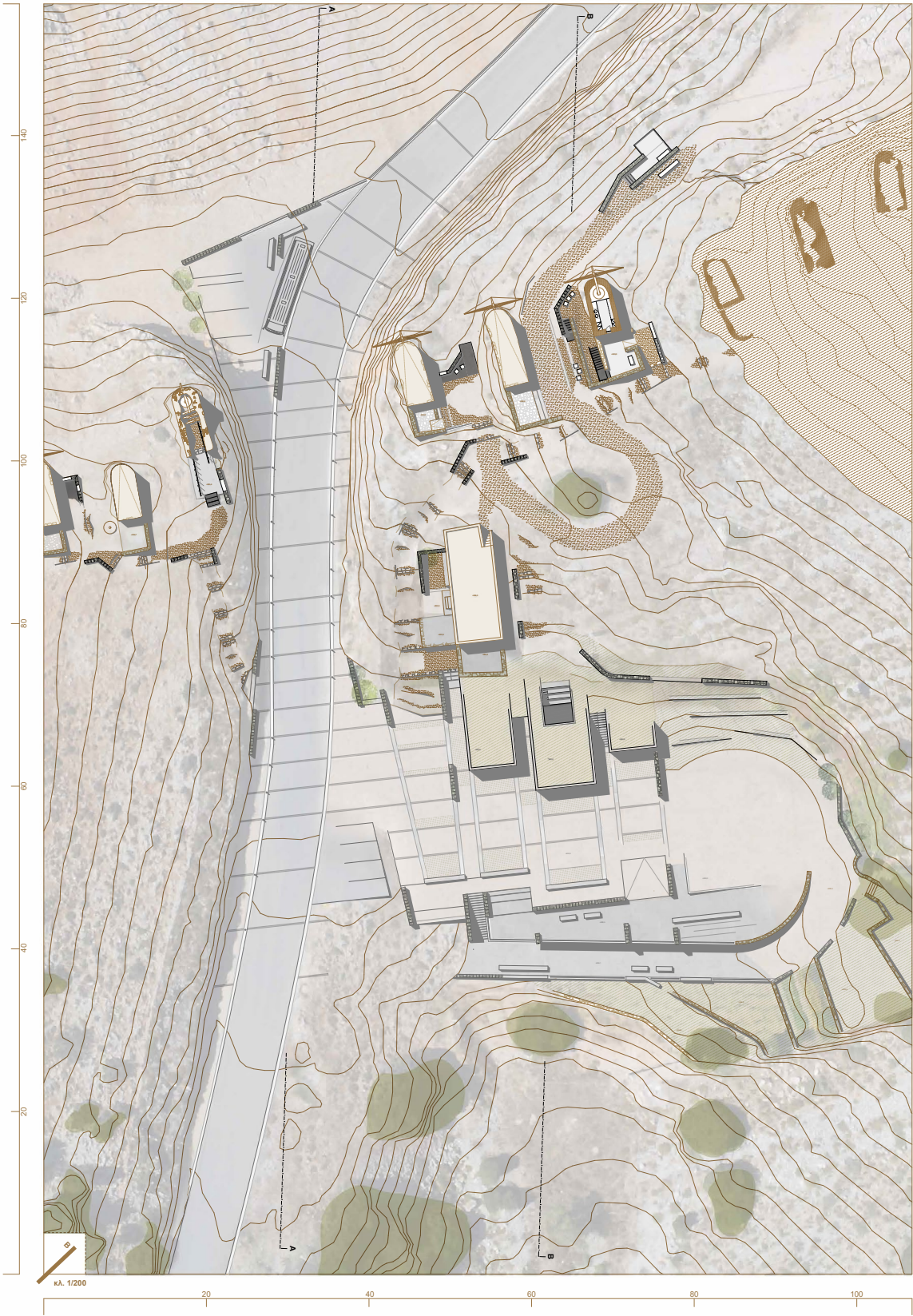
Περιγραφή σχεδιαστικής πρότασης

Η μελέτη χαρακτηρίζεται από δύο διαφορετικές ενότητες: το τμήμα που βρίσκεται στο επίπεδο του δρόμου και δημιουργεί μια νέα αίσθηση εισόδου στο Οροπέδιο, και το, υπερυψωμένο από το δρόμο, τμήμα στο οποίο υπάρχει η σειρά των 25 ανεμόμυλων. Προτείνονται επιπλέον διαγραμματικά κάποια δίκτυα κίνησης πεζών και ποδηλάτου στο σύνολο του Οροπεδίου Λασιθίου. Τέλος, η προτείνεται η ολοκλήρωση και η χρήση του θεματικού περιπτέρου στη θέση οικισμός Τζερμιάδο για τη δημιουργία κέντρου πληροφοριών με στόχο την περιβαλλοντική εκπαίδευση (πιθανή πρόταση σε συνδυασμό με εκπαιδευτικά-αγροτικά προγράμματα για παιδιά σχολικής ηλικίας).

Νέα κτηριακή δομή και πλάτωμα belvedere_

Στο πρώτο τμήμα δημιουργούνται δύο διαφορετικά επίπεδα. Το πρώτο αποτελεί μια πλατφόρμα κινήσεων και στάσεων και ταυτόχρονα πεδίο ενατένισης προς το Οροπέδιο Λασιθίου. Βρίσκεται στο επίπεδο του δρόμου, είναι εύκολα προσβάσιμο και δημιουργεί ένα κάδρο θέασης στον είσοδο του Οροπεδίου. Το νέο αυτό επίπεδο πλάτωμα διαθέτει μικρούς χώρους στάσης με καθίσματα από σκυρόδεμα και ένα σημείο που μπορεί να λειτουργήσει ως θεατρική και μουσική σκηνή, πλατφόρμα εκδηλώσεων, υπαίθριου σινεμά κ.α. Ταυτόχρονα, δημιουργείται μια αμφιθεατρική διάταξη για τις ανάγκες των εκδηλώσεων. Έπειτα από την απομάκρυνση των κτηρίων που αναφέρθηκαν παραπάνω, οι ισούψείς αποκαθίστανται και δημιουργείται ένα φυσικό αμφιθέατρο στο οποίο οι θεατές μπορούν να καθίσουν είτε σε μικρά πλατώματα είτε απευθείας στο φυσικό, επικλινές έδαφος. Υπάρχει εξωτερική κλίμακα η οποία ενώνει το επίπεδο του πλατώματος με το πράσινο δώμα των νέων κτηρίων, με το ανώτερο σημείο του φυσικού αμφιθεάτρου και, εν συνεχεία, με το τοπίο και το μονοπάτι που οδηγεί στους μύλους.

Ταυτόχρονα, στο επίπεδο αυτό δημιουργείται μια κτηριακή δομή η οποία φιλοξενεί απαραίτητες χρήσεις για την λειτουργία και ανάπτυξη του συνόλου μνημεία-τοπίο. Δημιουργείται ένα μικρό περίπτερο πληροφοριών και δανεισμού ποδηλάτων, ένας μικρός χώρος προβολών, τουαλέτες κοινού και εργαζομένων, μικρά καμαρίνια και αποδυτήρια, χώρος αναμονής και κάποιοι επιπλέον μικροί αποθηκευτικοί χώροι.

Από αυτό το επίπεδο μπορεί κανείς να περάσει σε ένα κατώτερο, είτε πιο άμεσα μέσω μιας σκάλας, είτε περπατώντας ομαλά από μια κυκλική ράμπα. Αυτό το δεύτερο πεδίο ενατένισης διαθέτει ένα μικρό αναψυκτήριο, ανοιχτό κατά τη διάρκεια λειτουργίας του παραπάνω περιπτέρου, καθώς και τουαλέτες κοινού.

Στην είσοδο της διαμόρφωσης, ερχόμενος από το Ηράκλειο προς το Λασιθί, υπάρχει ένα σημείο στάσης λεωφορείου για την καλύτερη εξυπηρέτηση των επισκεπτών. Κάποιες θέσεις στάθμευσης αυτοκινήτων υπάρχουν τόσο σε αυτό το σημείο, όσο και λίγο παρακάτω, δίπλα στο πλάτωμα παρατήρησης, αλλά ελαφρώς υποβαθμισμένες από αυτό. Δίκτυο ποδηλατοδρόμου ενώνει το συγκεκριμένο σημείο με το υπόλοιπο τμήμα του Οροπεδίου. Για το φωτισμό και την ανάδειξη της εισόδου τοποθετούνται σε σειρά χαμηλές φωτιστικές στήλες παράλληλα του δρόμου.

Μυλοτόπι_

Το μονοπάτι που οδηγεί στην ενότητα των μύλων ξεκινάει από το επίπεδο του δρόμου. Ομαλές διαμορφώσεις του εδάφους, χωρίς επιπλέον ξένα στοιχεία, εκτός από κάποια μεταλλικά στηθαία σε σημεία που κρίνεται απαραίτητο και κάποιες πέτρινες διαμορφώσεις, μεταφέρουν τον επισκέπτη προς τους μύλους, είτε ανατολικά είτε δυτικά του δρόμου. Για το φωτισμό του μονοπατιού τοποθετούνται μικροί προβολής-σποτ στο τμήμα με την περισσότερη κίνηση των επισκεπτών (πρώτοι μύλοι από κάθε σειρά) και στη συνέχεια μικρά σποτ για το φωτισμό και την ανάδειξη των αναστηλωμένων και αποκατεστημένων μύλων. Στα σημεία εισόδου καθώς και σε κάποια σημεία στάσης τοποθετούνται πινακίδες πληροφοριών.

Ανατολικά, οι πρώτοι τρεις μύλοι έχουν πιο δημόσιες χρήσεις, δύο εξ αυτών παραμένουν ως επιτόπου μουσεία και χώροι έκθεσης και ο τρίτος διαμορφώνεται σε ένα μικρό καφενείο, με μικρούς χώρους εκτόνωσης σε τρία διαφορετικά επίπεδα. Ακολουθώντας το μονοπάτι από πατημένο χώμα, μπορεί κανείς να οδηγηθεί σε μια θέση στάσης και θέασης προς το τοπίο που αναπτύσσεται στο Βορρά.

Προς τους μύλους σε ψηλότερο επίπεδο η ανάβαση γίνεται ελαφρώς πιο δύσκολη. Ακολουθείτε όσο περισσότερο γίνεται το υφιστάμενο μονοπάτι, ενισχύονται τα φυσικά πατήματα που προϋπήρχαν και διαμορφώνονται κάποια νέα, με τη χρήση υφιστάμενων λίθων και του φυσικού ανάγλυφου. Ο 5^{ος}, ο 7^{ος}, ο 11^{ος} και ο 13^{ος} μύλος σε σειρά (νούμερα μύλων 12, 14, 18 και 20) αποκαθίστανται και επαναχρησιμοποιούνται ως μικρά καταφύγια/χώροι περιοδικής διαμονής για ένα έως δύο άτομα. Ως μικρά καταφύγια επαναχρησιμοποιούνται και οι τρεις τελευταίοι μύλοι (μύλοι 23, 24 και 25), οι δυο αποκλειστικά ως χώροι ύπνου και ο ένας ενδιάμεσος ως μικρό χώρο εστίασης, με δυνατότητα φιλοξενίας έως και 10 άτομα συνολικά. Τα αποτυπώματα των μύλων με νούμερο 16 (ο μόνος κυκλικός μύλος) και 21 καθαρίζονται και διαμορφώνονται ως χώροι στάσης και θέασης. Όλοι οι υπόλοιποι μύλοι καθαρίζονται τοπικά αλλά παραμένουν στο τοπίο ως ερείπια, ως ενθύμηση αυτού που προϋπήρχε.

Στη δυτική συστάδα μύλων ανεβαίνει κανείς με ίδιες διαμορφώσεις εδάφους, απλά πιο απότομα, μιας και το έδαφος είναι πιο επικλινές. Ο πρώτος μύλος στα δυτικά (νούμερο μύλου 07) καθαρίζεται και παραμένει ως ερείπιο στο εσωτερικό του οποίου σχηματίζεται ένας επί-τόπου υπαίθριος μικρός χώρος έκθεσης παλιών φωτογραφιών από το μυλοτόπι, σχεδίων αποτύπωσης των μύλων και του μηχανισμού τους καθώς και των σχεδίων αποκατάστασης και επανάχρησής τους. Οι δύο επόμενοι μύλοι σε σειρά προς τα δυτικά χρησιμοποιούνται ως μικρά μουσεία ή ως άλλοι χώροι όπως αναφέρθηκε παραπάνω. Ανεβαίνοντας προς τους υπόλοιπους μύλους, οι υπόλοιποι μύλοι παραμένουν κι αυτοί ως ερείπια ενταγμένα στο τοπίο, με τον μύλο νούμερο 3 να αποτελεί χώρο στάσης και ενατένισης.

Αλευρόμυλοι ως μικρά καταφύγια_

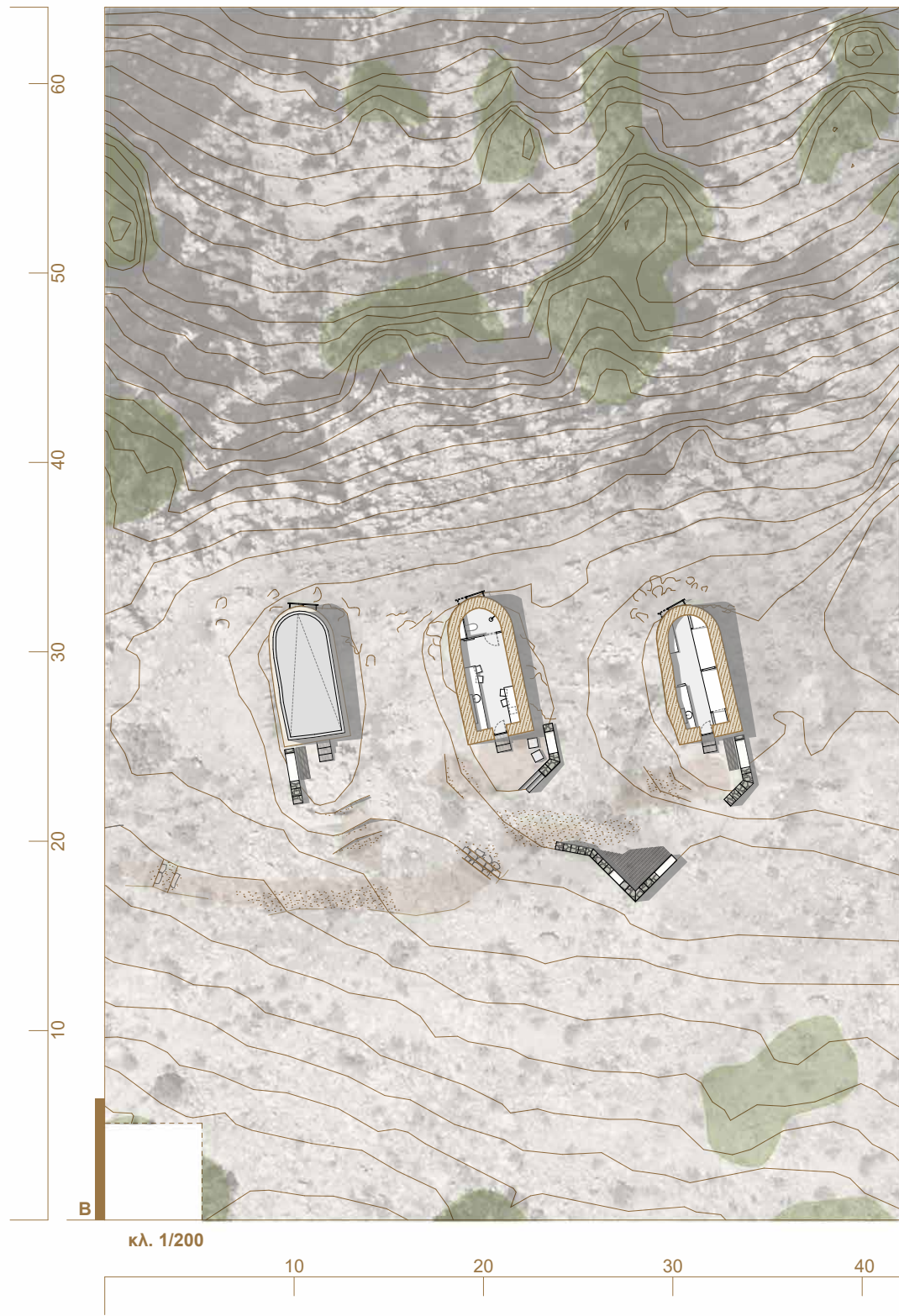
Όπως αναφέρθηκε, οι ανεμόμυλοι επαναχρησιμοποιούνται ως μικρά καταφύγια με δύο διαφορετικούς τύπους: ο ένας φιλοξενεί έως δύο άτομα, ο άλλος μπορεί να φιλοξενήσει έως 5 και είναι συμπληρωματικός ενός άλλου μύλου που λειτουργεί ως χώρο εστίασης.

Ο χώρος διαμονής δύο ατόμων αποτελείται από ένα μικρό χώρο κουζίνας και αποθήκευσης αντικειμένων. Στο εσωτερικό του, από τη μεριά που βρισκόταν στο παρελθόν το υπερυψωμένο τμήμα του μηχανισμού, δημιουργείται ένα ξύλινο πατάρι, το οποίο φιλοξενεί το χώρο ύπνου και κάτω από αυτό, σε μια ελαφριά υποβάθμιση, οργανώνεται ο χώρος λουτρού. Για τους δύο μύλους φιλοξενίας έως 5 άτομα προτείνεται μια ελαφριά κατασκευή κουκέτας από ξύλο στη μια μεγάλη πλευρά του μύλου, αφήνοντας ελεύθερη για κίνηση την απέναντι. Ο βοηθητικός ενδιάμεσος μύλος παραλαμβάνει μια μικρή εστία, χώρο τραπεζιού με μικρά καθίσματα και το χώρο λουτρού.

Στο σημείο όπου βρισκόταν η φτερωτή, δημιουργείται ένα άνοιγμα με θέα προς το Βορρά για να ενισχυθεί ο φυσικός φωτισμός του χώρου αλλά και να υπάρχει η αίσθηση του εξωτερικού τοπίου. Ως ενθύμηση της φτερωτής στο συγκεκριμένο σημείο σχεδιάζεται από φυσικό ξύλο και πανί και τοποθετείται εξωτερικά του μύλου ένα μικρό σκίαστρο με γλυπτική διάσταση και γραμμές επηρεασμένες από τη μορφή της φτερωτής.

Πέρα από όλα τα παραπάνω, παρουσιάζεται με τη μορφή διαγράμματος ενδεχόμενο δίκτυο κίνησης πεζού και ποδηλάτη στο σύνολο του Οροπεδίου Λασιθίου, το οποίο ενώνει σημεία ενδιαφέροντος και οικισμούς. Στο πλαίσιο αυτό, αναστηλώσεις των αντλητικών μεταλλικών ανεμόμυλων σε τμήματα του δικτύου, για λόγους διδακτικούς, πολιτιστικούς και τουριστικούς. Θα ήταν ακόμα ένα στοιχείο ενίσχυσης της ταυτότητας της ευρύτερης περιοχής. Η αναστήλωση περιλαμβάνει την επανατοποθέτηση του κατεδαφισμένου μνημείου στην αρχική του θέση με το αυθεντικό υλικό που σώζεται και την αντικατάσταση των παλιών πανιών ή την τοποθέτηση νέων με ειδικά διάτρητα πολυεστερικά πανιά.⁴²

⁴² Τη λεπτομερή μελέτη και τρόπο εφαρμογής του συγκεκριμένου τύπου πανιών παρουσιάζει ο μηχανολόγος μηχανικός Γεώργιος Χατζάκης στο βιβλίο του «*Το αιολικό πάρκο των Θεών*».

Υλικά σχεδιαστικής πρότασης

Η νέα πλατφόρμα παρατήρησης που δημιουργείται στο επίπεδο του δρόμου έχει ως υλικό δαπέδου πατημένο χώμα και πλέγμα κυβόλιθων σε σημεία στάσης και ενδιάμεσα των κτηρίων, για τη βελτίωση της πρόσβασης των επισκεπτών σε αυτά. Στο κατώτερο επίπεδο του πλατώματος, καθώς και σε μια μικρή υποβάθμιση του ανώτερου, χρησιμοποιείται έγχρωμο, χυτό σκυρόδεμα. Στο σημείο του δρόμου δημιουργούνται κάποιες μικρές λωρίδες από κυβόλιθους για την ενοποίηση των αναβάσεων προς τους μύλους αλλά και την επιβράδυνση της ταχύτητας των διερχομένων αυτοκινήτων.

Οι νέες κτηριακές δομές που προτείνονται στο επίπεδο του πλατώματος είναι κατασκευασμένες από πεπιεσμένο χώμα σε καλούπια⁴³, η στέψη τους από εμφανές οπλισμένο σκυρόδεμα και το δώμα τους είναι βατό και φυτεμένο, δίνοντας την αίσθηση της συνέχειας του τοπίου σε αυτό. Από έγχρωμο σκυρόδεμα δημιουργούνται και τα μικρά διαμήκη καθίσματα στο φυσικό αμφιθέατρο.

Τα καθίσματα και τα μικρά πλατώματα διαμορφώσεων στο επίπεδο πλάτωμα είναι όλα από έγχρωμο, χυτό σκυρόδεμα. Στο χώρο εμφανίζονται κάποιες χαμηλές διαμορφώσεις που ορίζουν κατευθύνσεις και επιμέρους χώρους, όλες κατασκευασμένες από συρμάτινα μπλοκ γεμισμένα με πέτρες που υπήρχαν στο πεδίο (gabion wall, τοιχοποιίες με πλέγμα και πέτρα χωρίς συνδετικό κονίαμα). Ο συγκεκριμένος τρόπος τοιχοποιίας χρησιμοποιείται σε όλο το εύρος της μελέτης, είτε ως καθίσματα σε σημεία θέασης, είτε ως μικρές πέτρινες διαμορφώσεις εδάφους όπου χρειάζεται.

Η αποκατάσταση της δομής των μύλων είναι απαραίτητο να γίνει με ένα υλικό διαφορετικό από τη λιθοδομή, ώστε να είναι ξεκάθαρη η σχέση υφιστάμενου και νέας επέμβασης. Έχοντας ως προτεραιότητα την ένταξη της νέας επέμβασης στο τοπίο, επιλέγεται ως υλικό η *ρευστή γη*, η οποία είναι όμοια με το κοινό μπετόν γιατί τα υλικά αναμιγνύονται με τον ίδιο τρόπο χρησιμοποιώντας τσιμέντο σαν συνεκτικό υλικό. Η μόνη διαφορά είναι ότι αντί για την άμμο και τα χαλίκια που χρησιμοποιούνται για το μπετόν εδώ χρησιμοποιείται κοινό χώμα (αν και το χώμα αυτό πρέπει να έχει κάποιες συγκεκριμένες ιδιότητες). Η νέα προσθήκη αφήνεται σε εσοχή 15εκ από την αρχική τοιχοποιία, επισημαίνοντας ακόμα περισσότερο τη σχέση παλαιού και νέου.

Τα δύο ή τρία απαραίτητα πατήματα για την είσοδο στο εσωτερικό του χώρου είναι κατασκευασμένα από μεταλλικό πλέγμα σε μορφή σχάρας. Η πόρτα εισόδου, το κούφωμα του ανοίγματος και οι εσωτερικές κατασκευές είναι από ξύλο. Στην προέξοδο των μύλων δημιουργείται ένα τμήμα από τοιχοποιία με πλέγμα και πέτρα και μια ξύλινη επιφάνεια πάνω σε αυτό που λειτουργεί ως κάθισμα.

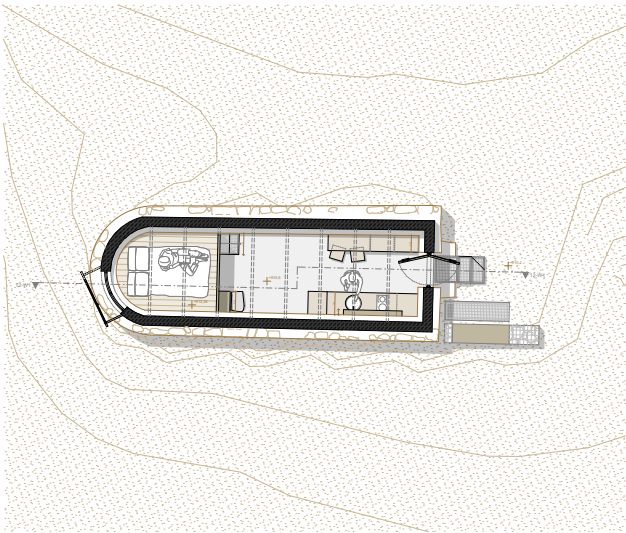

εικ. 41: Νέες υλικότητες και υφές

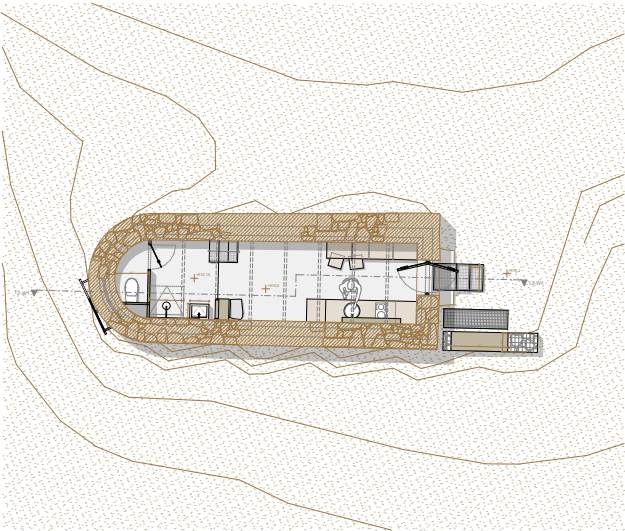
⁴³ Η κατασκευή στηρίζεται στην δημιουργία ξυλοτύπου και καλουπιών από κόντρα πλακέ θαλάσσης, μέσα στα οποία εγχύεται χώμα που την περιοχή. Το αρχικό μείγμα αποτελείται από χαλίκι, άμμο, λάσπη και άργιλο. Σε αυτό προστίθεται για ενίσχυση, μικρή ποσότητα από τσιμέντο (5-10%) και πιέζεται με μηχανικό έμβολο ώστε να έρθει στην τελική του μορφή.

ΠΡΟΤΑΣΗ ΜΥΛΟΥ νο12
χώρος προσωρινής κατοίκησης

ΚΑΤΟΥΗ ΠΑΤΑΡΙΟΥ

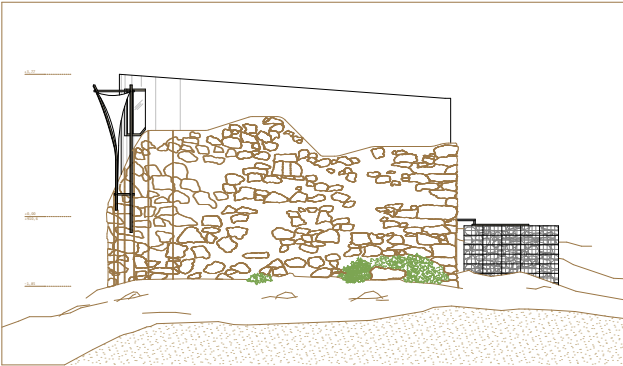
ΚΑΤΟΥΗ ΚΑΤΩ ΕΠΙΠΕΔΟΥ

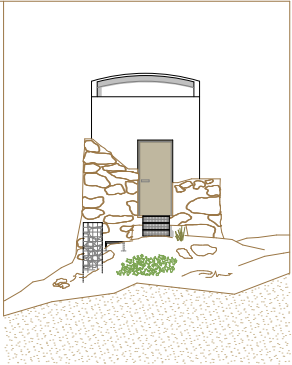
0m 2 4 6 8m
κλ. 1/50

ΠΡΟΤΑΣΗ ΜΥΛΟΥ νο12
χώρος προσωρινής κατοίκησης

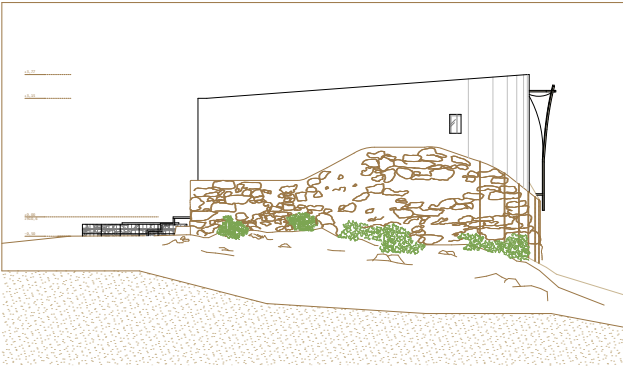
ΝΟΤΙΟ-ΔΥΤΙΚΗ ΟΨΗ

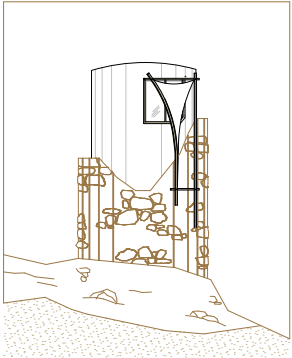
ΝΟΤΙΟ-ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΟΨΗ

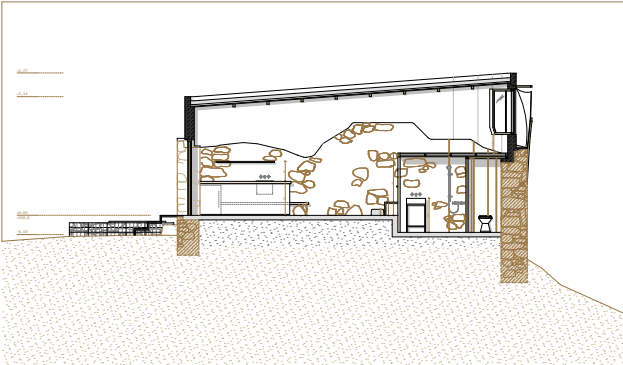
ΒΟΡΕΙΟ-ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΟΨΗ

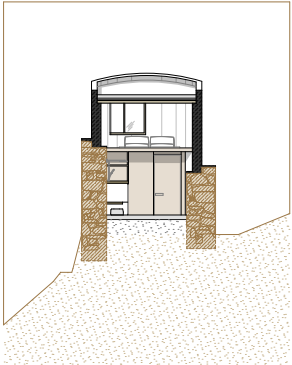
ΒΟΡΕΙΟ-ΔΥΤΙΚΗ ΟΨΗ

ΔΙΑΜΗΚΗΣ ΤΟΜΗ

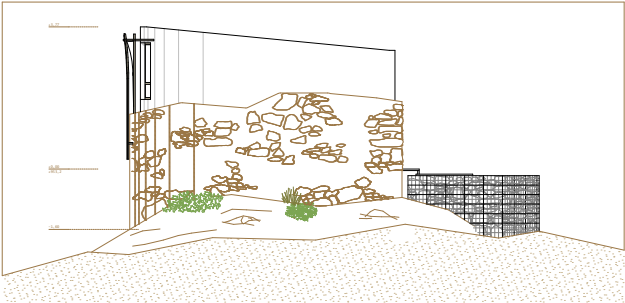
ΕΓΚΑΡΣΙΑ ΤΟΜΗ

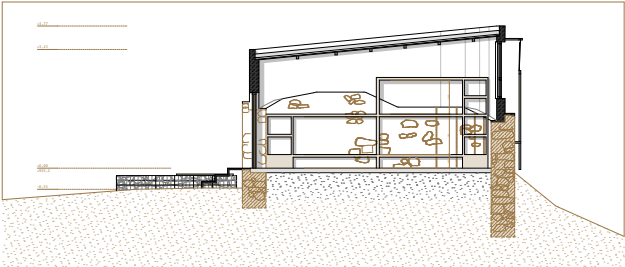
0m 2 4 6 8m
κλ. 1/50

ΠΡΟΤΑΣΗ ΜΥΛΟΥ vo23
μικρό καταφύγιο περιηγητών

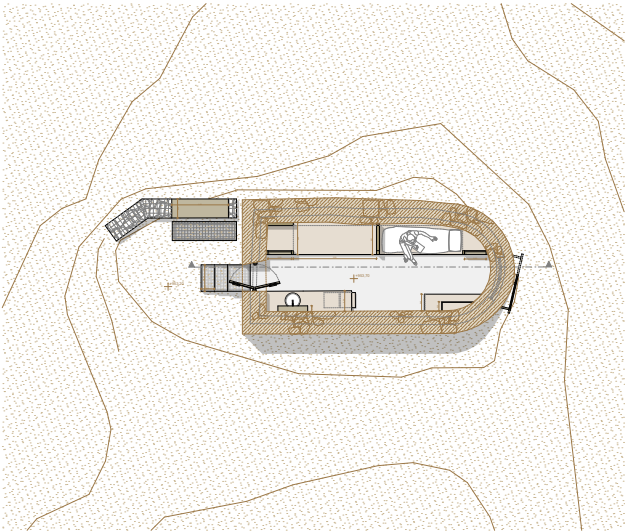
ΔΥΤΙΚΗ ΟΨΗ

ΔΙΑΜΗΚΗΣ ΤΟΜΗ

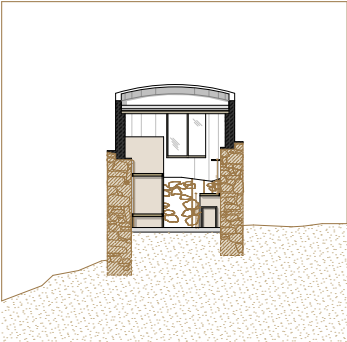

ΚΑΤΟΥΗ

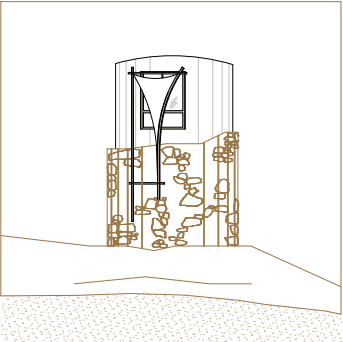

ΠΡΟΤΑΣΗ ΜΥΛΟΥ vo23
μικρό καταφύγιο περιηγητών

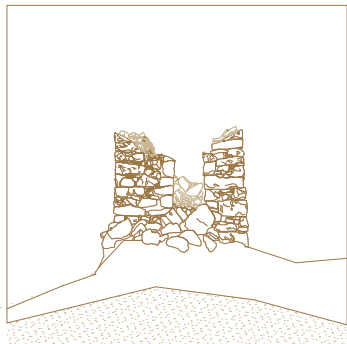
ΕΓΚΑΡΣΙΑ ΤΟΜΗ

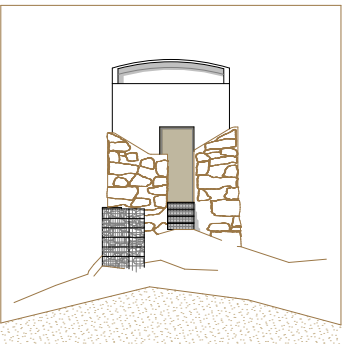
ΒΟΡΕΙΑ ΟΨΗ

ΣΧΕΔΙΟ ΑΠΟΤΥΠΩΣΗΣ

ΝΟΤΙΑ ΟΨΗ

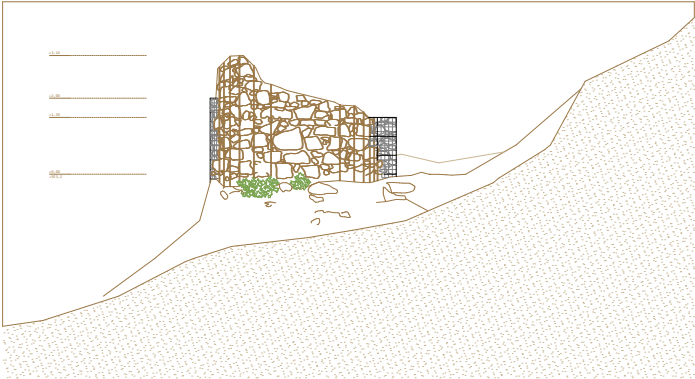

0m 2 4 6 8m
κλ. 1/50

0m 2 4 6 8m
κλ. 1/50

ΠΡΟΤΑΣΗ ΜΥΛΟΥ νο16
σημείο στάσης-θέασης

ΝΟΤΙΟ-ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΟΨΗ

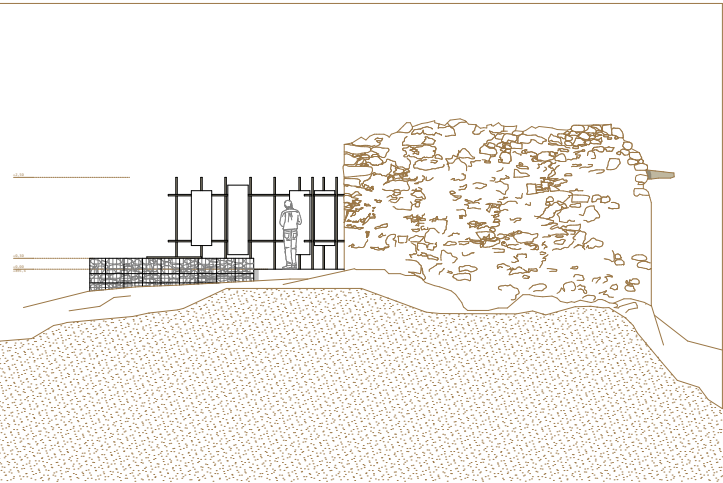
ΚΑΤΟΨΗ

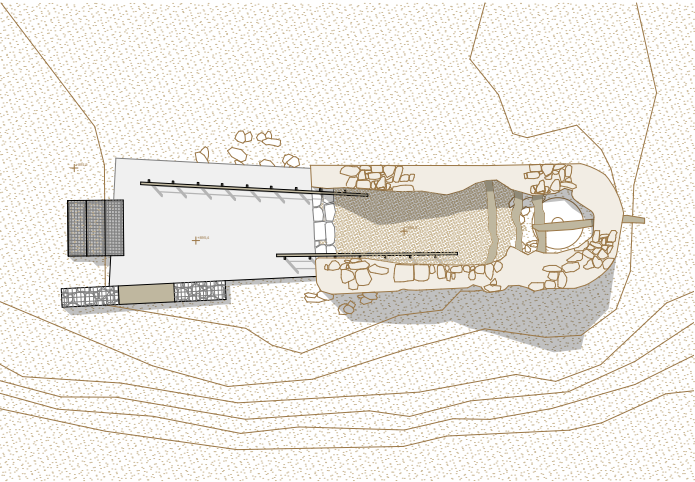
0m 2 4 6 8m
κλ. 1/50

ΠΡΟΤΑΣΗ ΜΥΛΟΥ νο7
χώρος μικρών εκθέσεων

ΒΟΡΕΙΟ-ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΟΨΗ

ΚΑΤΟΨΗ

0m 2 4 6 8m
κλ. 1/50

4.4 ΣΤΑΔΙΑ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ

Η οργάνωση του έργου, για την ομαλή εφαρμογή του, πραγματοποιείται σε 6 στάδια. Τα πρώτα 5 αποτελούν σημαντικά σημεία για τη σωστή εφαρμογή της αρχιτεκτονικής μελέτης, ενώ το τελευταίο κρίνεται απαραίτητο για την ομαλή και βιώσιμη λειτουργία της πρότασης στο μέλλον.

- Στο πρώτο στάδιο υλοποίησης της μελέτης πραγματοποιείται η αποδόμηση και απομάκρυνση του εστιατορίου και των διαφόρων μικρών κτιριακών δομών, όπως αναφέρθηκε παραπάνω. Για την μείωση των αποβλήτων που θα παραχθούν είναι σημαντικό να γίνει ένας σωστός διαχωρισμός των υλικών και στη συνέχεια η θραύση ή η επανάχρηση κάποιων από αυτά. Το υλικό των θραυσμάτων, αναλόγως την ποιότητά του και την πηγή του, μπορεί να τοποθετηθεί ως υπόστρωμα στην πλάκα υπογείου, στις νέες διαμορφώσεις ασφάλτου ή στις επιχωματώσεις για τα μικρά σημεία στάθμευσης.
- Σε δεύτερο στάδιο πραγματοποιείται η απομάκρυνση της διεισδυτικής χλωρίδας από τους μύλους και τα υφιστάμενα μονοπάτια. Για τη μείωση βάρους των αποβλήτων προτείνεται η επιτόπια ξήρανση και η τοποθέτηση της ύλης ως υπόστρωμα του πατημένου χώματος στο μεγάλο πλάτωμα.
- Το τρίτο και τέταρτο στάδιο περιλαμβάνουν την εφαρμογή της μελέτης ως έχει σχεδιαστεί, ξεκινώντας με τα κτήρια υποδομών και το μεγάλο πλάτωμα στο επίπεδο του δρόμου. Με την ολοκλήρωση αυτού του μεγάλου τμήματος εργασιών (συμπεριλαμβανομένων και των διαμορφώσεων δρόμου, ποδηλατόδρομου, στάση λεωφορείου κλπ), προχωράμε στην ενότητα των μύλων, με την αποκατάσταση και τον τελικό σχεδιασμό τους. Είναι σημαντικό, με την ολοκλήρωση αυτών των σταδίων να έχουν ολοκληρωθεί και όλες οι εργασίες υδραυλικών, αποχετευτικών και ηλεκτρομηχανολογικών εργασιών.
- Το πέμπτο στάδιο περιλαμβάνει όλες τις εργασίες για την αποκατάσταση και διαμόρφωση του τοπίου, δηλαδή τον τελικό καθαρισμό και διαμόρφωση των μονοπατιών, τον τελικό σχεδιασμό και εφαρμογή των σημείων στάσης, των πινακίδων πληροφοριών και των στηθαίων, την ενίσχυση της τοπικής φύτευσης σε σημεία και την τοποθέτηση υπόγειου δικτύου ρεύματος για το σημειακό φωτισμό ανάδειξης των μνημείων.
- Το έκτο και τελευταίο στάδιο υλοποίησης του συνόλου της μελέτης αποτελεί ίσως και το πιο σημαντικό, για να μπορέσει να ιδωθεί το συγκεκριμένο μνημείο αλλά και το ίδιο το τοπίο του Οροπεδίου Λασιθίου ως πολιτισμικό αγαθό και ως ένα τοπίο τουρισμού, με γνώμονα πάντα τη διαφύλαξη των λειτουργιών που αποκτήθηκαν με το χρόνο, όπως έχουμε ήδη αναφέρει. Είναι απαραίτητο να παρέχεται σε βάθος χρόνου μια αυθεντική εμπειρία στον επισκέπτη, διασφαλίζοντας όμως και προστατεύοντας την αυθεντικότητα του πολιτιστικού τοπίου. Αυτό, φυσικά, μπορεί να συμβεί πρωτίστως με τη συνεχή και αποτελεσματική εκπαίδευση των ίδιων των κατοίκων και των εμπλεκόμενων με τον τομέα του πολιτιστικού και περιηγητικού τουρισμού στην ευρύτερη περιοχή, αλλά και με την ενδυνάμωση των τοπικών κοινοτήτων ως ντόπιων κηδεμόνων του τόπου και της κληρονομιάς του. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό όλοι οι ενδιαφερόμενοι να έχουν κοινή κατανόηση της αξίας του συγκεκριμένου τόπου για την προώθησή του σύμφωνα με

τις αρχές της αειφορίας. Ταυτόχρονα, κρίνεται απαραίτητη η εγκαθίδρυση ενός συστήματος ή μιας ομάδας διαχείρισης των επισκεπτών που θα ελαχιστοποιεί τις αρνητικές επιπτώσεις και θα έχει ως στόχο τη βελτίωση της εμπειρίας των επισκεπτών. Πέρα από την εγκαθίδρυση ενός φεστιβάλ, όπως ήδη αναφέρθηκε, κρίνεται σημαντικό οι τοπικές κοινότητες να συμμετέχουν άμεσα και σε άλλες μορφές θεμιτού και βιώσιμου τουρισμού. Κάποιες προτάσεις θα μπορούσαν να είναι η ανάπτυξη προγραμμάτων και δράσεων με περιηγητικό και εκπαιδευτικό-φυσιολατρικό ενδιαφέρον η δημιουργία εκπαιδευτικών προγραμμάτων συντήρησης καλλιεργειών για παιδιά σχολικής ηλικίας ή/και για ενήλικες, η ανάπτυξη συστημάτων βιολογικής καλλιέργειας και τοπικών ποικιλιών, η ενίσχυση παραγωγής και ανάδειξη τοπικών προϊόντων κ.α., όλα φυσικά σε συνδυασμό με την αναβίωση που προτάθηκε για το μυλοτόπι στο «Σελί Αμπέλου».

Κατασκευή μύλου

Για την αποκατάσταση και επανάχρηση των ερειπίων των μύλων είναι απαραίτητο να πραγματοποιηθούν σε σειρά οι εξής εργασίες:

- Ο καθαρισμός και η απομάκρυνση των υλικών των κατεστραμμένων λιθοδομών, ο οποίος γίνεται με ιδιαίτερη προσοχή και χειρωνακτική εργασία. Τα καθαιρεμένα υλικά απομακρύνονται αμέσως από τον τόπο του έργου. Τυχόν υλικά, κυρίως πέτρες, που μπορεί να επαναχρησιμοποιηθούν συγκεντρώνονται σε θέση τέτοια που να μην εμποδίζεται η εκτέλεση των εργασιών.
- Τμηματική εξυγίανση (και ενίσχυση όπου αυτό είναι αναγκαίο) της θεμελίωσης της τοιχοποιίας και άμεση επικάλυψη των τάφρων που θα διανοιχτούν για τον σκοπό αυτό.
- Ενίσχυση υφιστάμενων λιθοδομών. Στο συγκεκριμένο σημείο πρέπει να πραγματοποιηθεί η καθαίρεση του κονιάματος και η αφαίρεση του υφιστάμενου συνδετικού υλικού, στα σημεία που αυτό είναι χαλαρό. Θα πρέπει να ακολουθήσει επιμελημένος και ιδιαίτερα προσεκτικός καθαρισμός των όψεων με διαβροχή για τον καθαρισμό των αρμών από χώματα και άλλα υλικά. Στην φάση αυτή η διαβροχή θα γίνει χωρίς την χρήση πίεσης ώστε να μην αφαιρεθεί σε πολύ μεγάλο βάθος το υφιστάμενο χωμάτινο κονίαμα, όπου υπάρχει.
- Εάν υπάρχουν κενά στο σώμα της τοιχοποιίας συμπληρώνονται με λίθους, χρησιμοποιώντας ασβεστοκονίαμα.
- Αρμολόγημα. Θα προβούμε σε βαθύ αρμολόγημα, καθώς σε σημεία έχουμε πλήρη αποσάθρωση και απώλεια κονιάματος. Με αυτόν τον τρόπο εξασφαλίζουμε την επιφανειακή στεγάνωση αρμών, την προστασία από περιβαλλοντικές δράσεις, την αύξηση αντοχής της τοιχοποιίας και τη σφράγιση ρωγμών μικρού εύρους. Πάνω από το αρμολόγημα τοποθετείται ένα στρώμα επιχρίσματος. Το κονίαμα προσπαθούμε να έχει παρόμοια σύσταση και σκληρότητα με το προυπάρχων (αρχικά συστατικά: χώμα, νερό, άχυρο). Το υλικό πιέζεται όσο είναι δυνατόν βαθύτερα, και η εξωτερική του επιφάνεια έρχεται πρόσωπο με τα περιγράμματα των λίθων. Τα τελειώματα του κονιάματος δεν είναι απότομα αλλά ομαλά κουρμπαριστά.

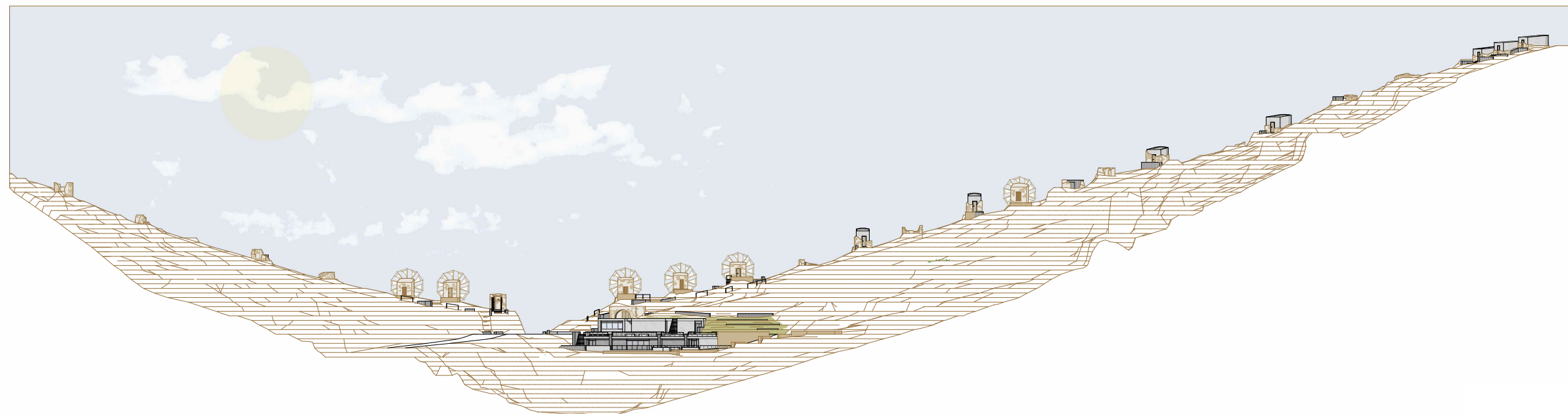
[illegible]

Πιο αναλυτικά:

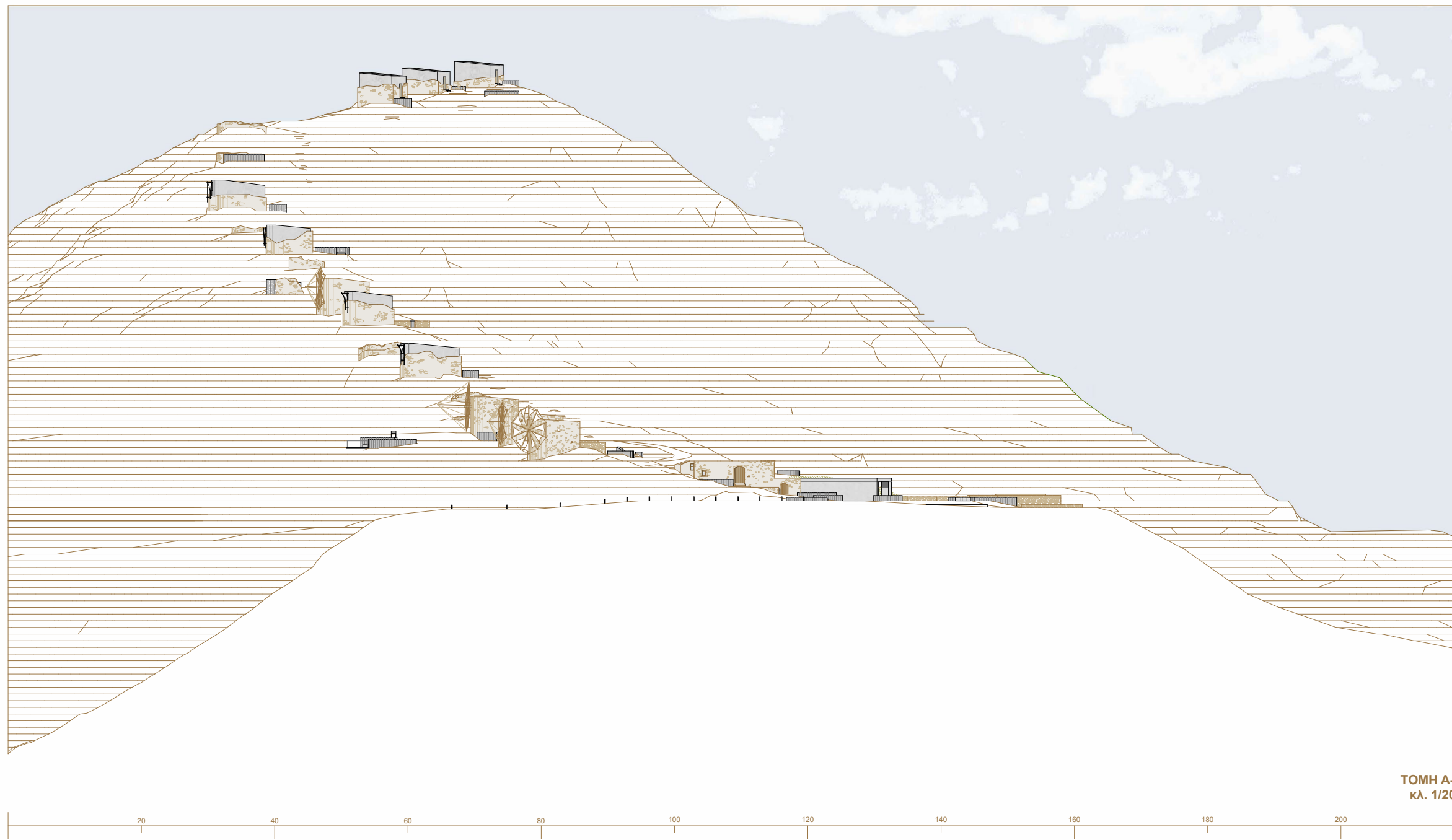
- Προστίθεται η νέα τοιχοποιία από υγρή γη, ορίζοντας την τελική μορφή του νέου μύλου. Πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη σημασία στο σημείο ένωσης της νέας τοιχοποιίας με το τελείωμα της λιθοποιίας από αργολιθοδομή.
- Το νέο δώμα κατασκευάζεται από σκελετό ξυλείας διατομών 7 x 6 εκατ. και μετά ακολουθεί η τοποθέτηση σανίδων μέσου πλάτους 12 εκατ. Στην συνέχεια τοποθετείται υγρομονωτική μεμβράνη, θερμομονωτικό ελαφροσκυρόδεμα και τέλος τσιμεντοκονία διαμόρφωσης ρύσεων. Τα συγκεκριμένα υλικά είναι αρκετά σύγχρονα, αναγκαία για τη διασφάλιση της στεγανότητας του κτιρίου, που όμως, παράλληλα, δεν είναι ορατά από τον επισκέπτη.
- Αμέσως μετά την ολοκλήρωση των βασικών εργασιών αποκατάστασης της λιθοδομής του μύλου εσωτερικά και πριν από την τελική επεξεργασία του αρμολογήματος θα πρέπει να τοποθετηθούν τα βασικά ξύλινα στοιχεία στα οποία στηρίζεται το εσωτερικό πατάρι. Το κούφωμα προτείνεται ξύλινο, καθώς και η θύρα εισόδου, με κάθετες φαρδιές σανίδες και τρεις εσωτερικές οριζόντιες τραβέρσες, σχεδόν όμοιες με τις υφιστάμενες. Αυτές στερεώνονται με μεντεσέδες και έχουν ξύλινο μάνταλο
- Πριν από την τελική τοποθέτηση του παταριού, ολοκληρώνονται όλες οι υδραυλικές και αποχετευτικές εργασίες για το λουτρό και το χώρο κουζίνας, καθώς και οι ηλεκτρολογικές. Ο φωτισμός στο εσωτερικό γίνεται κυρίως με κρυφές ταινίες και σποτ από LED.
- Το εσωτερικό δάπεδο των μύλων θα γίνει με πλάκα από ελαφρά οπλισμένο σκυρόδεμα με επικάλυψη από λείο, χυτό δάπεδο.
- Στη συνέχεια τοποθετούνται όλες οι ξύλινες κατασκευές και ολοκληρώνεται η εσωτερική διαμόρφωση του μύλου. Ταυτόχρονα, σχεδιάζεται και τοποθετείται στη βόρεια πλευρά το σκίαστρο από ξύλο και πανί. Η συναρμολόγησή του γίνεται απευθείας στο πεδίο.
- Τέλος, γίνονται εξωτερικά κάποιες μικρές εξυγιάνσεις του εδάφους για την πιο ομαλή είσοδο στο μύλο, τοποθετούνται τα πατήματα από μεταλλικό πλέγμα και κατασκευάζεται ο μικρός αναλημματικός τοίχος από μεταλλικό πλέγμα γεμισμένο με πέτρες και μια επιφάνεια ξύλου στο σημείο καθίσματος.

κλ. 1/200
ΒΟΡΕΙΟ-ΔΥΤΙΚΗ ΟΨΗ

κλ. 1/200
ΝΟΤΙΟ-ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΟΨΗ

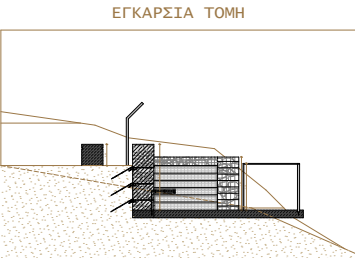
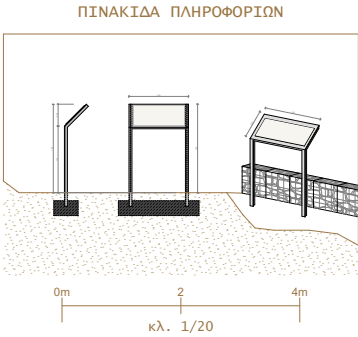

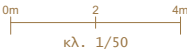
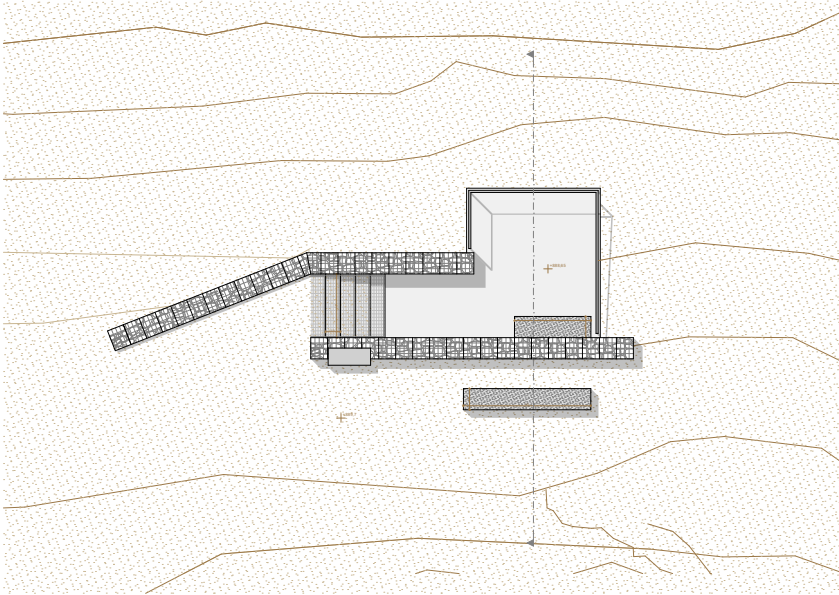
TOMH B-B'
κλ. 1/200

ΣΗΜΕΙΟ ΣΤΑΣΗΣ-ΘΕΑΣΗΣ
βόρειο μονοπάτι

ΚΑΤΟΥΗ

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Το συγκρότημα των μύλων στον Αυχένα Αμπέλου αποτελεί ένα αξιόλογο σύνολο που μαρτυρά έμπρακτα ένα σημαντικό κομμάτι της ιστορίας του Οροπεδίου Λασιθίου. Η αποκατάσταση και η ανάδειξή του, στα πλαίσια που παρουσιάζονται στην παρούσα εργασία, κρίνεται αναγκαία για τη διαφύλαξή του και την αναζωογόνηση της ευρύτερης περιοχής. Η τελική πρόταση διαμορφώθηκε με ευαισθησία απέναντι στο τοπίο που το περιβάλλει, αλλά ταυτόχρονα δίνοντας μια νέα πνοή στο μνημείο, προδιαγράφοντας τη συνέχιση της πορείας του στο μέλλον ως ένα στοιχείο σημαντικό στην ανάπτυξη της οικονομικής και κοινωνικής ζωής. Ταυτόχρονα, η μελέτη αυτή αποσκοπεί στην ευαισθητοποίηση και κινητοποίηση των δημόσιων αρχών και πολιτιστικών φορέων.

Σε γενικότερο πλαίσιο, η παρούσα εργασία θέλει να τονίσει ότι το τοπίο (φυσικό και ανθρωπογενές) αποτελεί μια «πολιτισμική εικόνα», μια εικόνα που φέρει, καθορίζει και καθορίζεται από τον πολιτισμό που την εμπνέει και τη δικαιολογεί. Για το λόγο αυτό, δε θα πρέπει να το βλέπουμε ως ένα προϊόν μιας στατικής αναπαράστασης του χώρου. Η νέα οπτική θα μας δώσει τη δυνατότητα να τοποθετούμαστε απέναντι στο τοπίο σκεπτόμενοι εξ αρχής τις χρονικότητες και τις σχέσεις που ενυπάρχουν σε αυτό, με στόχο την επιτυχή επανατοποθέτηση των μνημείων και των δομών του στη σύγχρονη πραγματικότητα.

Ως νέοι σχεδιαστές, είναι κρίσιμο να δούμε τα μνημεία ως οργανικά συστατικά του τοπίου του παρόντος και να αναπροσανατολισουμε τη δράση μας για αυτό με το οποίο και μέσα στο οποίο ζούμε, το τοπίο γύρω μας.

*"Culture is the agent, the natural area is the medium
and the cultural landscape is the result"*

Carl Sauer,
The morphology of Landscape

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

Αίσωπος Γιάννης, επιμέλεια, *Τοπία Τουρισμού, Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, ΔΟΜΕΣ, Αθήνα 2015

Βασιλειάδης Δαμιανός, *Το κρητικό σπίτι: αυτό το καταφύγιο και αυτό το ορμητήριο*, Εστία, Αθήνα, 1983

Βάος Βασίλης, Νομικός Στέφανος, *Ο ανεμόμυλος στις κυκλάδες*, Δωδώνη, Αθήνα, 1993

Δήμος Οροπεδίου Λασιθίου, *Οροπέδιο Λασιθίου: ο τόπος των Θεών και των θρύλων*, ΤΥΠΟΚΡΕΤΑ, Ηράκλειο, 2007

Δουκέλλης Παναγιώτης, επιμέλεια, *Το ελληνικό τοπίο: μελέτη ιστορικής γεωγραφίας και πρόσληψης του τόπου*, βιβλιοπωλείον της ΕΣΤΙΑΣ, Αθήνα, Μάιος 2015

Καλλιγά Χάρις, Μάλλιαρης Αλέξης, επιμέλεια, *Θεωρία και Πρακτική για την αποκατάσταση ιστορικών οικισμών με σκοπό τις νέες χρήσεις*, Μονεμβασιώτικος Όμιλος, Θ' Συμπόσιο Ιστορίας και Τέχνης, βιβλιοπωλείον της ΕΣΤΙΑΣ, Αθήνα 2004

Καναρέλης Θεοκλής, Μανωλίδης Κώστας, επιμέλεια, *Η διεκδίκηση της υπαίθρου : φύση και κοινωνικές πρακτικές στη σύγχρονη Ελλάδα*, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα, 2009

Μανωλίδης Κώστας, *ωραίο, φρικτό και απέριπτο τοπίον*, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, εκδ. Νησίδες, Σκόπελος, 2003

Μπούρας Χαράλαμπος, Τουρνικιώτης Παναγιώτης, επιμέλεια, *Συντήρηση, αναστήλωση και αποκατάσταση μνημείων στην Ελλάδα 1950-2000*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2010

Μπούρας Χαράλαμπος, Φιλιππίδης Δημήτρης, *Αρχιτεκτονική*, εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2013

Μωραΐτης Κωνσταντίνος, *Η τέχνη του τοπίου, Πολιτιστική επισκόπηση των νεωτερικών τοπιακών θεωρήσεων και διαμορφώσεων*, Ελληνικά ακαδημαϊκά ηλεκτρονικά συγγράμματα και βοηθήματα, 2015

Λάββας Γεώργιος, *Ζητήματα πολιτιστικής διαχείρισης*, εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα, 2010

Σταυρίδης Σταύρος, επιμ, *Μνήμη και Εμπειρία του Χώρου*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006

Τερκενλή Θεανώ, *Το πολιτισμικό τοπίο: Γεωγραφικές προσεγγίσεις*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1996

Τερκενλή Θεανώ, Ιωσηφίδης Θεόδωρος, Χωριανόπουλος Ιωάννης, *Ανθρωπογεωγραφία: Άνθρωπος, κοινωνία και χώρος*, εκδόσεις ΚΡΙΤΙΚΗ, Αθήνα 2007

Τζομπανάκη Χρυσούλα, *Η Αρχιτεκτονική στην Κρήτη, περίοδος των νεότερων χρόνων*, Τόμος Α2, έκδοση Χρυσούλα Τζομπανάκη, Ηράκλειο 2007

Φιλιππίδης Δημήτρης, *Νησιά του Αιγαίου*, Αρχιτεκτονική, εκδ. οίκος Μέλισσα, Αθήνα 2003

Χατζάκης Γεώργιος, *Το αισιολικό πάρκο των Θεών: οροπέδιο Λασιθίου*, ΤΥΠΟΚΡΕΤΑ, Ηράκλειο 2011

Ξένη

Moody Jennifer, Rackham Oliver, *Η δημιουργία του κρητικού τοπίου*, μετ. Σπόνιας Κώστας, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2004

Nietzsche Friedrich, *Ιστορία και Ζωή*, μετ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλος, εκδόσεις γνώση, Αθήνα, 2010

Norberg-Schulz Christian, *Genius Loci: το πνεύμα του τόπου, για μια Φαινομενολογία της Αρχιτεκτονικής*, μετ. Φραγκόπουλος Μίλτος, Πανεπιστημιακές εκδόσεις ΕΜΠ, Αθήνα 2009

Riegl Alois, *Ουσία και γένεση της μοντέρνας λατρείας των μνημείων*, μετ. Παναγιώτης Πούλος, Βιέννη 1903

Simmel Georg, Ritter Joachim, Gombrich Ernst, *Το τοπίο*, μετ. Σαγκριώτης Γ., Αναγνώστου Λ., Δασκαλοθανάσης Ν., ποταμός, Αθήνα, 2004

Halbwachs Maurice, *Η συλλογική μνήμη*, επιμ. Μάντογλου Άννα, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα. 2008

Αρθρογραφία

Βαβουρανάκης Γιώργος, *Μερικές σκέψεις για τα τοπία και τα μνημεία*, www.monumenta.org, οπ. επισκέφθηκε στις 16.09.2020

Καπετάνιος Αντώνιος, *Τοπίο σμιλεμένο, της ρυτίδας και του ρόζου, τοπίο ελληνικό...*, greekarchitects.gr, 25 Φεβρουάριος, 2014

Μαλλούζου-Τυφάνο Φανή, *Νέες χρήσεις παλαιών κτηρίων: ευρωπαϊκές εμπειρίες, ημερίδα Ελληνικής Εταιρίας Περιβάλλοντος και Πολιτισμού: θεσμικό πλαίσιο και προστασία παραδοσιακών οικισμών*, Καστοριά, Μάιος 2015

Μεταξάς Αναστάσιος, *Η ομιλία των ερειπίων*, Αρχιτέκτονες, τεύχος 45

Μπελαβίλας Νίκος, *Τα μνημεία και οι εποχές τους*, GRAreview,, τεύχος 04

Ντάφλος Κωνσταντίνος, Παναγούλη Αργυρώ, *Μετά το τοπίο*, www.library.tee.gr, οπ. επισκέφθηκε στις 25.07.2019

Τουρνικιώτης Παναγιώτης, *Πρέπει να ξεχνάς για να θυμάσαι*, Αρχιτέκτονες, τεύχος 45

Φατσέα Ρένα, *Ιστορία-Μνήμη-Αρχιτεκτονική: μια θεμελιακή σχέση για τη διασφάλιση τόπων συλλογικού νοήματος σήμερα*, Αρχιτέκτονες, τεύχος 45

Διπλωματικές-Ερευνητικές εργασίες

Ανναστασίου Δημήτρης, Κόκκαλη Ελένη, *Επιστροφή στον τόπο μέσω του σχεδιασμού διαδρομών στο τοπίο*, Υπευθ. Καθ.: Καραμανέα Πανίτα, Πολυτεχνείο Κρήτης, σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Χανιά, 2018

Ανδρουλάκη Μαρία, Βιδάλης Γεώργιος, Ιγγλεζάκης Ιωάννης-Γεώργιος, *Παράμετροι διαμόρφωσης στρατηγικής για την ολοκληρωμένη διαχείριση των Ταμπακαριών Χανίων*, Πολυτεχνείο Κρήτης, σχολή Αρχ. Μηχανικών, Χανιά, Οκτ. 2018

Γιαννακοπούλου Δάφνη, *Ανεμόμυλοι στο Κρανίδι*, Υπ. Καθη.: Παπασταμόπουλος Δημοσθένης, ΑΤΕΙ Πειραιά, Σχολή Τεχνολογικών εφαρμογών, τμήμα Πολιτικών Δομικών Έργων, 2011

Δρακωνάκης Ηλείας, *Ανάπτυξη εναλλακτικού τουρισμού στο Οροπέδιο Λασιθίου*, Υπευθ. Καθ.: Φραγκούλης Αντώνιος, Τ.Ε.Ι. Κρήτης, 2012

Μπουμπουλάκη Κωνσταντίνα, *Αναγνώσεις του τοπίου μέσα από τη φωτογραφία: Ιχνηλατώντας το Οροπέδιο Λασιθίου*, Υπευθ. Καθ.: Σκουτέλης Νικόλαος, Πολυτεχνείο Κρήτης, τμήμα Αρχ. Μηχ., Χανιά, 2017

Ψωμιάδης Γεώργιος, *Η Επίδραση του Ανθρώπου στη Διαμόρφωση του Αγροτικού Τοπίου 110 στην Κρήτη*, Υπεύθ. Καθ.: Καρράς Γεώργιος, Τ.Ε.Ι. Ηπείρου, Άρτα 2014

Ιστοσελίδες Διαδικτύου

<http://www.ypeka.gr/LinkClick.aspx?fileticket=c%2FsYAENZIDo%3D&tabid=559>

Εφημερίς της Κυβερνήσεως, αρ. φύλλου 30, ο.επ. στις 22.01.2020

<http://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf>

Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, ο.επ. στις 22.01.2020

<https://hellenicmills.gr/>

Ελληνικοί Μύλοι, ο. επ. στις 11.09.2020

<https://www.monumenta.org/>

Για την προστασία της φυσικής και της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της Ελλάδας και της Κύπρου, ο.επ. στις 16.09.2020

<http://www.europeanheritageawards.eu/winners/restoration-latishi-plateaus-wind-mills-perforated-sails/>

Restoration of Latishi Plateau's windmills with perforated sails, ο.επ. στις 17.09.2020

<http://www.charta-von-venedig.de/>

Χάρτης της Βενετίας για την Αποκατάσταση και Συντήρηση Μνημείων και Μνημειακών Συνόλων

Δημόσια Έγγραφα

Αποκατάσταση και ανάδειξη μονόκαιρων ανεμόμυλων στην είσοδο του Οροπεδίου Λασιθίου, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Κρήτης και Νήσων Αιγαίου 2007-2013, Τζερμιάδο 2012

Διεθνής Σύμβαση για την προστασία της Πολιτιστικής και Φυσικής κληρονομιάς, ΦΕΚ Α 32, 10.02.1981

Σχέδιο Νόμου Υπουργείου Τουρισμού «Θεματικός τουρισμός – Ειδικές μορφές τουρισμού – Ρυθμίσεις για τον εκσυγχρονισμό του θεσμικού πλαισίου στον τομέα του τουρισμού και της τουριστικής εκπαίδευσης– Στήριξη τουριστικής επιχειρηματικότητας και άλλες διατάξεις», όπως αναρτήθηκε στις 14.06.2018 στο Δικτυακό Τόπο Διαβουλεύσεων του Υπουργείου Τουρισμού

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

1. Αναστασάκης Γιώργος, Μπροκαλάκης Ανδρέας, The Madara Project,
2. Προσωπικό αρχείο
3. Προσωπικό αρχείο
4. Επεξεργασία εικόνων: Κων/να Μπουμπουλάκη, Αναγνώσεις του τοπίου μέσα από τη φωτογραφία: Ιχνηλατώντας το Οροπέδιο Λασιθίου
5. Χρυσούλα Τζομπανάκη, Η Αρχιτεκτονική στην Κρήτη, περίοδος των νεότερων χρόνων
6. <https://hellenicmills.gr/>
- 7-8. <https://diktaios.blogspot.com/>
9. Σκίτσο-τομή του αλεστικού μηχανισμού,
10. Σκίτσο-τομή του ανεμόμυλου
- 11-12. <http://www.inatosf.gr/>
13. Διερεύνηση τρόπων αποκατάστασης στη θέση Άμπελος Οροπεδίου Λασιθίου, επιστ. Υπευθ. Παπαντώνης Δημήτριος
- 14-18. Διαδικτυακή αναζήτηση, φωτογραφίες google
19. Κολάζ από φωτογραφίες προσωπικού αρχείου
- 20-23. Προσωπικό αρχείο
24. Κολάζ που δημιουργήθηκε με φωτογραφίες από προσωπικό αρχείο, από αναζήτηση στο διαδίκτυο και από σχέδιο αποτύπωσης του αντλητικού ανεμόμυλου από τον κ. Χατζάκη.
- 25-40: <https://divisare.com/>
41. Κολάζ με φωτογραφίες από διαδικτυακή αναζήτηση